

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

CSANÁD BÉLA
DOBRACZYNSKI, JAN
MAJSAI MÓR
IJJAS ANTAL
PILINSZKY JÁNOS
RÓNAY LÁSZLÓ
SZIGETI ENDRE
TAKÁTS GYULA
TAMÁS GYÖRGY
UNGVÁRY RUDOLF
írásai

1965 DECEMBER

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Majsai Mór</i> : Ahol az Ige megtestesült	705
<i>Tamás György</i> : A monogenizmus kérdése a teológiában	711
<i>Ungváry Rudolf</i> : Hozzát (Vers)	717
<i>Pilinszky János</i> : Simone Weil a szerencsétlenségről és istenszeretetről	718
<i>Rónay László</i> : Bartók és a század	722
<i>Csanád Béla</i> : Itália — Cerveteri, necropolis, Firenze, Ponte Vecchio, Római ég, Madonna in Trastevere (Versek)	729
<i>Jan Dobraczynski</i> : Akire nincs szükség (Elbeszélés)	731
<i>Takáts Gyula</i> : Három száraz fára (Versek)	740
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A zsinat negyedik ülészakának első fele)	741
<i>Szomor Tamás</i> : A kis út („Tessék mosolyogni”)	748

NAPLÓ

Ude professzor halálára (*Ijjas Antal*) 750; Kavargás az új jezsuita generális körül (*Szigeti Endre*) 751; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 753; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 759; Képzőművészet (D. I.) 760; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 762; Filmek világából (*Bittei Lajos*) 764; Hozzászólások a liturgikus reformhoz 765 750

Felelős szerkesztő:

Mihelics Vid

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 193. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

AHOL AZ IGE MEGTESTESÜLT

Názáret, mint a megtestesülés és Jézus rejtett életének színhelye, már az első keresztény századok óta vonzotta a keresztény szíveket. 1925 óta több film is készült róla. Az 1955—1960-ban folytatott ásatások, és utána az új bazilika építése, majd VI. Pál pápa ottani miséje ugyancsak ráirányították a hívek figyelmét. Az alábbiakban Názáret nevével, történetével és főleg a megtestesülés szentélyével foglalkozunk, a régi okmányok és a legújabb ásatási eredmények alapján.

Názáret nevééről a nyelvészek vitáznak. A görögnyelvű evangéliumokban használt *zéta* (z) betű a héber *zain* (z) betűt tételezi föl. Eszerint a Názáret szó gyökere a héber *nzr* (fogadalmat tenni) alak lenne. Názáretet azonban a héberben *száde* (sz) betűvel írják. Gyökere tehát inkább *nszr* (örizni, védeni; virágozni, nőni). A szir fordítások csakugyan a *száde* betűt használják. Kivétel csak a jeruzsálemi evangeliarium; ez a görög írás szerint a *Nazerat* alakot veszi. A talmudi irodalom Jézusnak a *Hannoszri* (a názáreti), a keresztényeknek pedig a *hannoszrim* (a názáretiek) lebecsülő nevet adja. Izraelben Názáret neve *Naszrat*, az araboknál meg *en-Naszira*. Mindez a második felfogás mellett szól. Igaz viszont, hogy a héber *száde* (sz) betűt a görögben általában sz-nek írják, de mivel a z és az sz sziszegő hangzásuk miatt könnyen fölcserélhetők, a görög átírásban gyakran összetévesztik. A görögös alakból két melléknév származott. Az egyik a *nazarénós*, amely jelzi, hogy az illető Názáretből származik vagy benne lakik, tehát názáreti, nazarénus. A názáreti Jézus cím tizenyolc esetben fordul elő az Újszövetségben (a Vulgata szerint). A másik melléknév, a *nazóraiós* (nasaraeus, nasireus), a *pharizaiós*, farizeus szó mintájára készült. A nazareus alakot párhuzamba állítják a *nazireus*, *názir* szóval, mert *nezir* jelentése: fogadalmat tenni. Ezzel kapcsolatban a szentírásmagyarázók fölvetik a kérdést, vajon kik azok a próféták, akik megjövendölték, hogy Jézust nazareusnak (názírnak) fogják hívni? (Mt. 2. 23). Ezt sokan úgy értelmezik, hogy Máté nem olyan részletes jövendölésekre utal, amelyekben Názáret neve előfordul, hanem csupán azokra, amelyek előrejelzik az Úr Jézust azért érő megaláztatásokat, mert ő az ismeretlen és a lenézett Názáretben lakott.

Ezek a próféták (Jer. 23, 5 és 33, 15; Zak. 3, 8 és 6, 12) *sarjadéknak* hívják a Mesiást. Szent Jeromos a héber rabbik tekintélye alapján a *sarjadékot* (*neszer, szemach*) a Megváltóra alkalmazza, és az *Izaiás* 11, 1-et így fordítja magyarázatában: „Vessző ikél majd Jessze törzsökéből és nazareus nő ki gyökeréből.” Ugyanő Máté 2, 23, értelmezésénél megjegyzi: „Minthogy pedig most a prófétákat többes számban idézi, azt mutatja, hogy nem a szavakat veszi a szentírásból, hanem értelmüket. A nazareust (nazireust) szentnek értelmezik. Hogy pedig az Úr szent lesz, arról az egész szentírás megemlékezik.”

A *nazir* szó valójában azt jelenti: „elkülönített, Istennek szentelt.” Mert fogadalommal köti magát Istenhez bizonyos időre, és fogadalma értelmében semmiféle szeszes italt nem iszik, haját nem nyíratja le és kerüli a testi tisztátalanságot (Num. 6, 1—21). A Vulgátában ilyen értelemben tizenegyszer fordul elő, háromszor pedig koszorús fejedelmet, és megkoronázottat jelent (Móz. 1, 49, 26; Deut. 33, 16; Jer. Sir. 4, 7). Ezekben az esetekben latin alakja: *nasaroeus*, ami nazireusnak felel meg. Jézus Krisz-

tus nemcsak bizonyos időre volt Istennek szentelve, mint a názir, hanem ő a szó lényeges értelmében szent, miként ezt az egész szentírás kiemeli, és mint Isten-ember maga a szentség és tökéletesség.

Az írásos emlékek

Názáret akkor szerepel először a történelemben, amikor „elküldte Isten Gábor angyalt Galilea Názáret nevű városába egy szűzhöz. A szűz egy Dávid családjából való férfinak volt a jegyese és Máriának hívták” (Lk. 1, 26—27). Dávid királyi családja Heródes idejében felhúzódott Galileába, és ott Szefforisz, Názáret és Cocaba vidékén élt visszavonultan, hogy a zsarnok figyelmét föl ne hívja. Vagyonuk is igen lemorzsolódott. Pseudo-Tamás evangéliumának latin szövege (a *codex D*) megjegyzi, hogy Szűz Mária és Szent József a kis Jézussal Egyiptomból „megérkeztek Názáretbe, ahol József atyai vagyonnal bírt” (Appendix, 3, 1).

Názáret a forgalomból kieső, ismeretlen és nem a legjobb hírű helység. Lakói gyorsan megharagusznak és nehezen békülnek ki (Jn. 1, 46. Lk. 4, 16—30). Ezt a szegény és lebecsült falut nem érintette a híres hadi és kereskedelmi út, amely a tengerparti Cezáreán át Damaszkusz felé vezetett, de az a nagy zarándokút sem, amely Galileát Jeruzsálemmel kötötte össze. A Lubiehtől Akkonba vivő út északról megkerülte Szefforisz, a Megiddó közelében fekvő el-Leggunt Szefforisszal összekapcsoló út pedig Názárettől nyugatra haladt, miként erről a Szarid nevű zsidó telep közelében talált mér földkö tanúskodik. Így nem osoda, ha Názáretről hallgat az Ószövetség. József nem sorolja fel Zabulon törzsének földrajzi listáján (Józs. 19, 10—16). Josephus Flavius és a Talmud sem emlékezik meg róla. A zsidó irodalomban először E. Kalir VII. századbeli zsidó költő elégiájában olvassuk Názáret nevét. Kalir a II—III. századi okmányok alapján említi, hogy a Hap-Pissesz zsidó papi család (I. Krón. 15, 22) ebben a városban telepedett le, és ezzel az ottani zsidó lakosság gyarapodását előmozdította. Tudvalevő, hogy az első zsidó lázadás idején (Kr. u. 66—70) a megerősített Japha elfoglalása után Názáret is elpusztult, és csak a Bar—Kochba-féle lázadás után (Kr. u. 135) népesítették be a Judeából ide menekült zsidók. Az itt föltárt I—III. századi zsidó sírok is ezt tanúsítják.

Szent Epifán szerint (315—403) Názáretben a IV. században kizárólag zsidó nemzetiségűek éltek. Akadtak köztük zsidó származású keresztények is, akiknek egy része Krisztus rokonságából került ki, még a III. században is. Ezek, mint földművesek, Názáretben és Cocabában folytatták ősi foglalkozásukat, fenntartották jogukat Szűz Mária és Szent József házára, és megőrizték a reájuk vonatkozó ősi hagyományokat. Krisztus rokonsága Názáretben nagy tekintélynek örvendett. Átadták az egyháznak Szűz Mária házát, hogy az Názáretben épp olyan istentiszteleti és vallási központ legyen, mint Jeruzsálemben az utolsó vacsora terme és épülete. Így, P. Bagatti professzor szerint, ők őrizték meg és tartották fenn Názáretben az angyali üzenet helyét rögzítő hagyományt is, amelyet most az ásatások is fényesen igazoltak.

A Piacenzai Névtelen zarándok 570-ben följegyzi, hogy Szűz Mária háza felett bazilika emelkedik. Hozzáfüzi, hogy a názáreti zsidó nők legszelberek a vidéken. Szépségüket Szűz Mária ajándékának tekintik, aki földijük volt. Míg az ottani férfiakban semmi szeretetet sem érzelt a keresztények iránt, velük szemben az ottani zsidó nők szeretetteljesek. Azt a vidéket paradicsomhoz hasonlítja: búzája és gyümölcse olyan,

mint Egyiptomé, de bora, olaja és almája jobb. Éghajlata egészséges, nem túl meleg. A názareti zsidó község valószínűleg 629/30-ban szűnt meg. *Szent Willibald* (724—6) még épen találja az Angyali Üdvözlét bazilikáját, de a helységet csak falunak nevezi. Említi, hogy az ottani keresztények az „Üdvözlég Mária” templomát „gyakran vették meg a pogány szaracénoktól, amikor azok le akarták rombolni”. 808-ban még 12 szerzetes él Názáretben. *Al Masudi* szerint még 943-ban is áll a bazilika. Mivel azonban a muzulmánok üldözték és elszegényítették a keresztényeket, az Angyali Üdvözlét templomát nem javíthatták, így az a XI. század végén vagy romokban hevert, vagy javában omladozott.

A XII. század első éveiben *Tankréd* emelt hatalmas bazilikát Szűz Mária háza fölé. Názáret 1110-ben püspökség lesz, 1112-ben pedig érsekség. 1187-ben megadja magát *Szaladin* szultánnak, aki megkegyelmez a keresztiesek román stílusú bazilikájának. IX. *Lajos* francia király a mansurai ütközet után (1250. február 8) megegyezéssel megszerzi Názáretet és környékét a keresztényeknek. 1251. március 25-én feleségével együtt áldozik Szűz Mária házában. 1263-ban *Bibarsz* szultán leromboltatja a bazilikát és részben Názáretet, amely attól kezdve szegényes muzulmán falu.

1620-ban a ferencesek szerezték meg Szűz Mária házát, és 1730-ban templomot építettek föléje. Ezzel elkezdődik Názáret újkori fejlődése. Ma keresztény jellegű helység. Lakóinak száma 1964 végén 28 000 volt.

Az ásások tanúsága

Názáret környékén már régebben is folytak ásások. *Neuville* régész Názárettől délre az egyik barlangban sok olyan csontvázra bukkant, amelyek szerinte 150 000—120 000 évesek lehetnek. Ezek az embertípusok nagy meglepetést keltettek a tudományos világban, mert a neandervölgyi és a mai ember közt foglalnak helyet, mint vegyes faj, amelyet kármelinek hívnak. Názáret tehát — talán éppen forrása miatt — ősidők óta emberi település volt. Múltjára az új, 1955—1960 közt folytatott ásások derítették érdekes fényt.

Mikor *P. Bagatti Bellarmin* egyetemi tanár a szentföldi kusztódia megbízásából, a jeruzsálemi ferences biblikus főiskolával karöltve, hozzá akart fogni, hogy Szűz Mária házábanak terét és környékét átkutassa, mint ferences pap és tudós bizonyos elfogódottsággal kérdezte önmagától: „Vajon azért jöttem-e ide, hogy romboljak, avagy építsek?... Megerősítik-e az ásások azt a hitet, hogy itt van az Angyali Üdvözlét igazi barlangja, vagy mint archeológusnak le kell rombolnom ezt a hitet, ha az még oly ősrégi és tiszteletreméltó is?”

1955 januárjában Bagatti lebontatta a Szűzanya háza felett 1730-ban épült templomot és a legkomolyabb alapossággal felkutatta Szűz Mária házában egész terét és környékét, ahol erre mód és alkalom kínálkozott. Több mint ötéves fáradozásainak eredményei meglepőek. Megállapította, hogy Názáretben Kr. e. már legalább 2000 évvel laktak emberek, még pedig abban a völgyatlanban, amely a tengerszín felett 350 méter magasan fekszik. A település innen húzódott fölfelé a hegyek lejtőin. Magába foglalta Szűz Mária és Szent József házán kívül a mai Casanovát, a katolikus iskolát és a mohamedán mecset környékét is. Bagatti föltárta a falunak sziklacsúcsra épült déli szélő részét is, amely a vas korban (Kr. e. 1200 körül) létesült. Szerinte a helység tojásdadalakban helyezkedett el. Mária forrása a falun kívül buzogott fel.

Nagyjelentőségű az a barlang, amely később az építkezési munkálatok közben került napvilágra. Ezt Kr. e. 2000 évvel temetkezési helyül használták. Benne skarabeuszt, három bronzlánczsát, tányérokat, vázákat, mécseket és csontokkal telt tálat találtak. Ugyanakkor az egyik víztartó medencében Krisztus-korabeli kerámiákat leltek és Nagy Heródes idejéből származó mécseket, tányérokat, azonkívül egyéb használati tárgyakat is a II. és VII. századból.

Később a barlangok, ciszternák és silók egész hálózata került napvilágra, meg sok kőmalom. Mindezek Heródes-korabeliek, vagyis az evangéliumi Názáretből valók. A leletekből kitűnt, hogy a részben természetes, részben mesterséges barlangokhoz épült, de már eltűnt házakban földműves és kisiparos nép lakott. A silók a sziklákban mind azonos formájúak. Nyílásukat kerek kővel lehetett szinte légmentesen elzárni. Sok kézzel hajtható bazaltmalmot találtak, úgyszintén talpas bazaltlapokat; hajdanában ezeken tüzeltek, mikor főztek vagy hűvös időben melegedtek. Nem hiányoztak az üvegbutykosok, az üveg poharak és a fogantyús lábas mécsesek sem, sőt hosszúnyakú illatszertartó edény is akadt Heródes korából. A kerámiát a bor- vagy olajkupák, a tányérok, fazekak, mécsesek képviselték nagy számban. Közülük sok Heródes-kori, a többi a római vagy bizánci korból ered.

A Heródes-korabeli leletekből arra következtetnek, hogy Szűz Mária lakása körül földművesek laktak, akik házuk befogadó képességét természetes barlangokkal növelték. Ezek Palesztina hegyes vidékén gyakran egészítik ki a ház belső terét, miként ezt Názáretben magam is tapasztaltam. A régi zárándokok szerint az Angyali Üdvözet temploma olyan hely fölé épült, ahol előzőleg a Szent Szűz „épített háza” állott (vö. *Lk.* 1, 28), és a barlang ehhez a már eltűnt házhoz kapcsolódott, de a templom építésekor kivágták a hegyből. Ezek az adatok most kibővültek, mert az új bazilika alapozása közben megtalálták a keresztések püspöki székhelyének nagy szalonját. Ez alatt az északi oldalon az ősi Názáret két barlangja rejtőzött. Az egyikben silót tártak fel. A szalon nyugati oldala alatt, térséges barlangban, ősrégi ciszternára bukkantak. A szalontól északra egy siló törmelékéből keresztény kor előtti kerámiák kerültek elő 1960. március 11-én. Ugyanott kerek víztartó medencécskét szabadítottak ki a törmelékből. Ezt köröskörül cserepek és beton fedték. Mindezek a maradványok az ősi Názáret elemei. 1960. március 17-én a szakmunkások fölszedték a bizánci kolostor padlózatának mozaikját, hogy azt később az új bazilika térségében az archeológiai zónában helyezték el. Aztán igyekeztek a bizánci alapozásokban a szikláig lejutni. Ekkor adódott az ásatások legjelentősebb meglepetése: 80 darab építészeti maradvány. A tömeges lelet egyes részei ezek: 5 oszlopalap, 5 oszlopcsonk, 3 vállkő finoman kidolgozott kétszeres ívvel, különböző kapufélfák és sok nagyjából kivágott kockaalakú kő. Ezeket részben vagy egészen fehér vakolat fedi és „nari” kőből valók. Húszt kódarabon különféle szén- vagy vaskarcolatokat vettek észre. Ezek fohászszövegei szavak vagy nevek, de sok közöttük a különféle alakú kereszt is. Itt-ott érdekes rajzok is találhatók. Az egyik például, kezében keresztet tartó férfit ábrázol. Még feltűnőbb az a II. századból származó oszlopcsonk, amelynek lábazati részébe vaspálcával, esetenként görög betűkkel ezt vették be: *Xaire Maria, Üdvözlég Mária!* — Minthogy oltárképzet sem hiányzott és a vakolaton a karcolatok fohászszövegei és sok a kereszt, a szakemberek nagyon is megokoltan vélik, hogy mindezek a maradványok valamely vallási épületnek részei, ahová tiszteletük kifejezésére sokan járhattak. Erre következtetnek nemcsak a kar-

colatokból, hanem a felírásokból is. Más szóval itt keresztény templommal állunk szemben, amely az archeológusok szerint a II—III. században a zsinagógák mintájára épült. Akkor ugyanis még nem alakult ki a keresztény templom stílusa.

Az evangéliumi Názáret

Az ásatások igazolták, hogy az evangéliumi Názáret a völgykatlanban terült el és nem a maitól északra fent a hegyen, ahol a *Kirjat Naszratban* (Új Názáret) 1959. október 20-án az új zsinagóga alapkövét letették. Az ásatási adatok nemcsak bizonyítják a Szűz Mária házára vonatkozó ősrégi hagyományok hitelességét, hanem amellett is tanúskodnak, hogy Szűz Mária háza felett már a II—III. században zsinagógaszerű keresztény templom állott, és oda zarándokok igyekeztek, hogy Szűz Máriát tiszteljék és közbenjárását kérjék. Erre az eredményre még az ásatásokat vezető Bagatti sem számított!

Az evangéliumból is kivehető, hogy a Szent Szűznek saját háza volt, és ebből „vette magához” József (Mt. 1, 24), de erről részletesen semmit se tudunk meg az újszövetségi szent iratokból. Csupán a hagyomány beszél arról, hol állott az angyali üdvözllet helye és hol Szent József háza és műhelye, ahol „Jézus növekedett” bölcsességben, alkatban és kedvességben Isten és az emberek előtt (Lk. 2, 52), és ahol később folytatta nevelőatyja mesterségét mint ács (Mk. 6, 3). A mai Haifa-tibériási úttól északra látjuk az Angyali Üdvözllet szentélyét és tőle majdnem 200 mérföldnyire kicsit északkelet felé Szent József templomát. A megtestesülés szentélyének hitelességét az apostoli kor küszöbéig nyúló hagyomány tanúsítja, mert Krisztus rokonai Názáretben a III. században is éltek. Egyik rokona, Konon, Decius császár (249—251) üldözése idején a frigiai bírak előtt bátran vallotta: „Én Názáretből vagyok, az Úr rokona, akinek szolgálok őseim óta.”

A keresztények figyelme érthetőleg főleg a megtestesülés szentélye felé irányult. Nagy Konstantin engedélye alapján Szűz Mária háza fölé a II—III. századbéli zsinagógaszerű egyházi épület helyébe 325—337 közt épített szerény templomot Tibériási József. Az archeológiai leletek szerint ennek a templomnak bizonyos átépítésével készült valószínűleg a bizánci bazilika. Ennek jótévedője, az angyali üdvözllet oltára közelében ma is meglevő padlómozaik szerint, Konon jeruzsálemi szerep. A bizánci bazilika padlómozaikjainak vizsgálatából azt következtetik a régészek, hogy ezt a szép épületet az V. század elején emelték. Hossztengelye keletnyugati irányú volt és ragyogó mozaikok és díszítések ékesítették. Középhajója 19.5 méter hosszú és 8 méter széles, és hozzá kapcsolódik a félköralakú szentély. Előcsarnoka 20.5 méter hosszú és 16 méter széles.

Szűz Mária háza a földszint alatt foglalt helyet, és a templom padlózatából kiemelkedett a kicsi épület. Ez a középhajó egy részét foglalta el és valamit a bal hajóból is. A megtestesülés oltára alatt régen ez a fölírás volt: *Haec est ara, in qua primo iactum est humanae salutis fundamentum*: „Ez az az oltár, ahol először vetődött meg az emberi üdvösség alapja.” Ma ezt a fölírást olvashatjuk ugyanott: *Verbum caro hic factum est*: „az Ige itt lett testté.” Ősi hagyomány alapján így is imádkozzák e helyütt az Urangyalát: Az Úr angyala itt köszönté Szűz Máriát... és: Az Ige itt lőn testté...

Az új bazilika

A XII. század első éveiben készült kereszties bazilika 75 méter hosszú és kb. 30 méter széles volt, és így magába zárhatta a bizánci bazilika alapjait és romjait. A megtestesülés szentélye ennek északi oldalhajójában és részben a középhajóban feküdt és a bazilika földszintjéből mintegy 3 méternyire emelkedett ki. E remek épületből 1263-ban csak a szent barlang maradt meg. Benne szenvedtek hitükért vértanúságot az odame-nekült keresztények. (Alapjait és maradványait 1899-ben és 1907—1909 közt P. *Viaud Proszper* ferences régész tárta fel.) Majdnem négyszáz év telt el ezután, míg végül 1620-ban P. *Obicini Tamás* kusztosnak sikerült *Fakr ed-Din* emirtől megszereznie az Angyali Üdvözet szentélyét, és arra is engedélyt kapott, hogy templomot építhessen rá, mellé pedig zárdát a ferencesek számára. A templom 1730-ban készült el és 1877-ben kis-sé megnagyították. Ezt a szerény templomot bontották le 1955 januárjában és a szakszerű ásátások elvégzése után 1960-ban hozzáfogtak az új bazilika építéséhez *Giovanni Muzio* mérnökprofesszor tervei szerint. A hatalmas épület ez év végére készül el. Most folyik külső és belső díszí-tése és berendezése. Alsó temploma 44 méter hosszú és 27 méter széles. Felső templomának hossza 44.5 méter és szélessége 27 méter. Tekintélyes kupolája 56.30 méter magas. Ez a legnagyobb templom a Közel-Keleten. Homlokzatát 6 szobor díszíti. Felül az angyali üdvözetet ábrázoló jele-net, a diszkapu felett pedig jobbról és balról a négy evangélista tanús-kodik a megtestesülés nagy titka mellett.

A názareti szentélyek közé tartozik még Szent József háza is, efölé a VI. században, a XII. században és 1914-ben épült templom.

A zsinagóga, amelyben Jézus tanított (Lk. 4, 14—30), talán ott volt, ahol ma a görög katolikusok temploma áll. Valamelyes hagyomány erre vonatkozólag visszavezethető a VI. századig. A most végzett ásátások alapján az az új vélemény alakult ki, hogy a názáretiek Jézust arról a szikláról akarták letaszítani, amely a zsinagógától nem messzire délre ugrott ki. Ez a szikla akkor legalább 10 méternyire emelkedett a mélység fölé, de azóta a romok betemették azt a mélyedést. *Dzsebel el-Qafsze* hegye, amely még számba jöhetne, mintegy két kilométernyire délre van Názárettől. Mária kútjához (*Ain Sitti Mariam*) minden bizonnyal kijárt Szűz Mária a kis Jézussal, mert egyedüli forrása a helységnek. A II. szá-zadban írt „Szent Jakab protoevangéliuma” szerint (XI. 1) az angyal először ennél a forrásnál üdvözölte volna a Szent Szűzet. E hagyomány nyomán épült a forrás közelében Gábor főangyal temploma, amely az ortodox görögöké. Ebben gyűjtik össze a forrás vizét, és innen vezetik Mária kútjához. Az már csak jámbor legenda, hogy Jézus a „Krisztus asztala” nevű sziklán étkezett volna tanítványaival. Úgyszintén az is, hogy a Szűzanya a „Remegés hegyéről” nézte volna, letaszítják-e Jézust a szikláról. Mindez azonban abból az áhitatból virágzik ki, amellyel egész Názáret körülveszi Jézust, Szűz Máriát és Szent Józsefet... Aki ott járt, tudja, milyen jó ebben az evangéliumi légkörben megpihenni!

A keresztények újraegyesülése csakis az igazságban jöhet létre. A hozzá vezető utat azonban a szeretet kövezi ki és lépésről-lépésre teszi meg. A hit és a szeretet természetesen nem jelent két vaglyagosságot. Sőt inkább azt mondhatnók, hogy a hitben való újraegyesülés — amennyire az emberi köz-reműködés itt szóba jön — nem a teológusok, hanem a szentek műve lesz.

Oskar Bauhofer

A MONOGENIZMUS KÉRDÉSE A TEOLÓGIÁBAN

Sokan ma is azt gondolják, hogy a monogenizmus problémájában, vagyis az emberiség egy emberpártól való származásának kérdésében úgy lehet állást foglalni, hogy egyszerűen felolvassuk a teremtéstörténet idevágó fejezetét. Nem kétséges, hogy Mózes első könyve (*Genézis*) leírja az emberi nem egy emberpártól való eredését. Amióta azonban a szentírástudomány művelői a műfaj-elmélet szerint parabola jellegű szemléltetésnek tekintik, azóta ennek az elbeszélésnek a tanítását még az emberi nem poligenisztikus eredetével, azaz a több törzsből való származásával is össze lehetne egyeztetni. Állíthatnók, hogy a sugalmazott szöveg csak azt tanítja, hogy az ember a többi élőtlől lényegesen különbözik, s minden ember egyazon természettel rendelkezik, ugyanazon gondviselés vezérli, és tagjai kell, hogy Isten akarata szerint testvérként éljenek.

A múlt század második felétől kezdve a teológusok között sok vita volt arról, hogy a keresztény hívő elfogadhatja-e az evolúció elméletét. Ma már nyilvánvaló, hogy ez a kérdés nem döntő jelentőségű a keresztény kinyilatkoztatás szempontjából. Fontos az, hogy Isten nemcsak a szellemi léleknek, hanem a testnek is — mint az emberi természet lényeges részének — a szerzője. A katolikus teológusok állásfoglalása ebben tehát általában megváltozott. Ezzel egyidejűleg jelentkeztek azonban olyan kísérletek is, amelyek a poligenizmust is egyeztetni próbálják a keresztény hittel.

Ami a fejlődéselméletet illeti, az 1950-ben kiadott *Humani Generis* enciklika kijelentette: „Az egyházi tanítóhivatal nem tiltja, hogy a tudomány és a teológia jelen állásával megegyezően a mindkét területen illetékesek kutassák és vitassák az evolucionizmus tanát... A katolikus hit minket annak elfogadására kötelez, hogy a lelket Isten teremtette.” (*Denzinger — Schönmetzer* 3896.) A poligenizmust illetőleg azonban a körlevél már nem engedett ilyen szabadságot. „A hívők — úgymond — nem fogadhatják el azt a nézetet, amely szerint Ádám után voltak a földön valódi emberek, akik nem származtak természetes nemzés útján minden ember ősatyjától, avagy, hogy Ádám az ősök összességét képviseli. Nem látszik ugyanis, hogy milyen módon lehetne összeegyeztetni az ilyesféle állítást azzal, amit az igazság kinyilatkoztatott forrásai és az egyház tanítóhivatalának határozatai nekünk az eredeti bűnről tanítanak. Hiszen az eredeti bűn Ádám egyénileg és személyesen elkövetett bűnéből származik, és nemzés útján mindenkire sajátjaként árad át.”

Szembetűnő itt, hogy az enciklika a poligenizmust nem mint tudományos feltevést taglalja, hanem kizárólag teológiai szempontból következményeiben veszi fontolóra. És pedig csak arról az oldaláról tekint, hogy a teológia „Ádámja” után lettek volna emberek, kik neki nem utódai, illetve arról az oldaláról, hogy „Ádámot” csupán kollektív fogalomnak kell vennünk. Nem szól tehát az ún. „preadamita” felfogásról, amely feltételez Ádám előtt olyan „embereket”, akik már Ádám idejére kihaltak.

Autentikus magyarázat szerint az enciklika azt rögzíti, hogy katolikus hívő nem teheti magáévá a poligenizmus elméletét. Neki a monogenizmust kell elfogadnia, mert a hittételek, ha nem is kifejezetten, de bennrejlően emellett szólnak. Ennél többet az enciklika nem mond. Az

tehát nyilván nem volt szándékában, hogy a poligenizmus kérdésének vizsgálatát kizárja a teológiai kutatásokból.

Böles tartózkodás

Ilyen módon értelmezi a körlevélben foglalt megszorítást Karl Rahner is, a *Schriften zur Theologie*-ben közölt nevezetes értekezésében. Rahner mindenekelőtt arra az érdekes tényre hívja fel a figyelmet, hogy az enciklika nem idéz szentírási szöveget, amellyel az egyetlen Ádámot bizonyítaná. Már pedig ha a szentírás ezzel kapcsolatos bizonyító erejéről biztos lenne, akkor egyszerűen döntő érvként idézné. Az enciklika ehelyett közvetett érveléshez folyamodik. A monogenizmus ugyanis nem önmagában érinti a keresztény tanítást, hanem mint előfeltétele az áteredő bűnről szóló dogmának, amely hitünk sarkalatos tétele. „Isten az őszülöket az eredeti szentségben való véglegesítés előtt próbára tette; a próbát nem állták ki és Isten parancsának megszegésével súlyosan vétkeztek.” Majd: „Ádám bűne következményeivel átszállott az összes emberekre.” Így szól a hittétel a tridenti zsinat szerint.

Az enciklika mindenestre a legóvatosabban szögezi le az összefüggést az egyetlen felelős emberpár és az ősbűn-eredeti bűn között. Azt mondja ugyanis „semmiképpen sem látszik, milyen módon lehet összeegyeztetni” (*nequequam appareat quomodo huiusmodi sententia componi*), és nem azt mondja, hogy „semmiképpen sem egyeztethető össze”. Amit tehát hangsúlyosan ki kell emelnünk: az enciklika nem azt állítja, hogy az áteredő bűn tana és a poligenizmus teljességgel összeegyeztethetetlen, hanem tagadja, hogy ezidőszert a kettőt össze tudnók egyeztetni. A legfőbb egyházi tanítóhivatal igen böles tartózkodása voltaképpen azt jelenti, hogy az egyház eddigi állásfoglalásait nem minősíthetjük a monogenizmus formális definíciójának.

A *Commissio Biblica*, a Pápai Bibliai Bizottság 1909. évi dekrétuma fontos megnyilatkozás, de ennek sem tulajdoníthatunk definíció-jelleget. A dekrétum azt mondja, hogy a *Genézis* 1—3. fejezetének történeti tartalmába beletartozik az emberi nem egysége — „*unitas generis humani*” is. Következtetésképpen a megfelelő szentírási részben Ádámot egyedi személynek kell felfognunk a szöveg betűszerinti értelmében (*sensus literalis*). Azóta azonban egyre általánosabb lett a teológusok körében az a nézet, hogy a *Genézis* 1.—3. fejezetének kérdéses helye pusztán magyarázati, exegetikai eszközzel, elválasztva a többi, főként újszövetségi helyektől, nem nyújt nyilvánvaló bizonyítékot. Ez az újabb nézet hatott már a *Humani Generis* körlevél szemléletére is, mert hiszen, mint utaltunk rá, nem szentírási idézetekkel, hanem teológiai érvekkel állítja a monogenizmust. A *Commissio Biblica* dekrétuma tehát ma már nem számít bizonyítéknak a monogenizmus számára.

A *tridenti zsinat* (1545—63.) fogalmazta meg az eredeti bűnről szóló tanítást és jelentette ki azt hittételnek. „Ha valaki nem vallaná azt, hogy Ádám, az első ember, midőn a paradicsomban megszegte Isten akaratát, mindjárt elvesztette szentségét és igazságát, amelyben volt, és általa Isten haragját és így a halált vonta magára — amivel Isten őt megfenyített —, és a halállal annak hatalmába került, akie a halál birodalma és ezáltal egész teste és lelke szerint megváltozott — *anathema sit!*” Meg kell figyelnünk még az 1513. szakaszt: „Ha valaki azt állítaná, hogy Ádámnak ez a bűne, amely egy eredetű és örökléssel, nem pedig utánzással származott mindnyájunkra, mint sajátosság... (*Si quis Adae*

peccatum, quod origine unum est et propagatione, non imitatione transfusum omnibus inest unicuique proprium...) — aki erről (ui. az eredeti bűnről) azt állítja, hogy az emberi természet erői által megsemmisíthető, nem pedig egyedül Jézus Krisztus érdemei által... anathema sit!"

Ha ezeket a szövegeket figyelmesen elolvassuk, látjuk, hogy a zsinat voltaképpen nem magának Ádámnak, mint első embernek a tényleg határozza meg itt közvetlenül, egyenes módon, hanem a tényleg feltételezve jelent ki róla igazságokat. Meg kell azonban jegyezni egy fontos igazságot. Egy zsinat taníthat vagy meghatározhat valamit akkor is, ha még semmit sem tud a később felöltő problémákról. Sőt hittétel kíséretében olyan nem-teológiai dolgot is megfogalmazhat, amely a későbbi kutatások során tévesnek mutatkozik. Ez a tévedés azonban nem érinti a hittétel értékét. Nem minden mondható tehát meghatározottnak abból, amit a definíciók gondoltak és ami a definícióból akár szöszerint kivehető. A tridenti zsinat anyagából úgy tűnik, hogy a tridenti atyáknak nem volt szándékuk a monogenizmust meghatározni. Az idézett tételeket ugyanis az akkor felfrissített pelágiánusi és erasmusi nézetek ellen szövegezték meg, amelyek az eredeti bűnt tagadták. Azt állították ezek, hogy Ádám bűne nem nemzés útján (*propagatione*) öröklődik át, hanem személyes cselekedetünkkel, amikor mintegy utánozzuk (*imitatione*) Ádám vétkeit. Az 1513. pont tehát az eredeti bűn tényét akarja meghatározni, nem pedig az egy személytől való eredését (*origine unum*). Ezért fontos a latin kifejezést is megfigyelni. Az viszont nem kétséges, hogy az eredeti bűn meghatározása bennfoglalóan kifejezi, hogy az emberiség történetének elején egy egyedi ember áll, s ez mint első ember minden ember ősszüloje, aki az áteredő bűnt a természetes leszármazás összefüggésével utódaira átörökitette. A korabeli atyáknak nem volt módjuk élesen szétválasztani az eredeti bűn és az első ember kérdését, tehát azt, amit meghatároztak, s azt, amit vele együtt mondtak. A tridenti zsinaton mindenestre úgy látták, hogy az áteredő bűn okozója egy valaki, mert máskülönben az eredeti bűnről szóló tanítás nem állhatna fenn.

Az *első vatikáni zsinat* (1870) eredeti skémájában a monogenizmust hittételnek fogalmazták meg és vele szemben a poligenizmus, mint a racionalizmusból eredő tévedés, herezisnek, eretnekségnek minősült volna. A zsinatot azonban 1870-ben a pápai állam elfoglalása miatt megszakították s ezt a beterveztett skémát már nem tudták letárgyalni. Ennek szövege így ma már nem több, mint egy nem hivatalos teológiai mű, amely csupán történelmi jelentőséggel bír. A *második vatikáni zsinat* a kinyilatkoztatás forrásairól szóló skémában a *Genézis* problémáit a műfajok értelmezésével kapcsolatban taglalta.

A szentírási szövegek értékelése

Visszatérve az idevágó szentírási-részekre, azt találjuk, hogy a *Genézis* első három fejezetének értékelésében eltérnek a teológusok véleményei. Bizonyos, hogy a *Genézis* Ádámot úgy állítja elénk, mint az első embert, aki előtt nem volt ember, hogy a „földet művelje”. Kérdés azonban, az volt-e a szerző szándéka, hogy képszerű, dramatizáló módon megírt művében Ádámot valóban egyedi embernek mutassa-e be. Ahogyan Karl Rahner megfogalmazza: „Vajon a *Genézis* szerzőjének szándéka szerint Ádám egyneműsége a kifejezés módjához tartozik-e, vagy a (történelmi) kifejezéstartalomhoz?” Erre a kérdésre ma még nem egysé-

ges a válasz. A helyzet egyelőre az, hogy a szentírástudomány mai állása szerint a *Genézis* mondatainak pusztá idézgetése nem elegendő a monogenizmus bizonyítására. A keleti ember elvont dolgokról is konkrétan és megismerően gondolkodik és minden szociális összetartozást egy személyben, egy ősatyában lát megalapozottnak. Így tehát az Istentől való közös teremtetést, emberi természetünk lényegi azonosságát és ezzel az emberi közösség családszerű egységét is nyilván azzal érzékeltetné, hogy egyetlen ősatyától származtat bennünket. Mellesleg felvetődhet az a kérdés is, hogy honnan tudta Ádám, hogy ő az egyetlen ember? Ha pedig isteni közlést kapott erről, hogyan sikerült azt több százezer éven át továbbadni? Az emberi nem egységét épp olyan jól kifejezik a Közelkeletnek azok az őstörténelmei, amelyek hét emberpárról vagy négy eredeti emberről beszélnek. Nincs viszont annak sem akadálya, hogy az egy emberpárról szóló plasztikus képet egyben realitásnak fogjuk fel. Az mindenestre kétségtelen, hogy a *Genézis* szerint az emberek minden különbözőségük ellenére lényegileg azonosak és élesen különböznek az állatvilágtól. Gyarlok, „földből valók”, mégis „Jahvének különösképpen megszólított teremtményei”, akik az összes többi teremtmény fölött állnak. Ugyanazon üdv- és büntörténethez tartoznak, történetileg szolidárisak, még ha képesek ellenségesen is szembenállni egymással.

A *Bölcsesség könyve* az Ószövetség egyik legfiatalabb sugalmazott könyve. A 10—19. terjedő fejezetekben szól az isteni bölcsesség erejéről az emberiség és Izrael történetében. A 10. fejezet 1—2. verse szerint: „Ez (a bölcsesség) óvta meg azt, akit Isten először formált, a földkerekség atyját; amikor még csak ő volt megteremtve, ez vezette ki őt vétkéből és adott hatalmat neki, hogy mindenen uralkodjék.” A szöveg kétségtelenül a *Genézis* Ádámjára utal név nélkül, mint ahogy a továbbiakban a vízözönt, Ábrahámot, Lótót is ilyen módon említi meg. A hangsúly azonban itt nem is Ádámon, hanem a bölcsességen van, ami Isten erejét jelenti. Egyébként is — mint Rahner kiemeli — „ahol egy megelőző ószövetségi könyvnek tudósítását egyszerűen, minden értelmezés nélkül átveszik, ott az átvett szövegnek tartalmát és horderejét a forrás tartalma és hordereje szerint kell megítélni, feltéve, hogy a felhasznált szövegnek célja és szándéka többet nem kíván”. A monogenizmus számára tehát ebből a szövegből sem lehet érvet meríteni. Ujdonság ebben csak az, hogy az isteni bölcsesség Ádámot védelmezte és megmentette.

Az *Ujszövetség* szövegében az *Apostolok Cselekedetei* 17, 24—26. fejezeteivel foglalkoztak sokat a szakemberek. „A világot és minden benne lévő dolgot teremtő Isten nem lakik kézzel épített templomokban, hiszen ő a mennynek és földnek Ura. Semmiben sem szorul az emberi kéz szolgálatára, hiszen ő ad mindenkinek életet, lehelletet, mindent. Ő telepítette le az egy őstől származó emberi nemet az egész föld színén és megszabta ittlakásuk pontos idejét és határát.” Lukács evangélista itt Szent Pál egyik beszédét mondja el. Szent Pál meghirdette ebben az athénieknek az ismeretlen Istent, aki az egész emberi nemet egy ő által teremtetette. Az eredetinek megfelelő értelemben és erővel ismétli meg tehát a *Genézis* gondolatát és tanítását. Következésképpen Szent Pál ugyanolyan mértékben, ugyanolyan határokkal és biztonsággal tanítja az emberiség egységét, egy történeti egyedből származását, ahogyan a *Genézis* tartalmazza. Amikor tehát az apostol az emberiség eredő egységét hangsúlyozta, nem kellett a monogenizmus-poligenizmust illetően pontos megkülönböztetést tennie.

Nem járható megoldások

Minthogy a szentírás adatai nem igazolják közvetlenül a monogenizmust, azért a teológusok közvetett bizonyítással élnek. Arra utalnak, hogy a monogenizmus ténye elengedhetetlen feltétele az áteredő bűnről szóló keresztény tanításnak. Mert ha — úgymond — az eredeti bűn dogmáját össze akarják egyeztetni a poligenizmussal, akkor szükségszerűen három megoldás közül kellene választanunk.

Az egyik az, hogy az eredeti bűn nem minden emberre származott át a földön; Ádám utódaira igen, de az esetleges egyéb ősektől származókra nem. Ez a felfogás azonban szögesen ellentétes a Tridentinum tanításával, amely szerint az eredeti bűn „az egész emberi nemnek átadatott”. Az „egész emberi nem” kifejezés nyilvánvalóan az egész mai emberiségre vonatkozik. A szövegekben található „omnes homines”, vagy egyszerűen „homo”, azaz „minden ember”, vagy csak „ember” kifejezés az emberi természetben részesedő összes egyedet jelenti, akik az első bűn után a földön találhatók.

A második megoldás az lenne, hogy az eredeti bűn ugyan minden emberre átszármazott, de nem a „generáció”, vagyis nemzés útján. Ebben az esetben az eredeti bűn megmaradna minden ember örökségének, de azt nem a generációval, hanem valami más módon, mintegy „jogi beszámítás” címén vinnők át azokra, akik részesei az emberi természetnek, tehát azokra is, akik nem Ádám utódai. Ezzel azonban megint szembe kerülünk a tridentini zsinattal. Ennek az eredeti bűnről szóló 2. kánonja elítéli mindazokat, akik azt állítják, hogy Ádám vétke nem terjedt ki utódaira, a 3. kánon pedig kifejezetten hangsúlyozza, hogy az eredeti bűn igenis „*propagatione, non imitatione*”, azaz „átszármaztatással és nem utánzás révén” szállt át. A gyermekek megkeresztelésének a fontosságát is így okolja meg az egyház: „... mert az újjászületésben megtisztulnak attól, amit a születésben magukkal hoztak.” A megigazulásról szóló dekretumban pedig ezt olvassuk: „... ha az emberek nem születtek volna bűnben, mert az Ádám okozta szaporodásban, amelyben születünk, magunkkal hoztuk sérültségünket...” A Tridentben megfogalmazott hittétellel tehát teljes valóságossággal mondja ki, hogy az eredeti bűn Ádám fiaira szállt át, akik vele generációs kapcsolatban vannak.

Végül a harmadik megoldás az lenne, hogy az eredeti bűn ugyan minden emberre generáció útján származott át, de Ádám nem egyedet, hanem közösséget jelent. S hozzá kell tennünk, hogy ez az elképzelés a legnépszerűbb azoknak a teológusoknak körében, akik a poligenizmus és az eredeti bűn dogmájának összeegyeztetésén fáradoznak. Az irányadó és hivatalos álláspont szerint azonban ezt a megoldási kísérletet sem engedi meg a szentírás és a szentpáli tanítás, s nem engedi meg a tridentini meghatározás sem, amely Ádámról, mint fizikai személyről beszél, szembeállítva őt az egyetlen Krisztussal.

Mindebből az következik, hogy az eddig felvetett három megoldás egyikét sem sikerült összeegyeztetni az eredeti bűn dogmájával. Azért hangoztatta a *Humani Generis* enciklika, hogy nem lehet tagadni a monogenizmust az eredeti bűn lényeges elemeinek tagadása nélkül, s ezért mondják a dogmatikusok, hogy a monogenizmust teológiailag biztos tanításnak kell tekintenünk. Mivel azonban a monogenizmus ennek ellenére sem hittétel, azért sokan és sokszor foglalkoznak vele.

De Fraine például úgy véli, hogy a tridentini tanításban használt „*pro-pagatio*” (átszármaztatás) kifejezés voltaképpen csak teológiai magyará-

zata és mintegy ellentéte az „imitationak”, az „utánzásnak”, és így a már ismertetett szöveg csak az előbbi fogalomnak az értelmezése, nem pedig tényleges hittanítás. Ebben az esetben szóba jöhetne a már említett „jogi beszámítás”, ami azt jelentené, hogy az első, kegyelemben teremtetten ember minden elkövetkező ember számára a mindenkit megillető kegyelem letéteményese, függetlenül attól, hogy fizikailag tőle származnak-e vagy sem. Az első ember így nemcsak önmaga, de mindenki számára vesztette el a megigazultságot, következésképpen minden ember áteredően bűnös. Ádám fiai generáció révén, a többi első párok illetőleg utódaik az első ember engedetlenségének a beszámításával bűnösök. Elképzelhető, hogy hamarosan úgy keveredtek össze az emberek, hogy a végén nincs egyetlen egy sem, aki nem lenne valami vérségi kapcsolatban Ádámmal. A „generatio” kifejezés tehát csak annyit jelentene, hogy Isten a természeti hasonlóság által tette függővé a megigazultságban való részesedést. De Fraine magyarázata ellen azonban méltán felhozható, hogy nem biztonságos, mert nem támasztják alá a források, bár kétségtelen, hogy nem is egyértelműen definícióellenes.

Dogmatikai megfontolások

Szemügyre kell venni a monogenizmus kérdését a megváltástan viszonyában is. Krisztus a szentírásban nemcsak mint velünk azonos természetű ember (1. Tim. 2, 5) jelenik meg, hanem mint elsőszülött is, akinek mi vérszerint is testvérei vagyunk: „Akiket ugyanis eleve ismert, azokat előre arra rendelte, hogy hasonlókká váljanak fia képmásához. Így lesz az elsőszülött a sok testvér között” (Róm. 8, 29). Hasonlóan adják elő a zsidókhöz írt levél 2, 11, 12, és 17. fejezetei. Dávid családjából (Róm. 9, 5) és az atyáktól származik vér szerint (Róm. 9, 5). A már említett Zsid. 2, 11. szerint a megszentelő és a megszentelték ugyanolyan eredetből valók. A vers világosan kimondja, hogy Krisztus és a keresztyének egy és ugyanattól származnak, mint gyermekek, ugyanabból a húsból és vérből valók. Az „egy” pedig a testi rokonság kihangsúlyozására nem Isten, hanem Ádám. Mivel általa függünk össze Krisztussal, joggal vehetjük birtokunkba dicsősége örökét az Atyánál (Róm. 8, 7–29). Ugyanannak az eredetnek és történetileg terhelten emberi természetnek az átadása az Újszövetség számos helyén megtalálható: Róm. 8, 3, Ef. 2, 14, Ján. 1, 14, Kol. 1, 22, 1. Tim. 3, 16, 1. Pét. 3, 18 és 4, 1, 1. Ján. 4, 2, 2. Ján. 7, stb. Mindezek a helyek azt mutatják, hogy Krisztus velünk való testvérsége nem lehet pusztán érzelmi, vagy kegyelemközösségi, sem pedig tisztán azonos emberi természetén alapuló. A szentpáli teológia magyarázata szerint a megváltói közösség egysége, az ember üdv- és bűnközösségének az egysége nemcsak jogi jellegű, nem is eredetükben elszigetelt egyedek cselekedeteinek adott találkozása, sőt nem is utólag kikövetkeztetett általános fogalom, hanem test- és vérközösség. Krisztus akkor lépett be ebbe, amikor asszonytól származott (Gal. 4, 4), és így lett testvéri közösségben minden emberrel és azok övele. Ez pedig az emberiségnek csak olyan testvéri közösségében lehetséges, ahol egy ős által mindnyájan vérségi kapcsolatban vagyunk.

A szentpáli teológia az emberiség egyetlen fájának a fogalmát sajátosan mint teológiai fogalmat alkalmazza és ez az újszövetségi alkalmazás független a Genézis elbeszélésétől. Még ha csírájában benne is van az őszövetségi tanításban, az Újszövetség az emberi nem egységét mintegy a „saját felelősségére” nyilvánítja ki. Az üdvtörténeti egység szerint min-

den ember azért szolidáris Krisztussal, mert ő velünk egy testvérközösségből való. Egy ember tette tönkre az emberiséget és egy ember váltotta meg: „Egy ember által jött a halál, egy ember által jött a holtak feltámadása is. Amint ugyanis Ádámban mindnyájan meghalnak, úgy Krisztusban mindnyájan életrekelnek” (1. Kor. 15, 2). A szentpáli tanításon alapuló teológiai felfogás tehát azért hangoztatja mindnyájunk bűn- és üdvösségállapotát, mert az összes emberek egy, azaz ádámi eredetű fajközösséget alkotnak.

Mindezek után láthatjuk, hogy a monogenizmus kérdése az eredeti bűnnel való összefüggésében lett jelentős számunkra. Azért fel kell tenni a kérdést, mi az a minimum a szentírás, a szenthagyomány, a szentírás és a tridenti tanítás szerint, amit az eredeti bűnnel kapcsolatban tartanunk kell. Van egy általános, minden ember személyes döntését megelőző, átfogó bűnállapot, ami azonban mégis történeti jelenség, nem pedig az embernek lényegi állapota. Tehát ember hozta létre és nem magából a teremtményi jellegből következik. „Amint a bűn egy ember által lépett a világba és a bűn miatt a halál, így a halál minden emberre áterjedt, mert mindnyájan bűnbeestek...” (Róm. 5, 12). Az általános bűnállapotnak ilyen embertörténeti eredete nélkül a manicheizmusnak lenne igaza, vagyis annak a felfogásnak, amely magában a teremtményi létben látja a bűn elkerülhetetlenségét.

Végül is így egyetlen nagy kérdés marad: vajon fenntartható-e ez az egyetemes, személyt megelőző, mégis történeti bűnállapot, ha az emberiség eredete nem egy kezdeti egyedben lenne? Mint láthattuk, a szentírásmagyarázók tágabb lehetőséget adnak, a dogmatikusok válasza azonban általában tagadó. A dogmatikusok szerint a közösségi bűnállapot csak akkor foroghat fenn, ha egyetlen közös ősből nyerte történeti alapját. Több „Ádám” dogmatikailag nem indokolható. Az egy Ádám magát az emberiséget kell, hogy jelentse, és nem pusztán egy valakit a többiek közül. Az egyetlen őstől való származás — mondják a dogmatikusok — nem egyszerű történeti eset, hanem átlépi léthelyzetünket: transzcendens történetiségű. A teológiai megfontolás kívánja azt, hogy elutasítsuk a több törzsből való származás feltevését, mert ez az áteredő bűn tagadásának a veszélyével járna együtt.

HOZZÁD

*Mennél inkább megértelek, annál keményebb vagyok hozzád.
Mennél jobban értékellek, annál türelmetlenebb leszek irántad.
Talán egyre kevésbé értelek?
Mennél hangosabban utasítom vissza véleményed, annál ritkábban szólsz.
Végül talán mindig hallgatni fogsz, s én mindig kiabálok.
S ez így fog tartani örökre, mignem én is eltávozom.
Magamat akartam elszabadítani tőled,
s azzal, hogy hallgatni tudsz
eltérhetetlenségünk erejét bizonyítottad.
Sohasem leszek szabad veled szemben — még az életem árán sem.*

Ungváry Rudolf

SIMONE WEIL A SZERENCSETLENSÉGRŐL ÉS ISTENSZERETETRŐL

Simone Weil posthumus életműve ma már köztudottan a modern katolikus irodalom legnehezebb és legvonzóbb problémája. Kevesen tol-mácsolták nálánál mélyebben az Evangélium tanításait, a keresztség szentségét, legalább is nem tudunk róla. Részben „méltatlannak” érezte rá magát, részben az akkori egyház bizonyos, szemében leküzdhetetlennek tűnő hatalmi magatartását nem tudta teljes szívvel magáévá tenni. Ami rendkívüli írásait illeti, azokra vonatkozóan *Gabriel Marcel* szavai a legtalálóbbak: „Mindaz, amit Simone Weilről elmondhatunk, könnyen meghamisíthatja őt. Legbölcsebb, ha neki magának adjuk át a szót. Fő-lülműhatatlanul súlyos üzenetet hozott valamennyiünk számára..., amit egyedül nyitott lélekkel érthetünk meg. Ez azonban nem azt jelenti, hogy szóról szóra magunkévá tegyük olykor téves, vagy éppen ellentmondásos nézeteit, hanem hogy kihalljuk szavaiból azt, ami sajátosan nekünk szól, amit szinte személy szerint hozzánk intézett.”

Valóban, adjuk hát mi is át Simone Weilnek a szót.

*

„A szenvedés birodalmában a szerencsétlenség hasonlíthatatlanul egyedülálló helyet foglal el. Akit földre sújt, vergődik, mint a félig el-taposott bogár, anélkül, hogy meg tudná mondani, mi is történt vele. Nyomtalanul, itt a földön még Isten végtelen irgalma se gyógyítja meg sérült természetét, ahogy Jézus dicsőséges testén is ott maradtak a sebek.

Az ember csak úgy értheti meg a szerencsétlenség mibenlétét, ha valamiféle távolságnak tekinti.

Isten szeretete és szeretetért teremtett. A világ maga is szeretet és eszköze a szeretetnek. Isten a szeretetnek legkülönbözőbb formáit hívta életre, lényeket, kik a legkülönbözőbb távolságokból is képesek a szere-tetre. De amire rajta kívül nem vállalkozhatott senki más, ő maga tá-volodott a legmesszebbre. Ez a véghetetlen távolság Isten és Isten, Atya és Fiú között, legfőbb áldozat, fájdalom, mihez nincs hasonló, a szere-tet csodája, ez volt Isten kereszthalála.

És ez a távolság ugyanaz, ami fölött ugyanakkor Isten tökéletes egy-sége, a legfőbb szeretet ver hidat, csendje mélyén általzengve az univer-zumot, mint két külön és mégis egy hang, megszakadt és töretlen dallam. Isten beszél. A világ: szavainak rezgése csupán. Amikor az emberi zene rést üt szívünkön, e résen át is az ő szavát halljuk, s amikor megérteni véljük a csendet, akkor is Isten beszéde jut el hozzánk a világ csendjén keresztül.”

„Igaz, van valami titokzatos kapcsolat e távolság és az eredendő bűn között is. Kezdetben, ahogy olvassuk, az ember elfordult Istentől s eltá-volodott tőle, amennyire csak eltávolodhatott. Akkor még megtehetette. Azóta a szükségszerűségek szegével helyünkre vagyunk szegezve, egye-dül tekintetünk maradt szabad. Azóta a vak szükségszerűség (mely egy-általán nem számol szellemi fejlettségünk fokával) nehezedik állandó súllyal minden emberre és vet egyeseket a kereszt lábához. Egyedül raj-tunk áll, hogy tekintetünket a megrázkódtatásokon keresztül továbbra

is Istenre függesztjük, vagy sem. Ne higgyük azonban, hogy a Gondviselés nincs velünk. E vak törvényszerűség is a gondviselés műve.

Ha a világ mechanizmusa nem volna vak, egyáltalán nem létezne szerencsétlenség. A szerencsétlenség mindenekelőtt névtelen, akiket elragad, azokat megfosztja személyiségüktől és 'tárgyakká' teszi őket."

"Krisztus szerencsétlen volt. Nem úgy halt meg, mint egy mártír. Úgy halt meg, elkeveredve a latrokkal, mint egy közönséges bűnöző, csak valamivel nevetségesebben. Mert a szerencsétlenség nevetséges is." (E meghökkentően végletes fogalmazással Simone Weil lényegében azt akarja érzékeltetni, hogy Jézus valóban a leggyötrelmesebb, legmegalázóbb halált szenvedte el, ami feneketlen kiközösítettségében semmiben sem különbözött egy közönséges bűnöző halálától. A bámészkodó tömeg ezért fordulhatott gúnyolódva feléje, vakságában még erkölcsileg is magasabbrendűnek érezve magát a „pórujár” szenvedőnél. A tökéletes isteni ártatlanság így vált a kereszten a tökéletes félreértés kigúnyolt áldozatává. De maradjunk Simone Weilnél.

"Az embert e véghetetlen távolságra, a kereszt lábához, egyedül a vak szükség vetheti. S ugyanakkor, a tökéletessé válásnak is ez az egyetlen lehetősége a földön. Ezért valljuk legfőbb reményünknek a keresztet. 'Erdő nem terem ilyen fát, ilyen virágot, ilyen magvakat.'"

"A szükségszerűségek mechanizmusa minden szintre áttevődik, anélkül, hogy lényege megváltoznék. Ott van a pusztta anyagban, a növényben, az állatokban, a népek életében és az emberi lélekben. Felőlünk, a mi szemünkkel nézve, tökéletesen vannak tűnik. De ha szívünk túl jut önmagunkon, túl a világon, idő-téren át oda, ahol a mi Atyánk van, innét szemlélve a világ mechanizmusa tökéletesen mást jelent. Ami idáig szükségszerűségnek tűnt, annak most engedelmség a neve. Az anyag passzív s ilyen értelemben maradéktalanul engedelmeskedik Isten akaratának. Ez a tökéletes engedelmség az anyag szépsége."

"Az ember se tud nem engedelmeskedni Istennek. Mint szabad és értelmes lénynek, csak egy választása van, még pedig az, hogy kíván-e engedelmeskedni vagy sem? Ha nem kíván, akkor is, mint a szükségszerűségeknek alávetett lény, továbbra is hasonlóképp alá lesz vetve a szükségszerűségek mechanizmusának, csak hogy ezek fölébe ezentúl egy újabb, természetfeletti világ törvényei kapcsolódnak. Bizonyos dolgok megszűnnek az ilyen ember számára, bizonyosak viszont megtörténnek általa, nem egyszer akarata ellenére."

"Amikor egy inast megsebesít szerszáma vagy kimerít munkája, az iparosok és parasztok azt mondják: 'behatolt testébe a mestersége'. Valahányszor bennünket ér fájdalom, joggal mondhatjuk mi is, hogy a világ, a teremtet világ engedelmsége hatolt testünkbe. Hogy ne fogadnánk hát a leggyengédebb hálával a gondviselés ez ajándékát?

Öröm és bánat egyképp értékes ajándéka Istennek, egyiket is másikat is a maga teljességében kell megízlelnünk, a maga tisztaságában, anélkül, hogy megpróbálnánk vegyíteni őket. Az örömmel: lelkünkbe hatol be a világ szépsége. A fájdalommal: a testünkbe. Csak öröm által nem lehetnénk újból Isten barátaivá, ahogy senki se lehet kapitány, ha csak a kormányzást tanulja meg. Testünknek minden iskolát ki kell járnia. A testi érzékenység szintjén egyedül a fájdalom teremthet kapcsolatot azzal a szükségszerűséggel, mely a világ rendjét alkotja; mivel az öröm nem foglalja magában a szükségszerűség élményét. Nem a testi, hanem egy másik, magasabbrendű érzékenységünk képes csak a szükségszerűt megtapasztalni a boldogságban is, de akkor is egyedül a szépség közve-

títésével. Hogy azonban lényünk teljes egészében érzékennyé váljék a világ lényegében rejlő engedelmességre, s a mindenséget úgy hallgathassuk, mint Isten szavainak rezdülését, ahhoz az öröm és a fájdalom átértékelő működése egyként elengedhetetlen. Egyiket is, másikat is fönttartás nélkül kell fogadnunk, ahogy ajtót tárunk egy szeretett lény követte előtt. Mit számít, hogy a követ udvarias vagy faragatlan, ha egyszer hírt hoz szívünknek!

De a fájdalom még nem szerencsétlenség. A szerencsétlenség túl van az isteni pedagógián.

Tér és idő végtelenül elvált bennünket Teremtőnkől. Hogyan találhatnánk vissza hozzá? Merrefelé keressük? Ha századokon át menetelnénk feléje, akkor is csak a földet járkálnánk körül. Ha szárnyunk nőne, akkor se tehetnénk többet. Egy lépésünk sincs fölfelé! Istennek kell lejönnie hozzánk a mindenség meredekén át.

Tér és idő végtelenén kel át Isten végtelenül végtelenebb szeretete, hogy megkeressen minket magának. Eljön, amikor itt az órája. Hatalmunkban áll befogadni vagy elutasítani közeledését. Ha nem fogadjuk, újra és újra jön, akár egy koldus, de akár egy koldus, egy napon ő se jön többé. Ha bebocsátást nyer, Isten kicsinyke magot helyez belénk és aztán elmegy. Ettől kezdve nincs több dolga velünk, s nekünk se marad más hátra, mint hogy várjunk. Egyedül azt az igent nem szabad megtagadnunk többé, mellyel eljegyeztük magunkat vele. Ez azonban távolról sem olyan könnyű feladat, mint amilyennek látszik, mivel az elvetett mag növekedése nagyon is fájdalmas bennünk. Mi több, ha egyszer befogadtuk, nem állhatjuk meg, hogy a gyomokat ne irtogassuk mellőle; de fájdalom ezek a dudvák testünknek is részei, amitől kertészkedésünk gyötrelmes műtétnak bizonyul. De még így is, maga a mag tökéletesen egyedül nő fel bennünk."

„Isten szeretete átkelt a tér és idő végtelenjén, hogy Istentől eljusson hozzánk. De hogy tegye meg fordítva az utat, amikor egy véges teremtményből kell visszatálnia? Amikor az isteni szeretet belénk helyezett magja felnőtt és fává terebélyesedett, mi akik hordozzuk, hogy vihetnénk vissza most eredeti helyére azon az úton, amit Isten tett meg hozzánk jövet a végtelen távolságon át?

Lehetetlennek tűnő feladat, mégis van rá segítségünk. Jól tudjuk, mi az eszköze. Hasonlóságából könnyen kitalálhatjuk, miféle fa is az, mely felnőtt bennünk, mi is a legszebbik fa, melyen az ég madarai megpihennek. Tudjuk, minden fák közül melyik a legszebb. 'Erdő nem terem hozzá hasonlót.' Valamivel még a bitónál is keservesebb, ime a fák legszebbike. Ez az a fa, melynek magját Isten belénk helyezte anélkül, hogy tudtuk volna, miféle magot is helyez belénk. Ha tudtuk volna, nem mondtunk volna igent első pillanatban.

Amikor kalapáccsal rácsapunk egy szeg fejére, a széles szegfejre mért csapás teljes ereje a szeg végébe szalad, s ott egyetlen pontba tömörül, anélkül, hogy bármi is elveszne az ütésből. Ha a kalapács és a szög feje végtelenül nagy volna, mindez akkor is hasonlóképp játszódna le. A szög feje a ráért végtelen ütest arra a pontra továbbítaná, melyre hegyével ráhelyeztük.

Ez a szeg: a végső szerencsétlenség. Hegyével pontosan rajta áll a lélek középpontján, s a szög feje nem más, mint az idő és tér végtelenjében szétszórt szükségyszerűségek summa.

A szerencsétlenség az isteni technika csodája. Egyszerű és fölfoghatatlan eljárás, mely képes a vak erők minden súlyát és hidegét egy vé-

ges teremtmény lelkébe gyűjteni. A végtelen távolság, mely Isten teremtményétől elválasztja, egyetlen pontba tömörül, hogy átüsse a lélek közepét.

Akivel ez történik, annak semmi része nem lehet e műveletben. Vergődik csak, mint az elevenen tűhegyre szúrt pillangó. De kínjain át továbbra is akarhat szeretni. Mivel a legnagyobb fájdalom, mely még belül van az eszméletlenség határán, még az sem érintheti a lélek ama pontját, mely szeretetének irányt szab.

Egyedül azt kell tudni, hogy a szeretet a lélek irányulása és nem állapota. Aki ezt nem tudja, kétségbeeshet a szerencsétlenség első érintésére.

Aki azonban szeretetével Isten felé fordulva marad, azt a lelkét átjáró szerencsétlenség odaszegzi magának az univerzumnak a közepére. Ez a világ valódi közepe, mely nincs középén, mert kívül van téren és időn, mivel maga az Isten. Egy más dimenzió szerint, mely nem tartozik a térhez, se az időhöz, ez a szeg rést üt a teremtesen, az elsötétült ernyőn keresztül, mely a lelket Istentől elválasztja.

E csodálatos dimenzió segítségével a lélek, anélkül, hogy megválna a helytől és a pillanattól, melyben teste vesztegel, átkelhet a tér és idő rengetegjén, s eljuthat Isten közelébe.

Ott leli magát a teremtes és a Teremtő érintkezési pontján, ami nem más, mint találkozó helye a kereszt két ágának.

Szent Pál feltehetően ilyenfélékre gondolt, amikor azt mondta: 'Eresszetek gyökeret a szeretetben avégből, hogy fölfoghassátok mit jelent szélesség, hosszúság, magasság és mélység s hogy megismételjétek azt, ami mindezek ismeretét fölülmúlja, Krisztus szeretetét.'

*

A fent közölt részleteket Simone Weil *Le malheur et l'amour de Dieu* című harminc oldalas írásából válogattam egybe. A részletek természetesen csak halvány képét idézhetik az eredetinek, mely a szerző *Attente de Dieu* című kötetében jelent meg, a *La Colomb* kiadó *Le livre de poche chrétien* sorozatában, jegyzetek és magyarázatok nélkül, P. Parrin dominikánus atya rövid, de annál lelkesebb előszavával.

BARTÓK ÉS A SZÁZAD

HALÁLÁNAK HUSZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

A *Még egyszer* című verseskötetben — mely Adynak talán első jellemző versgyűjteménye — az új évszázad küszöbén olvassuk ezeket a sorokat:

*Pán ébred. E fáradt világra
Egy új világ reszketve készül.
Egy új világ karját kitárja,
S mi meghalunk az öleléstül.*

Ebbe a reszketve feszülő új világba lép bele Bartók Béla, s ezt formálja később, utolsó nagy műveiben a maga képére és hasonlatosságára. Most, hogy halálának huszadik évfordulóján visszatekintünk pályájára, és behelyezzük a kor lüktető magyar valóságába, bizvást megállapíthatjuk, hogy munkássága a kor szintjén indult, de azon messze túlmutatva, a zene történetében egészen új fejezetet nyitva fejeződött be.

„Dohnányi Ernő óta nem volt az akadémiának ilyen erős talentuma, mint ez az ifjú, akinek tegnapi sikerére Thomán tanár úr méltán lehet büszke” — írja 1901. október 23-án a *Magyarország*. Bartók ekkor Liszt h-moll szonátájának briliáns előadásával aratott sikert. Úgy látszott, hogy követi és túlszárnyalja barátját, rövid ideig tartó példaképét, Dohnányi Ernőt a zongora virtuózainak sorában. Ezt látszott igazolni a félelmetes kritikus Hanslick is, aki Richard Strauss „Hösi élet” című zongorakivonatának bécsi előadása után így nyilatkozott Bartókról: „zseniális muzsikuss”. 1903-ban, berlini hangversenye után nem kisebb nagyság gratulált elragadtatva, mint az alkotóereje és tekintélye delelőjén álló Busoni. Bartókot, a zeneszerzőt még sem a pianista sikerek szabadították föl, hanem sokkal inkább Richard Strauss példája és az a hazai nemzeti politikai áramlat, mely a milleneum körül a zenében is valami sajátosan újat, magyart akart alkotni. „A milleneum utáni függetlenségi hullám akkor érte el tetőpontját — írja Kodály Zoltán. — Magyarságot követelt a közvélemény minden téren, ... az ország visszhangzott a Káldy terjesztette németgyalázó kuruc daloktól...” Ugyanebben a tanulmányban olvashatunk a gimnazisták spontán március 15-i tüntetéseiről, az éjszakai koszorúzásokról, és a hivatalossá tett „nemzeti ünnep”, április 11-e bojkottjáról. Erre a korhangulatra válaszolt Bartók első nagy sikert kiváltó művével, a *Kossuth szimfóniával*. „A *Kossuth szimfónia* a magyar zene történetének legnagyobb kultúrjegye a Bánk bán előadása óta — írta a bemutató után Kacsóh Pongrác a *Zenevilág* hasábjain. — Amit Erkel Ferenc tett az opera terén, azt teszi most Bartók a szimfónikus költemény formájában, melyet arról a magas szintről emel tovább, amelyen azt Liszt Ferencz a *Hungáriával* és a *Húnok csatájával* elhagyta...” A siker nagy és zajos volt. A kor szellemének kifejezőjét ünnepelte Bartókban. Ő azonban nem szédült meg a sikertől. A szimfónia sokszor konvencionális „magyarkodó” fordulatai bizonyára benne is felidéztek *Komjáthy* Jenő „Életsors” című költeményének következő sorait:

*Teremtő szó után epedtem,
De visszahullt a szárnyi szellem,
Közhelybe fült a gondolat.*

A zenében és az irodalomban is megoldatlan problémát jelentett ekkor még a korszerű forma megteremtése. „A költészetnek — olvassuk *Zempléni Árpád* egyik századvégi levelében —, ha létjoga van, meg kell találnia korszerű formáit, eszméit és képeit, s azokat ebből a korból, mely a réginél sokkal élénkebb, drámaibb, kell merítenie.” A költészet öröksége sokkal gazdagabb volt, mint a zenéé — legalábbis a zene akkor ismert örökségénél. Itt kapcsolódik Bartók életművébe *Kodály Zoltán*, aki egyszerre hívta fel figyelmét a múlt legszebb hagyományait őrző népzeneire, és a nyugati kultúra legfrissebb, a humánusumot is kifejező eredményére, *Debussy* művészetére. Ebből a két forrásból fakad fel majd Bartók életművének első, nagyszabású része, amikor sikerül összegeznie és egybeolvasztania a hagyományt az újjal. Ez azonban még mindig kevés ahhoz, hogy megértsük zenei vénájának hirtelen kitörését. „En, dacára, hogy húsz kubai, dél- és északamerikai, holland, spanyol, angol emberrel ebédelek, dacára, hogy hollandokkal és németekkel kirándulok, elhagyott vagyok — olvassuk ugyanekkor édesanyjának küldött híradásában. — Hiába vannak Budapesten *Thomán, Gruberné* barátaim, egyszerre csak azon veszem észre magam, hogy teljesen egyedül vagyok. És megjövendölöm, előre tudom, hogy az én sorsom a lelki elhagyatottság lesz.” Vagy egy másik korábbi levelének részlete: „En nem tudom, elmenjek-e vagy sem. Egyrészt félek a társaságtól, másrészt pedig elég keservesek voltak az eddigi vasárnap délutánok, melyeket egyedül töltöttem el, s aztán ez nem is olyan társaság, mint a zsúros vagy estélyes.” Ez a hangulatkör is jellegzetessége a századvég és századelő szellemi körképének. Az ember magányos, megértő társak nélkül bolyong a forrongó világban. *Kiss József* „Szerelemvágý” című versében így fejeződik ki ez a létérzés:

*Utcáról utcára ögyelegni, tétlen:
Ez az én legédesb, legszebb kedvtelése.
A sürgés, a roba, a tömeg gyors árja
Kápráztat, elmerít édes andalgásba.
A tömeg közepett vagyok, messze tőle,
Mintha csak álmodnám, álmodnám fölőle.*

A természettől, társaktól elidegenedő ember hasonló képe jelenik meg *Justh Zsigmond Naplójában* is. A természet ezernyi szépségét csak úgy tudja érzékelni, mint valami üvegfalon át, s a látvány nem vigasztalja magányában. „Majd a zápor elvonult — olvassuk —, csak egy csepp kopog az üvegfedélén, a levegő tiszta, átlátszó, a fénysugarak megtörnek az esőcseppektől ragyogó fák gallyain, a levegőben ibolyaillat... s mi hallgatagon, karonfogva, csak érezve, nem gondolva semmit, de semmit, haladtunk visszafelé a Champs Elysées felé, belédobva magunkat ez ideges, e beteg, e túlfeszült világ karjaiba.” S vajon nem ugyanez az élmény fejeződik ki zenébe transzponálva *Debussy*nél, kivált a *Pelléas* színpadképében? Nem a lelki történetes kapja-e ott is a fő-hangsúlyt? S mindamellett nem a magány apothézisa-e ez a csodálatos opera?

Debussy világa, s általában a kor francia zenéje, a válság kifejeződése, a megbomlott világrend tükrözése. Bartókot ezen a válságon a *Kodály* által feltárt népzenei hagyomány segítette át. „1905-ben — olvassuk Bartók önéletrajzában — az addig úgyszólván ismeretlen magyar népzene föl kutatásába fogtam. Nagy szerencsémre *Kodály Zoltán*ban kitűnő muzsikusi segítő társra akadtam, aki éleslátásával és ítélőerejével a zene minden ágában nem egy megbecsülhetetlen intéssel és tanáccsal szolgált.” Egy másik Bartók-leveleből pedig a természettel és a néppel való találko-

zás csodálatos élményét érzékeltethetjük: „Csodálatosan szép helyeken járok, még ha semmi eredménye sem lenne utamnak, akkor sem bánnám. Fenyvesek között, óriási havazások, zúgó patakok: kocsin is, szánkón is, gyalog is. Nekem ez egészen új, még sohasem jártam télen vaderdős vidéken. Ez felér egy téli kirándulással a Semmeringre, vagy a Tátrába. Sok hangszeres zenét találtam, minden faluban egy-két paraszt-hegedűst; a lányok és asszonyok havasi kürtöt fújnak...” Rég elfelejtett kultúrkinos-re, hagyományra talált rá Bartók népdalgyűjtő körútjain, „ez elegendő volt arra, hogy a magyar nép jövőjébe vetett hite megújuljon”. Megújult ő maga is: megfürdött a népi hagyományok tisztító forrásában, s a népi hősök módjára kétszer erősebben, kétakkora vállalkozó kedvvel tért vissza első útjairól.

A hagyomány és *Debussy* a helyes útra vitte. És ő kitartott ezen az úton, jóllehet az első pillanattól a konzervativizmussal és értetlenséggel találta magát szemben. A *Két kép* bemutatója után (1913.) a *Budapesti Hírlap* kritikusja például felháborodva írja: „Hát őt semmiféle magyar muzsika nem érdekli? Cseh, oláh, tót és tudja Isten, miféle zenének szegődött apostolává, csak éppen a magyart hagyta cserben. Azt, amelyből tehetsége kisarjadzott, s ahonnan egyedül meríthet erőt és megújulást.” Szó szerint ezt írták néhány esztendővel korábban a felháborodott kritikusok *Ady* Endre költészetéről. Magyartalannak, hazaárulónak bélyegezték, akárcsak Bartókot. Ő azonban, mint a nagy költőtárs, már ekkor megérezte, hogy a jövő az internacionalizmus gondolata jegyében áll. *Busitián*nak elküldve *Ady Illés szekerén* című kötetét, külön felhívja a figyelmét néhány versre, köztük a „Magyar jakobinus dalára”, melyben *Ady* így ír:

*Dunának, Oltnak egy a hangja,
Morajos, halk, halotti hang.
Árpád hazájában jaj annak,
Aki nem úr, és nem bitang.*

*Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot?
Mi elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?*

A népek megbékélésének és testvériségének olyan gondolata ez, amellyel *Ady* akkor még meglehetősen egyedül állt. S Bartók talán éppen akkor ért mellé, a század élvonalába, amikor a nagy költőtárs, és a maga zenei célkitűzéseit összehangolva ő is az internacionalizmus gondolatának megvalósításán munkálkodott.

Az első világháború Bartók-bemutatói, az operai sikerek sem feledtethetik egy 1914-ben keletkezett levél gondolatát: „Az események olyan izgalmat váltottak ki belőlem, hogy szinte megbénítottak...” Bartók első szavai ezek a világháborúban. *Ady* pedig ugyanekkor ezt írja:

*Beteg szívem most be tele-nagy,
Milyen jó volna máshol élni.
Máskor, s tán máshol.
Mert itt mindent lép a Fátum:
Fényes Hűsvét, be fekete vagy!*

1917 A fából faragott királyfi bemutatójának és sikerének éve. A természettel és a megváltoztathatatlan véggel szembekerülő királyfi

alakja és apoteózis nemcsak a *Kékszakállú* Juditjának továbbzengetése, nem is csupán a *Mandarin* előképe, hanem a világháború embertelenségére adott költői felelet is. „*Ember az embertelenségben*” — fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot egy évvel korábban Ady, s ez a gondolat végigkíséri Bartókot egész életpályáján, ez ad erőt a világháború elviselésére, ez menti át a fasizmus majdani áradatán, ez tartja meg a száműzetés keserű esztendeiben. A kor embertelenségének és emberségének harca teszi többek között felejthetetlen korjelző dokumentummá *A csodálatos mandarin*, melyről Bartókné 1919 pünkösdjén ad hírt: „Az új pantomim kész. Már hangszereli Béla.”

A kapitalista kor elembertelenedésének rajza, vagy a kultúra halálának látomása ez a mű? Ez bizonyára egyéni értelmezés kérdése is. De ugyanez az elembertelenedés a költészetnek is központi témája a világháború végén. Pedig Ady komor hangja már elhalkult. Am például *Juhász Gyula* Schumannról írt szép szonettje ugyanazzal a gondolattal birkózik, mint *A csodálatos mandarin*:

*Egy híd van még csak az üres világon.
Egy híd van még, s karfáján szédület,
Egy híd ível a végtelenbe fájón,
Alatta mélység, néma és süket.*

*Alatta mélység és egy lendület kell,
Amellyel a halálba szárnyalunk,
Utolsó bús, borzongó szédülettel,
Mint egykor dalunk, fájó dalunk.*

*És mennyi dal szállt a derűs magasba,
O, mennyi szárny, mely egekig emelt
Újjongó hangokat és szíveket.*

*A szárnyait a lelünk hova hagyta?
Egy híd van még csak az üres világon
Repülni mélybe, végtelenbe vágyn.*

A bukott világháború és a forradalom vesztett reményei után következő korszakra *Kodály* *Psalmusának* szavai illenek leginkább: „Egész ez város rakva haraggal, egymásra való nagy bosszúsággal / Elhíresedett az gazdasággal, hozzá fogható nincsen álnoksággal...” Bartók ebben a korban is ember maradt. Ember az embertelenségben. A *Táncszvittel*, a székesfőváros ünnepi hangversenyére komponált szimfónikus művével felelt a korra. A népek testvériségének soha el nem múló gondolatát, Beethoven IX. szimfóniájának alapeszményét hirdeti ebben, s mellette, a zenei szövetből elő-előbukkan a népi-nemzeti zene kedvelt verbunkosa. Ezzel a zenei megoldással Bartók önmagában is összebékítette ez oly ellenkező zenei hagyományokat, s a kor sötéttségére totális világképpel tudott válaszolni. Bartók művével egyidőben az irodalomban *Erdélyi József* fedezte fel hasonló sikerrel a népies irányt, olyan erővel, hogy *Babits* verseit is megtermékenyítette. *Illyés* és *Füst* Milán pedig a magyar költészet legszebb antik hagyományait, *Berzsenyi* világát idézi vissza. Ez a világ a tiszta emberség és humanizmus birodalma, melynek azonban legszebb himnuszát mégis Bartóknak sikerült megírnia a *Cantata profanában*.

A bemutató után *Tóth Aladár* így érzekelte a mű önéletrajzi vonatkozásait: „Valóban, ha van zeneköltő, aki elindulhat ezekkel a fiúkkal a

csodaszarvast rejtegető őserdőbe, akkor az Bartók Béla." Bartók művészi tisztaságáról és a korral szemben hirdetett ítéletéről kevés hang vall szében, mint az utolsó, koloratúrokkal is kihangsúlyozott részlet:

A szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

A román kolindaszöveg a zeneköltő legszebb önvallomása. A korszak költői természetében is visszazeng ez a fajta természetélmény, akár a fiatal Radnóti, akár Jankovich Ferenc első verseiben. Az ő szemléletükben a természet menedék, magába rejti a világból hozzá menekülőket, a benne bízókat. Bartók azonban többet vállal a *Cantatában*. Az egész elember-telenedő, válságba sodródó korral szemben különül el, s ezzel szemben hangsúlyozza a művészi tisztaságot és becsületességet. Itt találkozunk a korszak másik kiemelkedő alkotójával, József Attilával.

Kettejük kompozíciós rendje sok rokon vonást mutat már a korábbi esztendőikben is. Az 1928-ban keletkezett IV. *vonósnégyes* első tételének szerkezeti megoldása József Attila „Két dal” című költeményére utalhat. A *Cantata profana* magányának, feladatvállalásának is megvan a józsefattilai párja, a „Medáliákban”. Ennek első darabja ugyanazt a szív-szorító egyedüliséget, tudatosan vállalt magányt hirdeti (sajátos humorral oldva):

Elefánt voltam, jámbor és szegény,
hűvös és bölcs vizeket ittam én,
a dombon álltam, s ormányommal ott
megsimogattam a holdat, a napot.

és fölnyújtottam ajkukhoz a fát,
a zöld cincért, a kígyót, a kovát, —
most lelkem ember: mennyem odavan,
szörnyű fülekkel legyezem magam —

„Mennyem odavan” — ezzel a gondolattal küzdött ekkor Bartók is. A teljes magány egy időre az emberek vigasztaló közösségéből is kitaszította: a természet magányos rabjává tette. A *Zene* félelmetes glisszandóiban azonban megtalálhatjuk e kitaszítottság, jeges rémület magyarázatát. Ebben a látomásban már ott kísért a későbbi esztendőik borzalmas világégése. Mert a *Zene* ugyan megmutatja a vélt megoldás egyik útját: az aranykor visszaidézését, de akárcsak annak idején Horatius, Bartók sem hitt a világtól való elkülönülés, a belső aranykor megteremtésének lehetőségében. Innen a *Zene* zavart, elsötétült idillje, a pásztorok sípjának szavába a szirénák hangját véljük belehallani, s a napfényben fürdő mezőre a közeledő repülőgép von félelmetes árnyékot.

A *Zene* és a nyomában következő *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*, valamint a II. *hegedűverseny* már Bartók utolsó korszakának nyitánya. Ekkor mondja egy a modern zenéről szóló nyilatkozatában: „Ahhoz, hogy gondolatainkat, érzéseinket zenében fejezzük ki, mindent el kell vetnünk, ami a szárnyalást gátolja, és élnünk kell minden rendelkezésre álló eszközzel.” Ez az eszmei hitvallás nemcsak a komponálás elve, hanem a kompozíció eszméiségét is meghatározza. De erre a Bartók-nyilatkozatra is rimel egy kordokumentum, Radnóti Miklós „Járkálj csak, halálraítélt” című költeménye:

*Ó, költő, tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói s oly büntelen,
mint jámbor régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.*

*S oly keményen is, mint a sok
sebből vérző nagy farkasok.*

Bartók azonban nem bírja a szellemiséget bénító légkört. Székely Zoltánnak írja Amszterdamba: „El kéne menni innen, ama dögvész országnak a szomszédságából, messzire-messzire, de hova: Grönlandba, Fokföldre, Tűzföldre, Fidzsi szigetekre, vagy még a Mindenható sem tudja, hova.” A levegőben a világkatasztrófa szele fúdogál. Bartók pedig napi tíz-tizenkét órát dolgozik, hogy mindent átmentsen a pusztulás elől. Ekkor kerül ki tolla alól a bázeli kamarazenekar számára komponált *Divertimento*, amelyben az idilli természetélményt elnyomja a háború fenyegető látomása. S mintha ennek a műnek a szomszédságában keletkezett *VI. vonósnégyes*nek is az elégikus, bánatos búcsú adná igazi jelentését. Mert a búcsú is elérkezett. Bartók, mint a század és az európai szellem más nagyjai — *Thomas Mann, Bruno Walter, Toscanini* és a többiek — a szellemi függetlenséget választja. Utolsó szavaiban is életútja nagy tanulságát sommázza, amikor az ügyefogyott zavarral búcsúzó *Bóka László*-hoz fordult e szavakkal: „Legyenek becsületesek!”

Az utolsó nagy művek tanúsága szerint Bartók Amerikában sem szakadt el a magyar szellemi élettől, sőt, annak kifejezője maradt. Amerika földjén megnyugodhatott, a háború zúrzavarától távol élhetett, képzeletét azonban nem béklyózták az Újvilág hatalmas távlatai: onnan is a magyar földre gondolt, és alkotásai a magyar szellemi élet kifejezői. 1943 december 1-én mutatta be *Concertóját* a bostoni szimfonikusok zenekara. Szabolcsi Bence szavai szerint „a honvágy és egyedüllét elégiája ez a mű, mely meglehetősen groteszk epizódokat vegyít egy kavargó nép-ünnep csillogásával”. A *Concerto* Amerikában született, szellemi rokonait azonban — akárcsak Bartók eddigi műveit is — a magyar művészetben találjuk. A mű bomló világának, látomásának rokona például *Zelk Zoltán* „Mért hallgatsz” című költeménye, melyet mintha a bartóki groteszk elemek is színeznének:

*Folyók is medrükből kikelnek,
kigyóként fákra tekerednek,
szarvuk kinő a fellegeknek,
hegyekkel halálig öklelnek,
erdőt szaggat a fuvalom —
hová levél, szép nyugalom?*

De Bartók hatalmas, jövőt idéző látomása is visszazeng a korszak verseiben, például *Képes Géza Gorgó mereng* című kötetében:

*S ha már rég nem leszek, egyszer talán
csontjaimhoz zárandokol a holnap
fia, s meglátja barlangom falán
az igéket, melyek csak neki szóltak.*

(Nemzetiségben.)

A holnap fiának szóló legszebb ígéket Bartók befejezetlen hatalmas művében, a *III. zongoraverseny*ben mondja el. Összegezés ez az alkotás: egész megtett életútjára visszatekint benne, visszazengeti az ifjúság derűs hangjait, melyeket például annak idején *A fából faragott királyfi*-ban is megénekelt. A halál közelségében Radnóti Miklós utolsó nagy költeményeiben is megcsendül ugyanez a bukolikus hang, amely a pásztori békességet és a halált fogja egyetlen, hatalmas képbe:

*Kilenc kilométernyire innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadt pórok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.*

A *III. zongoraverseny* „Adagio religioso” tétele arra is enged következtetni, hogy Bartók a halállal szemben is kivívta lelke végső, a humanizmusban megtisztult, megnyugodott harmóniáját. Ez a tétel ráfelel a tizenöt esztendővel korábban megfogalmazott „csak tiszta forrásból” elvre, és minden idők minden nemzedékét arra tanítja, hogy csak az elvek és az alkotás tisztasága iránt való hűség adhatja meg a lélek végső békéjét.

Bartók halála után műveiben él tovább. S ezek arról vallanak, hogy egy embertelen korban is lehetett emberül élni, „csak tiszta forrásból” meríteni. De arról is vall ez az életmű, hogy a században nem magára hagyatva állt Bartók Béla. Csak összegezte, s egy magasabb, jövőbe mutató szintézisben fogta össze korának Adyától Radnótiig és Kodálytól a népzeneig ívelő fő irányait. Ezt a gondolatot talán Bóka László Bartókról írt szép költeménye fejezi ki a legteljesebben:

*itthon gyalázat, szegényen tengerén túl
magány, betegség, betegség, magány,
hol a tűz megfagy s a zengő dal elfűl,
hol nincs már mérték és nincs arány,
ott egy ötfokú lépcsőn valaki
a földi porból föllépett az égig.*

*Kozmikus metronómot hallani:
néptől a szívig, szívtől a népig.*

Jegyzetek helyett. Bartók műveinek és a róla szóló szakirodalom részletes jegyzékét megtalálhatja az olvasó *Ujfalu*s József most megjelent Bartók életrajzában, a Kis zenei könyvtár sorozatban. Nagy hasznunkra volt *Medvigy* Mihály három, a *Vigília*-ban közölt tanulmánya – *Zarathustrától az Adagio religiosoig, Bartók színpadának világa és A fából faragott királyfi, Bartók nagysága*. Igyekeztünk a tanulmányban néhány Zenei jegyzetünk megállapításait is tovább fejleszteni, kivált a *Vigília* 1961. júniusi és 1963. áprilisi számában közöltekét. A magyar századvég legfontosabb törekvéseinek részletes feldolgozását találja az olvasó *Rónay György Petőfi és Ady között* című irodalom életrajzában. Bartók hatalmas művészetét természetesen a művészet más ágával is kapcsolatba lehet sőt kell is hozni. Erre Szabolcsi Miklós adott példát *Költészet és korszerűség* című kötetének Bartókról, Derkovitsről és József Attiláról szóló összehasonlító fejtegetéseiben. Ugyanez az igény jellemezte Bóka László halála előtt tartott egyetemi előadásait, melyekben Bartók művészetének Ady Endrével párhuzamos elemzése is nagy helyet kapott.

CSANÁD BÉLA VERSEI

ITÁLIA

CERVETERI, NECROPOLIS

Halottak városa
a tűző déli napban
A halál forró iszonyata lángol
a köveken
az ereinkben
Sirok árnyas ajtaja hívogat
mindnyájunkat
pihenésre
Halod a súlyos lábak dobogását
évezredek óta
a kerékvájta köveken
lovak és emberi lábak
dobogása
Kocsikerekek nyikorognak
halottszállító
durva etruszk szekerek
Volkswagenek fékje
Sirok között járunk szüntelen
sírok között születünk
Ó tragikus léptek
dobogások
Senki sem fordulhat vissza
Bent a sziklaüregben
megvetett kőgyak sorakoznak
edények és ételek
pajzsok is kőbe vésvé
De megvéd-e pajzs
az elmúlástól
Van-e edény
mely ki nem ürül
Van-e étel
mely meg nem ront
és meg nem romlik

Ők is élni akartak
örökkön
örökké
A hegyen épült város
A városok között
melyik is volt a legszebb?
A szeretet városa

Nem emlékezem házaira
a várfalak színére sem
csak arra emlékezem
az a város a biztonság
a lélek és a töretlen napfény városa
utcái szűk utak
a békesség útjai
mindenütt haza terelnek
összefognak eget és földet
fákat és embereket
tornyai végtelen lépcsők
szüntelenül magasba emelnek
s az emberek mind ismerik egymást
engemet is bár sose láttak
s én magamra ismerek bennük

Úgy ültem asztalukhoz
mint sok-sok éve otthon
mikor anyám merte ki a levest
mindegyikünk tányérjába

Merre van az a város?
Ahol jó emberek élnek
Az a szeretet városa
A hegyen épült város

FIRENZE, PONTE VECCHIO

Mindig itt éltem
ezen a hídon
két part között
szüntelen figyelemben
örökös ámulatban
Az éden hídja ez
Az élet hídja ez
Alatta tompa fényben
csöndesen fut az Arno
„Arno il bel fiume”

Arno, te szép folyó
hová sietsz?

RÓMAI ÉG

A halhatatlan római eget
van-e festő, aki hűen festi meg
az arany nap sátrát a Vatikán
fölött millió ezüst kupolán
a Gianicolo kertjeinek árnyát
ahogyan évezredek óta látják
a gyermekek a tiszta emberek
a halhatatlan római eget
mint Cincinnatus az eke mögött
lépkedve látta ezt a kék ködöt
s ahogy Péter a végső győtrelemben
fordított fejjel nézte a kereszten
s ahogy Tasso az őszi lombon át
míg várta Jeruzsálem csillagát
és küszködve a korai halállal
Raffaello idézte még magában
Ki festi meg a római eget
a nyughatatlan Babilon felett
a tenger visszahulló fényeit
a csöndet

álmaid

reményeid
hitvallók szűzek vértanúk hitét
a történelmet ami benned ég

Egész világ feszíti kék ívét

MADONNA IN TRASTEVERE

Kicsiny templom a zezugos Trastéverében
Sant'Agata a vértanú szűz temploma
nem híres alkotás könyvekben sem található
mégis ha arra jársz csak térj be majd oda

Kopottas ajtaján egyszer midőn beléptem
május volt délelőtt bolyongás ideje
bent Jézus anyja várt tudom hogy épp reám várt
Madonna del Carmine in Trastévere

Fekete dús haján fátyollal koronával
gyertyák és villanyok fényében várt reám
gyűrűkkel ujjain gyöngyös fehér ruhában
s csak nézett szótlánul szelíden mint anyám

Csak néztem és is őt kevés a szó ilyenkor
álltam esetenül ahogy a sok szegény
Trastéverében és mindenütt a világon
váratlan látomás ha felragyog egén

Örökös látomás minden napom azóta
velem van mindenütt a kármelhegyi Szűz
míllió gyertyafény és május zsong körötte
ragyog sötét szeme szívemben égi tűz

Gyönyörű nap van ma. Régóta nem volt ilyen napos idő. Tele életkedvvel ébredtem. Nem úgy, mint máskor, amikor alig tudok erőt venni magamon, hogy kibújjak az ágyból, mert elrettenek még a gondolatától is, hogy hideg szobácskámban mosakodjam s öltözködjem fel, hogy aztán sietve megcsináljam azt a néhány dolgot, melyek elvégzése nélkül nem szabad elmennem hazulról. De amikor így érzem magam, mint ma, minden úgy megy, mint a karikacsapás: semmiről sem feledkezem meg, egyik dolog követi a másikat. Először begyűjtök a konyhába, aztán futok a boltba tejeért meg kenyérért. Magamban izgulok, hogy ne legyen túl sok ember és hogy „József úr” gyorsan számoljon, s ez mindig elég lassan megy neki. Feljövök, a tűzre teszem a tejet, hogy Tolek és Wandzia forró kávét ihasson, mielőtt elmennek az iskolába. Igyekszem valami kedveset mondani nekik, amikor mindig kócosan és egymással civődve kijönnek a konyhába. Általában elfelejtene „jóreggelt” köszönni, s elégedetlenek, ha valami késik. Szegény gyerekek. Álmosak és idegesek, mert az iskolai feleltetésre gondolnak. Talán azt érzik, hogy nem készültek fel eléggé. Lehet, hogy megint túl sokáig ültek a televízió előtt? Csak a gyerekek után jön ki a konyhába Kawinska asszony pongyolába bújva, a nyomában meg Micus, antennaként felkunkorodó farokkal. Kawinska asszony mindig siránkozással kezdi a napot: „Ajaj, ilyen ronda zsömlék? Nem volt más? Valami rettenetes. Kérje meg mindig őket, hogy sültebbet adjanak magának. Hogyha mindent elhoz, amit csak adnak, mindig a legvacakabbat fogják rászólni. Csupa tolvajok! Nem tudom, hogy tudjátok megenni ezeket a zsömléket. Én hozzájuk sem nyúlok. És megint éhes leszek... És ne állítsa olyan szélesre a nyílást. Túl nagy a tűz. Hogy milyen kevés a szén, azt nem veszi észre. De mi lesz akkor, ha mind elfogy? Nyavalyás húsz kilóért fog sorbaállni? Mi lenne itt, ha csak egy reggel nem kelnék föl és nem ügyelnék mindenre? Szegény Micusom, éhes vagy? Adjon neki meleg tejet. Wandzia, átitmételtesd a kávémat? Na persze! És ha föl hívnak? Majd meglátod, kettést kapsz, én meg nem engedlek el táncolni. És te – fordult Tolekhez – ne csavarogj nekem iskola után, mert megmondom apádnak, ő aztán jól megrak majd. És a televíziót se nézheted...” Tolek semmit se válaszol, de tudom, hogy nem fél az apjától. Kawinski úr nagyon korán megy el hazulról. Gyakran felébredek döngő lépteire. Öt óra. Tudom, hogy még van egy óráim. De általában, ha ilyenkor felébredek, már nem tudok újra elaludni. Percenként az óráért nyúlok. Félek, hogy elalszom. Mostanában rendkívül éber az álomom. Könnyű felriasztani s akkor sokáig nem tér vissza rám az álom. Egyre többször előfordul, hogy éjszaka hirtelen fölébredek, mintha valaki megrázná a vállam. Fekszem, és hallgatom a szívem gyors löktetését. Percek múlnak el, negyedórák – a szívem ver és ver. Az az érzésem, hogy valaki, aki felébresztett, szintén a szívverésemet hallgatja és hangtalanul vár a sötétben. Mire vár? Vonatokat hallok, egy kóbor macska nyávogását, időnként pedig, amikor fúj a szél, azt, ahogy a faágak a ház falát súrolják.

Ilyenkor nem egyszer rossz gondolataim támadnak. Mintha a macska, csóválva a farkát, azt akarná mondani: Vegyél a kezédbe, olyan puha vagyok... Az, ami soha sem volt meg bennem, a létezés joga követelődzik bennem, bár csak álmodozásként. Tekintetek, szavak emlékei jelennek meg előttem. Ha az ember elüzi ezeket a gondolatokat,

ezzel még jobban kiveri az álmodat a szeméből. De ha megadja magát nekik, arra számítva, hogy nyugodtan elalhat, megismeri a kiábrándulást. Az álmodozások hosszan szövődnek, aztán egyszer csak szétszóródnak, és csak keserűséget és szomorúságot hagynak maguk után.

Máskor meg valami rémisztő álom ébreszt fel. Majdnem mindig Aniával kapcsolatban. Úgy tűnik, valaki elrabolta, vagy maga ment el és tűnt el nyomtalanul. Egy beomlott pince romjait hajigálom félre, melyek alatt, tudom, ő van eltemetve, vagy éppen menekülök, őt viszem karomon, s a fejünk fölött golyók pattognak a falon. Az ilyen álmomból mindig összerázkódva és remegve ébredek fel. Elalszom, s gyakran visszazuhanok ugyanabba az álomba, mintha az előbbi folytatása lenne.

Az egyetlen segítség ilyenkor imádkozni az elhunytakért. Mindekelőtt egykori asszonyomért. Vajon szüksége van-e még az én imámra? Biztos vagyok benne, hogy nem neheztem rám, hiszen minden utasítását igyekeztem teljesíteni. Az nem az én hibám, hogy ez nem mindig sikerült. Igazán nem az enyém? A halottakkal szemben az ember mindig bűnösnek érzi magát.

A szüleimért imádkozom, meg Teresáért. Aztán azokért az elhunytakért, akikért senki sem imádkozik. És legtöbbször ilyenkor következik a nyugalom. Elalszom.

Néhány éven át mindig fölkeltem éjjel négy és öt óra közt. Megfogadtam magamnak, hogy ilyenkor tartom a szentórát. Könnyen ébredtem, mintha valaki szelíden megérintette volna a vállamat. Lassan mégis valami irtózás kezdett urrá lenni rajtam ilyenkor éjszaka, úgy kellett rászánnom magam erre az erőfeszítésre. Ilyenkor este mindig fáradtabb voltam, mint máskor bármikor. S az ilyen virrasztásos éjszaka után napközben is rosszul éreztem magam. Ellepett az álmoság, elbóbiskoltam olvasás közben. Nem egyszer épp emiatt nem tudtam megőrizni türelmemet. Végül is arra a meggyőződésre jutottam, hogy semmi sem ér az az ima, amely után nem tudok jó és szelíd lenni az emberekhez. Az ilyen imával bizonyára Isten sincs megelégedve. Az ilyen éjszaka talán csak a hozzá legközelebb állóknak adatott meg? De ki vagyok én, hogy ezek közé számítom magam? Úgy viselkedem, mint egy szemtelen cseléd, aki betolakszik a gazdája lakásába, bár senki se hívja, a rábízott munkát viszont nem végzi el. Ha Isten akarná ezt az éjjeli imát, elég erőt adna hozzá... Este tartom a szentórát. Ha éjjel felébredek, négy és öt között, azt mondom: Uram, bocsáss meg nekem, nem vagyok rá méltó, hogy hozzád forduljak más időben, mint a többi emberek.

De túl sokat irkálók magamról! Térjünk vissza a mai naphoz. Reggel óta minden úgy ment, ahogy előre kigondoltam. A tűzhelyben fellobbant a láng, alighogy megpiszkáltam a még izzó parazsat. A boltban nem volt senki. Amikor a gyerekek kijöttek, már készen volt a tej. Wandzia megkért — még hozzá elég büntudatosan —, hogy fésüljem meg. Szeretem ezt csinálni, mert az jut róla eszembe, amikor Aniát fésültem. Wandzia rendszerint akkor jön hozzám, amikor az anyja nem fésüli. Kawinska asszony egyébként bizonyára ügyesebb, és ő tudja, hogy kell festeniök a lányoknak és mi illik az arcukhoz. De ma későn kelt fel és későn is jelent meg a konyhában, akkor, amikor a gyerekek már befejezték a reggelit és indulni készültek. Csak azt tudta megkérdezni, mikor fejeződik be a tanítás és hánykor lesznek itthon.

Ahogy elmentek, elkezdtem mosogatni. Kawinska asszony segített egy keveset, és nézte, hogyan csinálom. Idegesít, amikor érzem, hogy

ott áll mögöttem, nem enged a szeme elől, és percenként valami észrevételt tesz. Ez nem esik jól az embernek... De nem szabad elfelejtenem, hogy Kawinska okos asszony, aki minden munkában járatos, és a megjegyzései, bár néha kellemetlenek, mégis a legtöbbször igazak. Bár sok éven át cseléd voltam, mindig volt rá lehetőségem, hogy magam oszszam be munkámat. Az asszonyom, akinél először szolgáltam, amikor megkérdeztem, hogy kell csinálnom valamit, mindig azt felelte: „Nekem kell neked megmagyaráznom, Anielka? Jobban tudod, mint én. Csináld, ahogy jónak látod.” Mindig ezt ismételgette. A halála után szintén mindenről magam dönthettem. Ezért volt olyan nehéz megbékélnem a változással...

Néha eszembe jut, hogy ha nem lennék ilyen mértéktelenül magányos, nem jutottam volna ide. Az asszonyom túlságosan is jó volt, én meg nem tudtam ezt eléggé értékelni. Mikor később próbáltam másutt szolgálni, sehol se bírtam ki hosszabb ideig. Most a megállapodásom Kawinska asszonnyal kettős: bérbe veszem a cselédszobát, és mivel keveset fizetek, ráadásként segíték neki a konyhában. Különben jó teremtes ő. Nem egyszer megkínál levessel, amikor meg valami finom süteményt süt, behoz nekem egy darabot kistányéron; itt áll előttem, amíg megkóstolom, és azt kérdi: „No, kitűnő, mi? Hogy ízlett Anielkának? Ne mondja Anielka, hogy nem remek.” Eszem és dicsérem. Különben sem tudnám nem dicsérni: Kawinska asszony valóban kitűnő dolgozatot süt.

Beszélgetni is szeret. Csakhogy leginkább este hajlamos a beszélgetésre, ha nincs semmi érdekes a televízióban. De ilyenkor én már küzdök az álomossággal. Reggel meg, amikor a legkönnyebben tudnám hallgatni, ritkán van jó kedve. Csak megjegyzéseket tesz, és nem egyszer élesen lehord, ha valamivel hozzá fordulok. Ilyenkor a legjobb hallgatni. De aztán rájöttem, hogy a teljes hallgatás szintén bosszantja. Talán azt hiszi, a hallgatásommal mutatom ki, hogy nem értek egyet az utasításaival. Most tehát, amikor mosogatok, ő meg ott áll mögöttem és megjegyzéseket tesz, hallgatok, amíg ő beszél; amikor viszont elhallgat, elkezdek valamit mesélni neki. Már előre elkészítek egy történetet, amit elmesélhetek. Időnként rámförmed, vagy csípős megjegyzéseket fűz a szavaimhoz. Ettől nem kell elkedvetlenedni. Mosogatok, és mesélek tovább, ő meg lassan elkezd hallgatni. Már nem kering a konyhában, nem áll mögöttem, leül, kihoz magának valami kézimunkát. Vagy átveszi a kezemből az edényeket, és törölget. Amikor befejezem, vagy még be se fejezem, ő kezd el mesélni. Legtöbbször az életéről, a gyermekkoráról, a szüleiről. Minél hosszabban mesél, annál jobb kedve lesz később. Soha nem szakítom félbe, talán csak a kérdéseimmel. Ezt szereti. Mégis, amikor elkészülünk a konyhai munkával, gyorsan befejezi, mert szeret visszabújni még az ágyba. Én meg ilyenkor mehetek a templomba.

Ma Magda Galas történetét mondtam el.

— Á, mert a maguk lányai ilyen ostobák — állapította meg Kawinska asszony. — A fiúnak nem szabad hinni, és engedni sem szabad neki. Elzúlik, és csak követelőzni fog. Az első férjem tehetséges ember volt, de lusta. En mégis ügyeltem rá, nem engedtem soha. És azért ment felfelé. Ha a németek nem kinozzák agyon, most biztosan valamelyik minisztériumban dolgozna. Mindig jólöltözött volt, mindig tudta, hogy találja fel magát. Ez a mostani férjem, ez... — megvetően legyintett. — Ez sehova se jut el. Egy utcaseprő!

Magda története tegnap délután jutott eszembe, amikor Pietraszko atya „Elmélkedéseit” olvastam. Kár volt említenem ezt a könyvet. Kawinska asszony savanyú képet vágott.

— Nincs arra fejem, hogy ilyen könyveket olvassak — mondta. — A könyv legyen pihenés. Az ilyen fejtegetésekhez, elmélkedésekhez pihent agy kell. Anielkának nincsenek gondjai, azért tud ilyeneket olvasni. Nekem elég, ha vasárnap meghallgatom a plébános úr prédikációját. Az se mindig érdekes. De megszoktam már. Az embernek, hogy üdvözüljön, nem kell elmélkedéseket olvasni. Ügyelni rá, hogy rend legyen a lakásban, ügyelni a gyerekekre, a férjemre — ez a legfontosabb. Jó lenne, ha mindenki annyit megtenne, amennyit én megteszek. A gyerekeket is szépen nevelem, hittanra küldöm...

Kivetta a kezemből az utolsó bögrét, kistányérokat, s a tűzhelyfőlötti szárítóra tette.

— Köszönöm, Anielka — mondta. — És most megy a templomba, ugye?

— Odamegyek, kérem.

— Van ereje, van ereje. Néha csodálkozom rajta, hogy a doktorok megadják magának azt a járadékot. Én halálosan megbetegednék, ha ilyen hidegben kimennék és még hozzá reggeli nélkül. Kell egy kicsit feködnöm még, bemelegedni, olvasni, mielőtt magamra veszem ezt a robotot... Maga szerencsés, nincs semmi baja...

Én is hihetném, hogy Kawinska asszonynak sincs semmi baja. De hogy lehet így megítélni az ember erejét? Nem csak ő, de mindenki azt mondja nekem, hogy egészségesnek látszom, s nem tudni, miért is kapom a járadékot.

Fagyott, és a szél fújt. Felczakék kertjében egymást csapkodták a fák levéltelen ágaikkal. Még sok idő eltelik, amíg friss levelek lepik el őket, s zöld falat alkotnak, mely mögött eltűnnek az itteni csúnya házak és beépítetlen telkek gazzal benőtt foltjai. De kisütött a nap, és visszaadta erőmet.

Gyónni kellett ma mennem, mégis az jutott az eszembe, hogy plébániatemplomunk helyett inkább a jezsuitákhoz megyek. Ez így sehogys sem jó, hogy nincs állandó gyóntatóm. Minden könyvben, mely a lelki életéről szól, azt olvasom, hogy az embernek szüksége van lelkiatyára. Hisz tanácsok, nem egyszer pedig egyszerűen parancsok nélkül nem is lehet meglenni. De azóta nem mertem egyetlen papot se megkérni. Félttem, hogy ismét úgy lesz, mint akkor. Hiszen a lelkiatyáknak sokat kell beszélni önmagunkról, felemlíteni ezt is, azt is a múltból, olyan dolgokat is megkérdezni, melyek nem számítanak bűnnek. De ez mind elrabolja az időt. Más emberek viszont várnak, türelmetlenkednek. A gyóntató is siet. Aztán meg nem is tudok beszélni. Könnyebb leírnom valamit, mint elmondanom. Sírok, összekavarodom, dadogok. Nem egyszer érzem, hogy még semmit se magyaráztam meg, a pap pedig már türelmetlen. Tehát csak azt mondom el, amit muszáj, a többit halogatom. Sok ilyen dolog összegyűlt már. De még ha általános gyónásra kérnék is meg valakit, nem tudom, el tudnék-e mondani egyszerre mindent. Így hát a könyvekben keresem. Olvasok és olvasok, míg a szemem bele nem fájdul. És jó könyv nincs is túl sok. Ha megvolnának azok, melyeket Teresa hagyott rám, s azok, melyeket később vettem! Csak azoknál a szent írónál találok érdekesebb dolgokat, akik nem annyira tanítani akarnak, inkább a saját élményeiket beszélik el. De azonnal megjelennek a kétségek is bennem: alkalmazhatom-e ezt magamra?

A szentek nem egyszer hallották... De egy ilyen valaki, mint én meghallhatja-e? Nem egyszer felébred bennem a kísértés, hogy más vagyok, mint a többiek. De aztán dühbe hoz, amit elképzeltem, és látom, hogy rossz vagyok, kétszínű, nem szeretem az embereket.

Néha az jut eszembe: hiszen, ha Ő akar tőlem valamit, azt kifejezetten meg kell mondania. Ő tudja, hogy buta és tanulatlan vagyok. Miért kellene így gyötörnie engem?

Egyszer, mikor még kislány voltam, szüleink elküldték Jankával áfonyáért az erdőbe. Sokat fecsegtünk és az ösvények összezavarodtak előttünk. Eltévedtünk. Alkonyodni kezdett, mi meg állandóan bolyongtunk, nem tudtunk kijutni az erdőből. Janka elkezdett sírni. Panaszkodott, hogy fáj a lába, hogy éhes, hogy fél... Rákiabáltam, hogy buta. De én is éhes voltam és szintén féltem. Janka halkan zokogott. Egyre sötétebb lett. Hirtelen léptek zaját hallottuk. Először a kétségbeesés környékezett, mert eszembe jutottak a medvék, melyekről hallottam, hogy időnként lejönnek a hegyekből; aztán meg az öröm, amikor észrevettem, hogy egy ember az, aki a fák között megy. Favágó lehetett. A hátán vitte a baltáját. Kiabáltam, de ő oda se fordult. Eléje szaladtam az úton. Megállt. Nem volt fiatal, sötét, zárkózott arca volt. Homlokába húzott kalapja alól fekete, szinte cigányos szemek néztek rám... Gyorsan beszélni kezdtem, ő hallgatott, csak a tekintetét szegezte állandóan rám. Kezdett erőt venni rajtam a félelem. A szavak összegabalyodtak a számban. Ő még mindig nézett, majd olyan mozdulatot tett, mintha félre akarna lökni. Szó nélkül tovább ment. Nem futottam utána. Távolodott, eltűnt a homályban. Janka még erősebben és hangosabban kezdett zokogni. Az erdő fekete volt és félelmetes. És már én se tudtam uralkodni magamon. Sírva fakadtam. Úgy hittem — fogalmam sincs, miért —, hogy ez az ember tudja jól, hogyan tudunk kijutni az erdőből, de szándékosan nem akart nekünk semmit se mondani. Még sokáig tévelyegtünk, míg a végén megtaláltuk a jó utat.

Amikor a könyveim fölött ülök és választ keresek bennük, úgy érzem magam, mint akkor az erdőben: eltévedve, segítség nélkül, elzárva tőle, hogy hazamehessek szüleimhez, ellökve attól, aki segítségemre lehetne...

*

Sokáig vártam a megállóban. Végre jött a villamos, üres, mint ilyenkor mindig. Milyen jó, hogy a villamosjegy ilyen kevésbe kerül. Ha drágább lenne, nem engedhetném meg magamnak, hogy villamosra szálljak, gyalog meg soha se jutnék el ilyen messzire. Amikor elgondolom, hogy mit se jelentett nekem reggeli előtt gyorsan átugrani a Chochotowska utcába, hogy onnan hozzak friss tejet, vagy áttáncolni egy éjszakát, mikor a tűzorségi kocsiszínben rendeztek mulatságot — szomorú leszek. Az ember észre se veszi, hogy romlik el minden. Elfáradtam, míg a megállóba értem. Talán több erőm lenne, ha ez a mi városrészünk nem lenne olyan rettenetesen ronda. Igaz, a házakat mind kert övezi, de mindegyik valahogy olyan görbe, mintha kifícamodott volna a szomszédok haragjától. A kertekben meg egypár szánalmas kis fa és sok-sok szemet vagy pocsolya, zavarosak, mint a hállyal belepett szem, s jegesek a partjaik mentén.

A villamoson sem néz senki betegnek. A kalauz, ahogy a jegyet adta, kihívóan rám mosolygott és valami viccet sütött el, amit nem is hallottam meg. Régebben, ha így kikezdek velem, haragos arcot vág-

tam, vagy jól megmondtam a magamét, hogy aztán a férfi úgy távozott, mintha leforrázták volna. De most már mindig mosollyal felelek a mosolyra. A szavakat rendszerint nem hallok, nagyon eltompult valahogy a hallásom. A kalauz bámult rám, aztán megrándította a vállát és otthagytott. A villamos zakatolt a sínen, ő meg felült kalauzi asztalának magasára és dúdolt valamit.

Minden alkalommal, amikor bizottsági vizsgálatra megyek, az ott várakozó emberek botránkozással teli tekintetével találkozom. Mind-egyikük valahogy elformátlanodott, megviselt, hajlott. Némelyik bizalmatlanul meg is kérdi: „Maga szintén a bizottságra vár?” Rendszerint két orvos fogad, egy idős és egy fiatal. Az idős ritkán kérdez. Főleg a fiatal érdeklődik. Ő is gyanakvóan néz rám. Hallottam, ahogy egyszer odahajolt az időshöz, és ezt mondta: „Dehát ez nincs negyven éves se!” Az meg csak megrántotta a vállát. Már emlékszik rám, és tudja, hogy bár egészségesnek látszom, minden vizsgálat úgy sikerül, hogy megkaphatom a járadékot. „Hetvenszázalékos munkaképtelenség” — évek óta ezt írják a munkakönyvbe. A járadék alacsony. Nem egyszer hallok: „Hogy tud ebből kijönni?” Azt hiszem, ha Kawinska asszony nem adná ki nekem azt a szobát, nem tudnék boldogulni.

Kiszálltam az alagútban, s mozgólépcsőn mentem fel. Zsigmond király szobra alatt szörnyű szél fújt, a Swietojanska utcában már nem is lehetett érezni. A templomban, bár késő délelőtt volt már, miséztek még. Két gyóntatószékben — a Legszenstesebb Szentség kápolnájában és a főhajóban volt még pap. De mindkét gyóntatószéket a várakozók egész serege vette körül.

Kezdetben még örültem is neki. A gyónásban nemcsak a beszéd esik nehezemre. Maga a gondolat, hogy be kell mennem a gyóntatószékbe — főleg, mióta az a dolog történt —, félelemmel tölt el. Úgy érzem, mintha valami fojtogatná a torkom és mintha egy perc múlva el kellene ájulnom. Zúg a fejem, semmire nem tudok gondolni, nem emlékszem, mit is kell meggyónnom. Ezért jobban szeretem, ha várni kell egy kicsit a sorban, addig mindent rendezhetek magamban.

Beálltam a sorba. A pap egy fiatal férfit gyóntatott. Három nő állt még előttem. A gyónás hosszúra nyúlt. Fáradtnak éreztem magam. Amikor fáradt vagyok, idegeskedem, össze-vissza beszélek. Nem egyszer haragszanak érte, hogy nem sorolom fel a bűneimet, hanem magamról fecsegek. Én is tudom: a gyónás, az a bűnök felsorolása... De honnan tudjak meg olyan dolgokat, melyeket sehol máshol nem lehet megtudni? A pap még mindig azt a férfit gyóntatta. A fáradtságom növekedett. Ingerültséget éreztem. Azt mondtam magamnak: Látod, milyen vagy! Mikor te foglalkoztattad a papot saját ügyeiddel és ezért kellemetlenség ért, megbántva érezted magad. Most meg türelmetlenkedsz, mikor a pap más gyóntat hosszabban. Pedig lehet, hogy neki is valami fontosat kell megbeszélnie? De egy ilyen intelligens embernek biztosan van kihez fordulnia. Egyre rosszabbul éreztem magam. A padot, itt a gyóntatószék mellett, az a három nő foglalta el. Ha összehúzódnának, nekem is jutna hely. De nem tudom megkérni őket. Félek, hogy súgdolózni kezdenek, célzásokat tesznek, mint akkor...

Végül is nem bírtam már tovább várni. Átmentem a másik gyóntatószékhez. De ez is ostrom alatt állt. Fáradtan és gondterhelten, anélkül, hogy gondoltam volna rá, miért teszem, elindultam a főoltár felé. Már az utolsó mise is befejeződött. A villanyt leoltották, az oltárnál nem volt senki. Letérdeltem, s akkor vettem csak észre, hogy a hajó balol-

dalán, a Legszentségesebb Szentség kápolnája mögött még egy kápolna van, kicsi és homályos. Az oltár mellett a gyóntatószékben egy pap ült. Épp keresztet vetett a mellét verő gyónó feje felett. Más senki nem várakozott rá.

Gyorsan bementem e gyóntatószékbe. De persze a szívem mindjárt elkezdett dörömbölni, mint az őrült, a torkom összeszorult, a szemem előtt fekete pelyhek kavargtak. Csak annyit tudtam kinyögni, hogy áldást kérek – és elhallgattam. Térdeltem szó nélkül és zihálva. A fejemben pusztaságot éreztem, nem emlékeztem semmire abból, amit el kellett mondanom, amit kérdezni akartam. A sírás fojtogatta a torkom.

– Nyugodj meg, ne siess... – hallottam. A hang szelíd volt, nyugalommal teli. A papoknak általában nincs idejük. Ez érthető. Nem emlékszem, hogy ez alatt az öt év alatt valaki is ilyen hangon szólt volna hozzám. Kezdtem könnyebben lélegzeni. A torkomban elmúlt a görcs. Egy pillanat alatt megjött a beszélőképességem. Elkezdtem a gyónást.

A pap a rács mögött hallgatott, nem szakított félbe egyetlen szóval sem. Beszéltem neki állandóan, egész az unalomig az ismétlődő türelmetlenségről, a csalódásaimról, ellenkezéseimről, lázadásaimról, elvesztett csatáimról, felébredő aggodalmaimról... Az ilyen embernek, mint én, a legtöbb baja önmagával van. Azzal az ügyetlenséggel vétkezik, ahogy megbékél saját kicsinységével. Aztán, bátoratlanul, elkezdtem a kételyeimről beszélni. Arról, ami csak úgy tűnt nekem, hogy hallottam... És most sem szakított félbe. Egyre többet kérdeztem. Csak akkor szólalt meg, mikor befejeztem:

– Ez minden?

– Igen. Nem emlékszem többre...

Pillanatig hallgatott, aztán váratlanul megkérdezte:

– Mondd meg nekem, mit gondolsz te magadról?

– Én? Magamról? – zavarba jöttem ettől a kérdéstől. – Nem tudom... Néha azt hiszem, hogy jobb lettem, megértőbb mások iránt, hogy megbékéltem mindennel... És megelégedett vagyok, és azt hiszem, hogy minden jobban van... És aztán hirtelen visszatér az, ami volt. Boszszant, hogy rosszul gondolkozom az emberekről. Panaszkodom. És szeretném, hogy valami vigasz jöjjön. Hogy úgy tudjak megint dolgozni, mint régebben... Újra felébred bennem a harag, a sérelmek, a panaszok. S akkor rájövök, hogy nem haladtam egyetlen lépést sem. Hogy az, amit javulásnak vettem, hazugság volt. Kétségbeesem. Azt hiszem, hogy már soha nem sikerül jobban. Szeretnék meghalni... De aztán újra elkezdem előlről, és megint ugyanúgy végződik. És nem tudom, hol vagyok... Nincs senki, aki megmondja nekem, hogy a rossz uralkodik-e szüntelen bennem, vagy pedig Isten engedi ezt meg?

– S nem mindegy ez? Gyakran kell magaddal harcolnod?

– Lehet, hogy sohasem lesz jobb?

– Sohasem lesz jobb önmagától, de Tőle mindent megkaphatsz.

– Régebben Ő azt is megengedte, hogy dolgozzam...

– Mondj még valamit magadról – szakított félbe. – Magányos vagy?

– Igen.

– Dolgozol?

– Most nem. Azelőtt dolgoztam. Cseléd voltam.

– Cseléd? – ismételte. Csodálkozást éreztem a hangjában. – De kell, hogy tanultál is, olvastál.

– Nem tanultam, de sokat olvastam. Szeretek olvasni.

– Mondd el, mit olvastál?

Kezdttem felsorolni főleg azokat a könyveket, melyekhez állandóan visszatérek: a „Filoteát”, a „Lélek történetét”, Szent Terézia és Keresztos Szent János írásait, Szent Katalin „Dialógusát”, Pietraszko atya „Elmélkedéseit”. Fabertől a „Lélek haladását”. Nem is várta végig a felsorolást, megkérdezte:

– Honnan vetted ezeket a könyveket? Valamilyen könyvtárból?

– Többnyire vásároltam. Azokat, amiket nem tudtam megvenni, kölcsönkértem és lemásoltam...

– Iskolába csak kellett járnod.

– Jártam, amikor falun voltam. Két osztályt végeztem.

– Aztán a városba jöttél? És cseléd lettél?

– Igen.

– És miért nem tanultál tovább a városban?

– Háború volt...

– És aztán?

– Nem volt mikor. Az asszonyom meghalt. Ura nem volt. A gyerekekkel, a házzal kellett törődnöm...

– No és később?

– Azt gondoltam... azt gondoltam, Jézus kívánja tőlem, hogy ebben a lenézett helyzetben maradjak.

– Azt gondoltad, hogy Ő ezt kívánja tőled? Miből gondoltad ezt?

– Úgy tűnt nekem... úgy tűnt, hogy Ő... hogy Ő mondta.

– Jézus szól hozzád?

– Nem tudom... Valójában senki se szól hozzám. De néha... Néha úgy tűnik, hogy Ő akar valamit tőlem... Nem akar, nem! Valamit kér...

– Hallod a hangját?

– Nem, nem hallok semmit. Ez csak bennem van.

– És Ő kért, hogy cseléd maradjál?

– Ő azt mondta... vagyis úgy tűnt nekem, hogy azt mondja: csak mint szolgáló teljesítem azt, amit Ő kíván...

– És Ő mit kíván?

– Hogy segítek az emberen, az embereken...

– Milyen embereken?

– Akikért kértem...

Elhallgatott, talán elgondolkodott.

– Beszéltél már minderről a gyóntató atyáddal? – kérdezte végre.

– Beszélttem, amíg volt állandó gyóntatóm...

– Miért nem jársz továbbra is hozzá?

– Megtiltotta.

– Miért?

– Az emberek panaszkodtak, hogy túl sokáig gyónok. Azt mondták, kitaláltak különböző dolgokat, hogy csak beszélgethessek a pappal. Hogy a szentet akarom adni, pedig szerelmes vagyok belé...

– És hogy volt igazán?

– Csak azt akartam, hogy mindent megmagyarázzon.

– S kik voltak azok az emberek, akik panaszkodtak, valami ellenségeid, pletykálkodók?

– Nem. Jó asszonyok voltak. Nem tudták, miről beszélek, és kevés idejük volt. Ha rosszak, könnyebben elviseltem volna. Mikor rossz ember bánt, kevésbé fáj nekem...

A rács mögött csönd uralkodott. Kinn ragyogott a nap, de a kápolna olyan homályos volt, hogy amikor elzsibbadt térdeimet megigazitottam, akkor sem láthattam meg a pap arcát. A csönd egyre hosszabb lett. Végre ezt hallottam:

— Honnan vagy benne olyan biztos, hogy ezt Ő mondta neked...?

— Egyáltalán nem vagyok biztos! Én... én csodálkozom is...

— Gyakran nem vagy biztos, talán csak úgy tűnt ez is neked? Talán magad találtad ki magadnak?

— Ő azt mondta, hogy soha sem lesz bizonyosságom...

Amíg mozdulatlanul térdeltem, megfeledeztem a gyengeségemről. De most hirtelen rám támadt a fáradtság. Visszatért, egyszeriben, tolatkodóan. A térdemben szúrászt éreztem, mintha éles reszelőn térdelnék. A lábam annyira elzsibbadt, hogy a gyóntatószék szélébe kapaszkodtam, nehogy összeessem. A kezemen függtem, de a kezem is gyenge volt. A mellemben éreztem a fájdalmat, mintha tüzzel lenne tele, és ez a tűz belülről kiindulva lassan felfalja. Remegni kezdtem. Lehunytt szempilláim alatt mintha színes karikákat láttam volna.

A pap abbahagyta a kérdezést. Talán sietős lélegzésemről kitalálta, mi van velem. Erősen felém hajolt, a gyóntatószék élesen megnyírkodult.

— Elérted a mennyezetet — mondta.

Nem értettem, miről beszél. Az egész testemben lüktető fájdalom nem engedte, hogy gondolkodjam a szavain. De belém hullottak és megmaradtak. Bár nem értettem, de mindegyiket el tudnám ismételni.

— Elérted a mennyezetet — ismételte. — Érted? Úgy vagy, mint az, aki egy vízzel teli szobában találja magát. A víz emelkedik, egyre magasabbra, magasabbra. Az ember eleinte csak áll a vízbe merülten, aztán muszáj úsznia. Míg végre azt érzi, hogy a feje a plafont éri. Vagy nem?

— Igen — suttogtam. Bár nem tudtam, miért beszél erről, a fulladásnak ez az állapota ismeretes volt előttem.

— Az ember ilyenkor már semmit sem tehet a maga segítségére, semmit — folytatta. — Tudja, hogy tanácstalan, hogy minden cselekvésre képtelen. Csupán egy dolog marad meg számára: megadni magát...

— Megadni!... — ismételtem rosszul.

— Egyedül csak Ő képes megnyitni felettünk a tetőt...

Felálltam a térdeplőről, hogy kilépjek a gyóntatószékből, és hirtelen forogni kezdett körülöttem az egész világ... Elájultam. De a fájdalom, amit éreztem, ahogy a fejem a földre ütődött, magamhoz térített. Emberek voltak körülöttem, karonfogtak, a legközelebbi padhoz vezettek. A templom örvénylett körbe, de egyre lassabban, mint egy megállni készülő körhintá. A gyengeség, amit térdelés közben éreztem, elmúlt. Csak az ütés maradt meg a homlokomon, melyen kis dudor keletkezett.

— Hívjuk talán a mentőket? — kérdezte valaki — vagy egy taxit?

— Nem, nem — suttogtam rémülten. — Nem kell. Már jobban érzem magam. Mindjárt elmúlik az egész...

Tekintetemmel a körülöttem lévő emberek között a gyóntatómat kerestem. De nem volt se itt mellettem, se a gyóntatószékben. Az egyetlen pap, akit láttam, abban a gyóntatószékben ült, ahol legelőször álltam. Az emberek közt sürgölődött egy szerzetes testvér is, megkérdezte tőlem, hozzon-e vizet. Megráztam a fejem. Szerettem volna még szentáldozáshoz járulni, és bár az új előírás szerint a tiszta víz nem szegi meg a bűjtöt, úgy gondoltam mindig, hogy kényszerítő szükség nélkül nem kell kihasználni ezt az engedményt. Csupán azt kérdeztem tőle:

- Ez az atya, aki itt gyóntatott, már elment?
- Nem tudom, de ha nincs itt, akkor biztosan elment.
- És a testvér nem tudná megmondani, hogy hívják?
- Nem tudom, ki volt az. Itt rendesen senki sem gyóntat... Talán valaki átutazó...

*

Megkönnyebbülve és örömmel telten jöttem ki a templomból. Bár a nap már nem sütött, és őszi szürkesség takarta a várost, a gyengeségem eltűnt, új erő árasztott el. Csak akkor éreztem, milyen nagy boldogság és kegyelem volt valójában ez a mai gyónás. Évek óta ez az első, ami megérintett. Már azt hittem, soha sem ismerem ezt meg. Annyi minden teljesen világos lett számomra. A könyvek azért nem helyettesíthetnek mindent. Lehet olvasni és bizonyos szavakat fel se fogni. De amikor valaki az ujjával mutatja meg... Ahogy Jézus mutatta meg tanítványainak, akikkel Emmausba ment...

Kinn a Zamkowy téren zúgott a szél...

Pályi András fordítása

TAKÁTS GYULA VERSEI

HÁROM SZÁRAZ FARA

1

(Memento)

Meghalt e fa már olyan fekete
 hogy ritkul a levegő körülé
 Meghátrol minden csoda hogy megáll
 ily légüres magányban ez a szál
 Ágáról abroncs lóg s a rozsdá
 mint száraz vér pereg a porba
 s mely dongát bort ölelt ma mint hurok
 mint a halál cégére úgy forog
 Vagy tört délkör de gazdátlan ide
 ki húzta mely hóhér végzet keze.
 Szérünkön még vagy földön túl e fa
 már a világ végének angyala

2

(Memoria)

Villám vagy fejsze Egyremegy Sötét
 csonkjával rám mered
 Kérgén a gomba-fény törtfarkú gyík
 piheg s a rémület
 mely törzséhez tapadva ide vonz
 S e kőrózsás padon
 mit szívem tűnt árnyékával beszél
 borzongva hallgatom

3

(Vita)

Zsenge mező fölött
 száraz fán költ a golya
 Üldögél az ághoz
 kikötött hajóba
 A horgonya e fa
 A földhöz ez köti
 Őt meg a láz amíg a szél
 rőzseit zörgeti

És nyárra aztán kivirul
 Így lesz az élet fája
 Szikrázik mint tükör
 fényben a gölyák szárnya
 Fehéren fent s alatta zölden
 lobog az új búza
 Kenyér közt jár a golyafi
 az élet és szimbóluma

ESZMÉK ÉS TÉNYEK

Írja Mihelics Vid

Amikor november 2-án visszatértem Rómából, hogy a hónap végén ismét kiutazzam oda, a második vatikáni zsinat negyedik s egyben utolsó ülésszaka túl volt már a félidőn. Befelezett eredmény lett addigra az október 28-i nyilvános ülésen kihirdetett *három dekrétum és két nyilatkozat*. A dekrétumok tudvalevően a püspökök lelkipásztori feladataira, a papok képzésére és a szerzetesi élet megújítására, a nyilatkozatok az egyház és a nem-keresztény vallások viszonyára, továbbá a keresztény nevelésre vonatkoznak.

Általánosságban jellemezve ezeket a tétő alá jutott székákat, a *püspökök lelkipásztori feladatait* tárgyaló dekrétum a rész-egyházak, vagyis az egyházmegyéek súlyát állítja vissza az egyetemes egyházban, amikor széles feladatkörrel ruházta fel a püspöki konferenciákat, amelyeknek tagjai ezentúl a címzetes püspökök is. Kifejezi azt a kívánságot, hogy a világi hatalom ne nevezzen ki többé püspököket, mint ahogy ez több olyan országban történik, ahol a katolikus vallásnak államvallás-jellege van. Magyarázó közleményében az *Universe* itt Spanyolországra, Olaszországra és néhány latin-amerikai országra utal. A Szent-szék ezekben az országokban eddig három személyt jelölt a megüresedett püspöki székekre s közülük egyet az illető állam kormánya nevezett ki. Felszólítja a dekrétum ezeket az országokat, hogy önként mondjanak le az ilyen jogokról és kiváltságokról. Óhajtja a dekrétum, hogy az előregedett, vagy beteg püspökök saját elhatározásukból, vagy az illetékes egyházi tekintély ösztönzésére mondjanak le hivatalukról, korhatárt azonban nem állapít meg. Kéri a dekrétum a püspököket, hogy tanításukban terjeszkedjenek ki a mai világ fontos ügyeire, így a béke és a háború kérdésére is. Az egyházmegyéek területi újjárendezésénél, amin a tültnagy egyházmegyéek felosztását és a tülkcsinyek beolvasztását kell értenünk, a Szent-szék figyelembe fogja venni az államjogi határokat, valamint az érintett vidékek és azok lakosságának jellegzetességeit is. Állást foglal a dekrétum mellett, hogy egyházmegyéenként

„pasztorális tanácsok” alakuljanak, amelyekben a papokon kívül világiak is helyet kapjanak.

A *papok képzéséről* szóló dekrétum a püspöki konferenciákra bizza a szeminariumok tanulmányi rendjének meghatározását. Alapvető teendő mindenestre a tanulmányi rend olyan irányú korszerűsítése, hogy a szentelésre kerülő ifjak kellőképpen ismerjék korunk problémáit. A korszerűsítést írja elő a *szerzetesi élet megújítására* vonatkozó dekrétum is.

A *keresztény neveléssel* foglalkozó nyilatkozat általános emberi jognak ismeri el a tanulás jogát, és szükségesnek mondja, hogy a társadalom ehhez a lehetőséget is adja meg mindenkinek. Sürgeti a mindenfokú és irányú katolikus iskolák létesítését, a meglevők fenntartását és kiépítését, s első helyen a szülőknek igényli azt a jogot, hogy megválasszák a szerintük alkalmas iskolát gyermekük számára. Megjegyzem, hogy általában ezt a székát tartják a legkevésbé sikerrültnék. *Manfred Plate*, a *Christlicher Sonntag* zsinati szakértője, nem hiszi, hogy bárki is rá tudna mutatni: mi ebben a szövegben a tulajdonképpeni „korszerűsödés”? *François Biot*, a *Témoignage Chrétien* szakértője szerint ez a nyilatkozat az „egyik legnagyobb csalódás”, amelyet a francia katolikusok nem kis szomorúsággal fogadnak. A nyilatkozat — adja elő Biot — egyfelől kevéssé felel meg a párbeszéd szellemének, másfelől nem vesz figyelembe két alapvető adottságot. Az egyik az, hogy az állam szerepét a polgárok nevelésében ma már nem lehet úgy felfogni, mint a szülők szerepének meghosszabbodását, mert hiszen a modern társadalomban az államnak ez a szerepe túlnőtt a családon. A másik adottság az, hogy ezidőszent már a katolikus gyermekeknek is alig 10%-a jár katolikus iskolákba.

A másik nyilatkozat a helyes keresztény magatartást világítja meg a *nem-keresztény vallásközösségek és azok tagjai* irányában. Különösen kiemeli azt a rokonszenvet, amellyel a mohamedánokat és mindenekelőtt a zsidókat kell tekintenünk. Ezt a székát, az ún. „zsidó-nyilatkozatot”, mint

ismeretes, annak idején XXIII. János egyedül és személyesen tűzte napirendre. Bea bíboros, mint a kidolgozásával megbízott „keresztény egységtitkárság” feje, mindig is úgy tekintette, mint a közben elhunyt pápa végrendeletét, amelyet keresztül kell vinnie. Ez viszont csak kompromisszumok árán sikerült, amit többfelé nehezményeznek. Főleg azt kifogásolják, hogy az ellenzók nyomására a zsinat legyöngítette a múlt évben elvileg már elfogadott szöveget, és kihagyta belőle azt a megállapítást, amely szerint a zsidó népet nem lehet „istenölésben” elmarasztalni. Bizonyos azonban, hogy a mostani szöveg sem jogosít fel senkit arra, hogy bármiféle antiszemitizmust keresztény magatartásnak állítson be. Ezt domborítja ki a *Dokumente* által közölt tanulmányában *Heinz Linnerz* is, aki csak azt fájlatja, hogy a végrehajtott módosításokat inkább politikai, mint teológiai érvekkel indokolták a zsinaton. Az viszont határozottan kitűnik a nyilatkozatból, hogy az egyház — békétörekvéseinek megfelelően — a jó célokért való együttműködés készségét kívánta ezzel is erősíteni.

Ezen a kihirdetett szkémákon kívül az első féldő eredményei közé sorolhatjuk, hogy a zsinat különösebb nehézség nélkül, szinte egyhangúan fogadta el a *kinyilatkoztatásról*, a *világi apostolkodásáról*, a *papi életéről és szolgálatáról*, valamint az *egyház missziós tevékenységéről* szóló fontos szövegeket. Az első féldő két igazán nagy eseményének azonban a *püspöki szinódus megalakítását* és a *vallásszabadság elvi megszavazását* mondhatjuk.

*

Tavaly ősszel, a harmadik ülésszak, mint emlékezetes, igen rossz hangulatban végződött. VI. Pál pápa tekintélyileg avatkozott bele akkor a zsinat munkájába. Túltéve magát a többségi határozaton, megváltoztatta az ökumenizmusról szóló dekrétum szövegét, az egyházzal szóló konstitúció legfontosabb fejezetéhez pedig olyan magyarázó jegyzeteket csatolt, amelyek gyengíteni látszottak annak tartalmát. Ismételten elhalasztotta a vallásszabadság kérdésében való állásfoglalást, Szűz Máriát pedig az „egyház anyjának” nyilvánította, jöllehet a püspökök nagy többsége nem sokkal

előtte utasította el a Mária-tan bővítését. Igaz, hogy az első és ösztönös visszahatások után a teológusok szinte egyöntetűen állapították meg, hogy lényegében jelentéktelen változtatások történtek az elfogadott szövegekben, mégis általában az volt a nézet, hogy a pápa korlátozta a zsinat szabadságát. Feltették a kérdést, hogy nem rendült-e meg a bizalmi viszony a pápa és a püspökök között, sőt azt is, hogy a pápa, amikor a haladó többség akaratával szembeszállt, nem vétett-e magának a zsinatnak szelleme ellen.

Azok a sajtójelentések is, amelyek a harmadik és a negyedik ülésszak között érkeztek Rómából, csak táplálták a kétségeket. Rebesgetni kezdték, hogy a vallásszabadságra és a nem-keresztény vallásokra vonatkozó nyilatkozatok nem is kerülnek többé napirendre. Merültek fel más aggodalmak is. Bizonyosnak látszott, hogy az idei negyedik ülésszak visszavonhatatlanul az utolsó lesz. Abból a 16 tervezetből azonban, amelyet a zsinat az eredeti 70 tervezetből meghagyott, az első három ülésszak véglegesen csupán ötöt intézett el: a liturgikus reformról és az egyházzal szóló két konstitúciót, továbbá az ökumenizmusra, a keleti katolikus egyházakra és a társadalmi érintkezés tömegszközeire vonatkozó három dekrétumot. A mostani ülésszakra tehát nem kevesebb, mint 11 tervezet maradt. Közülük hét-ről már az előző ülésszakokban szavazott a zsinat, de valamennyiben módosításokat kellett végrehajtani, s a módosított szövegeket újabb szavazás alá bocsátani. Négy szkéma még teljességgel megvitatásra várt, és pedig a nyilatkozat a vallásszabadságról, továbbá a papi életet és szolgálatot, a missziós tevékenységet, mindenekelőtt pedig az egyház és a modern világ viszonyát tárgyaló tervezet.

Sokan vélekedtek úgy, hogy a negyedik ülésszak elé kerülő legtöbb kérdésben általánosságoknál reked meg a zsinat. *Hans Küng*, a neves teológus és zsinati szakértő is akként nyilatkozott, hogy meg lehetünk elégedve, ha csupán a püspöki tanács valósul meg, és ez olyan tanács lesz, amelyet a mai idők kívánnak. Így azután csak annál nagyobb meglepetést keltett, hogy az új ülésszak első heteiben a derűlátás kerekedhetett fölü.

A megnyitáskor VI. Pál pápa bejelentette a püspöki szinodus megalakítását, a rákövetkező napon közzétette a végrehajtási utasítást is. Utána a zsinat csakhamar 90%-os többséggel elvbén elfogadta a vallásszabadságról szóló nyilatkozat szövegét, befejezte az egyház és a modern világ viszonyát tárgyaló, az ún. 13. szkéma általános vitáját, majd végleges formában megszavazta az október 28-án kihirdetett szkémák új szövegeit. Sikertült tehát szigorúan betartani az előírt napirendet, ami egészen új mozzanat ennek a zsinatnak történetében.

*

Robert Rouquette, az *Etudes* zsinati szakértője az egyház korszerűsödése szempontjából „föbenjáró fontosságúnak” mondja VI. Pálnak azt a cselekedetét, hogy a kollegialitás szellemét érvényesítve felállította a püspöki szinodust, az egyháznak azt a „szénátusát”, amelyről tavaly annyi szó esett. Öröndetes meglepetés volt ez, mert megelőzően a pápa már hosszú ideje nem tett róla említést.

A pápai Motu-proprio értelmében a püspöki szinodus tagjainak száma 400 körül fog járni. Minden püspöki konferencia, még a legkisebb létszámú is, képviselőt küld a szinodusba, és pedig ha 25, vagy ennél kevesebb tagja van, egy képviselőt, 50 püspök után kettőt, 75 után hármat, de a legnépesebb konferencia is legfeljebb négyet. A pápa esetenként külön szakértőket is kinevezhet a szinodusba, számuk azonban nem haladhatja meg a teljes létszám 15%-át. A püspöki konferenciák a szinodusnak csupán egy ülészakára jelölik ki képviselőiket, figyelembe véve hozzáértésüket a napirendre tűzött kérdésekben. Kívételt képeznek a Rómával egyesült keleti pátriarkák és metropoliták, akik állandó tagjai a szinodusnak. A szinodusnak állandó titkársága van Rómában, amelynek tagjait és személyzetét a pápa nevezi ki. Annak ellenére tehát, hogy a választott tagok megbízatása időleges, mégis állandó testületről van szó, amely mindenkor rendelkezésére áll a pápának, ahányszor csak meg akarja osztani gondjait a püspökök egyetemével.

Linnerz is azt emeli ki, hogy a püspöki szinodus látható kifejezése annak, amit az egyházzal szóló konstitúció a püspöki kollegialitásról tartal-

maz. Hogy hatásos eszköze lesz-e egy decentralizált egyházkörmányzatnak, mindenestre messzememenőn függ a pápától. Egyedül ő határozza meg ugyanis, hogy mikor hívja össze a szinodust és milyen napirendet állapít meg számára. Amellett a szinodus tagjait — kivéve ha a pápa teljhatalmat ad nekik — csupán tanácsadó szerep illeti meg. Bizonyos azonban, hogy ha a pápa vagy utódja a jelenlegi szabályzat szerint a szinodus működését le is lassíthatja, magát az intézményt többé már nem szüntetheti meg. Nem hagyhatja ugyanis figyelmen kívül azt a tényt, hogy a püspöki szinodus nem egyszerűen az egyházi főhatalom elhatározásából született meg, hanem maga a zsinat kívánta és foglalt állást mellette a püspökök lelkipásztori feladatairól szóló dekrétumban.

Rouquette szerint VI. Pál lépése felülmúlta a reményeket, amikor ezt az egészen új intézményt határák gyanánt beiktatta az egyház történetébe. Forradalmi ez a lépése azért is, mert a szinodus tagjait túlnyomó részükben az egyes országok püspöki konferenciái szabadon választják meg. A választási rendszer ugyanis a korai századok után teljesen megszűnt a nyugati egyházban, kivéve a pápa és bizonyos szerzetesfőnökök választását.

A püspöki konferenciák ezzel igen fontos új szerepet kaptak. Mindeddig a kuriális prelátusok voltak a pápa egyetlen tanácsadói. Most a püspökök lépnek melléjük. Az elkövetkező évek vagy évtizedek fogják megmutatni, milyen új formák nőnek ki ebből az egymásmellettségéből. Nyilván csökkenni fog a bíborosi kollégium jelentősége is. Suenens bíboros jelentette ki egy sajtókonferencián, hogy mint minden történeti intézmény, a bíborosi testület is alá van vetve a változandóság és mulandóság törvényének.

*

Sok szó esett Rómában arról, hogy bár a vatikáni Kúria központi végrehajtó szervként szükségszerűen megmarad, a püspöki szinodus léte feltehetően elő fogja segíteni, hogy a Kuria kevésbé lépje túl ezt az illetékeségi körét, mint ahogy a múltban tapasztalni kellett.

Marella bíboros sajtókonferencián úgy nyilatkozott, hogy ellentétben bizonyos hangokkal, a Kuria örömmel, és pedig „osztatlan örömmel” fogadja

az új intézményt. *Rouquette* szerint azonban nem győzte meg erről teljesen hallgatóit. „Figyelők attól tartanak — írja szószerint —, hogy a Kúria legreakciósabb elemeit a szinodus méginkább arra fogja készíteni, hogy többszázados intézményeik teljes súlyával próbálják a lehető legnagyobb mértékben lefékezni a zsinat eredményeit, egyszerűen azzal, hogy a tehetlenségi erőt állítják a megkezdett korszerűsödés útjába. Nem kétséges ugyanis, hogy a központi kormányzati szervek bizonyos felelős vezetői a zsinaton is határozott ellenállást tanúsítottak a püspökök többségével szemben.”

A párhuzamosság gyümölcsöző volta így a Kúriának attól a reformjától függ, amelyet a pápa foganatosítani kíván. Csupán személycserék azonban nem vezethetnek még a szellemiség fejlődésére — állapítja meg *Rouquette*. „A Kúriához közelálló és jól tájékozott római barátaim úgy gondolják, hogy két reform lehetne igen hatásos. Az egyik a hetvenéves korhatár felállítását, amit a mostani pápa még bíboros korában óhajként fejezett ki a zsinaton, csak éppen a püspökök nem merték azt magukévá tenni. A másik reform az lenne, hogy a Kúria összes magasabb tisztségviselőinek megbízatása végetér a pápa halálával vagy lemondásával, hogy így az új pápa teljes szabadsággal hajthassa végre a szükséges változtatásokat, anélkül, hogy ezt bárki megrovásnak, vagy sérelemnek foghatná fel.”

Mint egy beavatott kuriális prelátus elmondta *Rouquette*-nek, sokan azt kívánják, hogy a kongregációk prefektusi és titkári teendőit kívülről jött emberekre bizzák, és pedig meghatározott időre, fenntartva tisztségük megújításának lehetőségét is, úgy, ahogy ez a nemzetközi szervezetekben szokás. A prelátus szerint ez lenne az egyetlen orvosság az egyházkormányzati „karrierizmus” ellen, amelynek értelmében az, aki magát jól viselve halad följebb a ranglétrán, kis szerencsével valamelyik kongregáció tényleges vezetője, avagy bíboros lehet. A zsinat igen sok nagyszerű és értékes embert helyezett homloktérbe — jegyezte meg a prelátus —, miért ne lehetne tehát öt évenként egy-egy kongregációt valamelyikükre bízni?

Az illető megőrizné püspöki székét, és helyette azalatt koadjutor kormányozna. Vannak tehát a Kúria körében is emberek, akik mély reformra áhítanak — teszi hozzá *Rouquette*.

Cavallari, a *Corriere della Sera* szerkesztője, akinek cikksorozatával még később is foglalkozom, meglátogatta *Roberti* bíborost, akit a pápa a Kúria „önreformjával” bízott meg. *Roberti* a leghatározottabban leszögezte, hogy miként a múltban, a jövőben is a kuriális bíborosoknak kell vezetniök a Szentszék központi kormányzati szerveit, amelyeket úgy kell felfognunk, mint pápai minisztériumokat. E minisztériumok élén — fejtegette *Roberti* — ma is olyan bíboros-csoportok állnak, amelyekben külföldi bíborosok is helyet foglalnak, gyakorlatilag azonban a végrehajtó hatalom gyakorlásában csak azok a bíborosok vesznek részt, akiknek székhelye Rómában van. És mindig is a kuriális bíborosok lesznek egyedül, akik a tényleges hatalmat kezükben tartják. Oka ennek *Roberti* szerint az is, hogy egy-egy kongregáció irányítója ugyanakkor más kongregációk munkájában is résztvesz, mindenkor közvetlenül tudja tehát, hogy mi történik a többi kongregációban. Ez a rendszer, amely az egységes eljárást biztosítja, annyira bevált, hogy nem is lehet rajta változtatni.

Bizonyos újításokat azonban *Roberti* is elkerülhetetlennek mondott. Mindenképpen meg fogják változtatni a Szent Officium eljárási rendjét. A bepanaszoltnak joga lesz védekezni. Azt a „vésztvényszékszerű” titokzatoságot, amely az ítéleteket eddig körülvette, szintén megszüntetik. Valamennyi kongregációban felelős állásokat fognak juttatni katolikus világoknak is. Valamiféle korhatárt is kilátásba vettek. Nem lesznek többé élethossziglan szóló megbízatások. A vezető bíborosoknak szabályos időközben és gyakrabban kell majd vegyes értekezletre összeülniök. Ezzel bizonyosfajta „minisztertanács” létesül, amilyenre még nem volt példa az egyház történetében. Gondjuk lesz arra is, hogy „messzemenő” decentralizáció alakuljon ki, ami a püspöki konferenciák és az egyes püspökök hatáskörének további bővítésében fog megnyilvánulni.

*

Az első félidő másik nagy eseményének a vallásszabadságról szóló nyilatkozat elvi megszavazását mondtam. Azzal a követeléssel, hogy a katolicizmus képviselte hitigazságot fölébe kell helyezni a szabadságnak — ez volt a kisebbség álláspontja —, a zsinat öríási többsége az emberi személynek azt a föltétlen jogát állította szembe, hogy a hit kérdésben is lelkiismerete szerint szabadon dönthet. A világnézeti igazság elvont kérdését felváltotta tehát az egyházi gondolkodásban is az ember alapvető szabadságjogainak elismerése és meghirdetése. Méltán állapítja meg *Linnerz*: „Ezzel a lépéssel az egyház történetében egy egész korszak ért véget.”

Maga a vita — *Rouquette* értékelése szerint is — eléggé lehangoló volt. Nem is annyira azért, mert ebben a sarkalatos kérdésben csupán egy-
mást követő és párhuzamos monológokat hallottunk, hanem mert sűrűn történtek teljesen negatív állásfoglalások. A tarragonai érsek például odáig ment, hogy egyedül a katolikus egyház jogának igényelte az evangélium hirdetését, semmibe véve az ökumenizmusról már tavaly kihirdetett dekrétumot. Az ilyen nyilvánvaló túlzásokat mellőzve, a nyilatkozat ellenzői többségükben amellett kardoskodtak, hogy a vallásszabadságot nem is szabad az emberi személy egyetemes jogának minősíteni, hanem csupán lelkipásztori szükségességnek kell tekinteni, amelyet a jelenlegi körülmények indokolnak. Szerintük tehát egyszerűen az ún. polgári türelmességről lehet szó.

A nagy többség természetesen viszszautasította az ilyen nézeteket, de érthető módon az ő számára sem csekély nehézséget okozott az az ellenvetés, hogy a tervezetben foglaltak elentétben vannak a régebbi és hagyományos egyházi tanítással. Mert a helyzet valóban az, hogy hasztalan próbálnók a szkémát összeegyeztetni IX. *Pius* Syllabusával, vagy akár XIII. *Leó* nagy enciklikáival is. A többségiek szerencsére el is álltak minden ilyen kísérlettől. Ehelyett utaltak a fejlődés szükségére és arra a tényre, hogy a múlt század pápái más adottságok között éltek, mint amilyenekkel manapság számolni tartozunk. Mindenesetre rámutattak azonban arra, hogy amit elsősorban fon-

tolóra kell vennünk, annak a szempontnak változása, amelyből ma a vallásszabadságról ítélkezünk. Azelőtt az egyházi vezetők és teológusok szinte kizárólag a katolikus vallás objektív igazságából indultak ki, most viszont az összhangbahozás szándékával figyelembe kell vennünk az emberi személy alanyi szabadságát is. Ha kevésbé kifejezett módon, de ennek az utóbbi mozzanatnak is mindig tudatában volt az egyház, XXIII. *János* pedig teljességgel világosságba emelte, amikor kijelentette, hogy az igazság tisztelete sem nyomhatja el azokat a jogokat, amelyek az emberi személy méltóságából folynak.

Igy állván azonban a dolgok, a zsinatnak óhatatlanul ki kellett térnie arra, hogy a múltban a katolicizmus nem igen tartotta magát ehhez az elvhez. Annál is inkább ki kellett térnie, mert maga a benyújtott szöveg sem hallgathatta el, hogy „voltak emberek Isten népében, ennek földi zarándoklása során, akik más és az evangélium szelleméhez kevésbé alkalmazkodó utat követtek”. Sok hozzászóló úgy találta, hogy túlkeveset mond ez a „félénk” fogalmazás. *Baraniak* pozsnai érsek a lengyel püspöki kar nevében köntörfalazás nélkül jelentette ki: „Helyesebb lenne elismerni, hogy a katolikus egyház kebelében voltak intézmények is, amelyek elnyomták a vallásszabadságot”, tehát nem csupán egyének. *Beran* bíboros ennél is többet kívánt, azt nevezetesen, hogy a szkéma nyilvánítsa mélységes sajnálkozását „azért a sok kegyetlenségért, amit a múltban a vallás nevében követtek el”. Az ő hazájában — jelentette ki — az egyház igenis türelmetlen volt. „Talán mondhatnók, hogy Csehszágban az egyház most vezekli le a vallásszabadság ellen elkövetett erőszakokat, amilyen *Husz János* halála volt a XV. században, és a nép nagy részének kikényszerített katolizálása a XVII. században.” *Rossi* bíboros 83 brazil püspök nevében követelte egy olyan mondat beszúrását, amely kifejezetten elismeri a múlt tévedéseit. *Lefebvre* bíboros, bourgeois érsek hozzáfűzte: „Minél inkább elismerjük, hogy bizonyos múltbeli cselekvési módok nehezen egyeztethetők össze az egyház tulajdonképpeni tanításával, annál inkább hivatkozhatunk arra,

hogy az ilyen rossz eljárásokat első-
pörte a teológiai eszmélkedés hala-
dása.”

Amíg Rómában voltam, nem lehetett még tudni, hogy milyen módosításokat hajtanak végre az általános-ságban elfogadott szövegen. Függetlenül azonban ettől, már a nyilatkozat elvi megszavazásának is rendkívüli fontosságot tulajdonítunk. Mint *Rouquette* aláhúzza, nem csupán azért, mert az egyik legnagyobb akadályt távolítja el az ökumenikus párbeszéd útjából, hanem mert üdvös kihatással lesz a teológiai munkálkodásra is. Rávilágít ugyanis arra a tényre, hogy az egyház helyes meglátásokat és eszmetisztázást nem csupán a „világtól” kaphat, ahogyan ezt a 13. szkéma mondja, hanem a katolicizmus ellenfeleitől is. Ne feledjük, hogy a vallásszabadság fogalma a XVIII. században született meg s hogy ezt hosszú időn át az egyház, sőt a kereszténység ellenfelei hirdették. Ezek akkor olyan elvekből indultak ki, amelyeket az egyház a hit szempontjából elfogadhatatlannak tartott. Ha azonban most katolikus szempontból is elfogadható megalapozást adhatunk neki, akkor az egyház bizvást elismerheti, hogy az a gondolatáramlat, amely rajta kívül és ellene keletkezett, őt magát is az ember eszméjének jobb megértéséhez segítette, annak az emberének, akit a kinyilatkoztatás mutat. Idézhetem ezzel kapcsolatban a metzi püspök beszédéből azt az igen figyelemreméltó megállapítást, amelyet a 13. szkéma tárgyalásakor tett: „Az emberi fejlődés maga is a Szentlélek cselekedete lehet.”

*

Ha más okokból is, de hasonlóképpen fogas kérdést jelentett a zsinat számára a kívülről legnagyobb érdeklődéssel várt 13. szkéma, amelynek az egyház viszonyát kell meghatároznia a modern világhoz. Négy éven át dolgoztak a bizottságok a tervezeten, s amikor eljöttem Rómából, még nem lehetett tudni, hogy pasztorális konstitúciót alkotnak-e belőle, vagy erősen lerövidítve zsinati pásztorlevélként hozzák nyilvánosságra. Ennek a szkémának tárgyalásánál különösképpen kitűnt a latin nyelv alkalmatlan volta. A latin szöveget helyenként annyira érthetetlennek találták, hogy csakhamar különböző nyelvű fordításokat

bocsátottak az atyák rendelkezésére, de részben az eredeti szöveg fogyatékoságai miatt a fordítások sem keltettek meglepődést. Az angolról például *Heenan bíboros*, westminsteri érsek úgy nyilatkozott, hogy minden inkább, mint angol.

A szkéma hiányosságait azzal magyarázták, hogy nem volt kellő idő az újabb átdolgozásra. Egy év azonban mindenképpen rendelkezésre állt — jegyzi meg *Mario von Galli*, az *Orientierung* zsinati szakértője —, s ez elegendő is lett volna, ha kizárólag hozzáértő emberek — elsőrangú teológusok és világi szakemberek — foglalkoznak vele. Így azután már kétféle kiutat is javasoltak az ügyben. Az egyik az lenne, hogy a bevezetést elfogadva, amely jónak mondható, a részletező fejezeteket zsinat utáni bizottságokra bízzák. A másik, hogy a püspöki szinodus vinné tovább a munkálatokat. Galli szerint ha az ilyesféle megoldások csalódást is okoznának, nem szabadna visszariadni tőlük, mert végül is alapos munkára van szükség.

Linner úgy véli, hogy meglepőedhetnének azzal is, ha maga a zsinati okmány csupán két dolgot tartalmazna. Egyik a katolikusok felszólítása arra, hogy előítélet nélkül vegyék fel a párbeszédet a világgal. Amire ugyanis az egyháznak ma szüksége van, nem olyan hívek, akik egyszerűen engedelmeskednek, hanem akikben megvan a bátorság, hogy a felmerülő ügyekben saját személyes felelősségükre határozzanak. A másik, aminek kifejezésre kellene jutnia, az egyház hitelt érdemlősége a világ előtt, vagyis annak igazolása, hogy ami a zsinat alatt a szegénységről, az alázatról, a nyitottságról és a szolgálat szelleméről elhangzott, azt az egyház kész átültetni a valóságba.

*

„Azzal a rossz hangulattal szemben, amelyet a tavalyi ülésszak utolsó napjai váltottak ki, a negyedik ülésszak megnyitásakor az az érzés vált urrá, hogy egy más, egy megváltozott pápa lépett be a bazilikába.” *Plate* írta ezt akkori beszámolójában, s nem egyedül arra célzott, hogy VI. Pál ezúttal egy kézmozdulattal elutasította a hordszéket. Ugyanígy *Rouquette* is a negyedik ülésszak jellegzeteségeként emeli ki, hogy a pápa ar-

culata más lett. „Amilyen szerencsétlenül alakult a viszony a pápa és a püspökök többsége között a harmadik ülésszak végén, az ún. fekete héten — mondja Rouquette —, annyira szerencsés fordulatot hozott a püspöki szinodus bejelentése.” Linnerz szerint a pápa „jóval élesebb és határozottabb körvonalakat öltött”. Az a feltevés, hogy a pápa a Kúria ösztönzésére leveszi a napirendről a kényes kérdéseket, egyáltalán nem bizonyult valósnak. Eppen ellenkezőleg. Amikor az első héten a vallásszabadság vitája szinte zátonyra futott és a tradicionáliszták a kérdés végérvényes elnapolása mellett szálltak síkra, VI. Pál volt az, aki a zsinat irányító szerveinek — elnöki tanács, moderátorok, koordinációs bizottság, zsinati titkárság — többségi állásfoglalása ellenére is megkövetelte a tájékoztató szavazást, amelynek eredménye azután döntően megerősítette a haladó többség irányát. A kisebbség további próbálkozása volt, hogy kinyilatkoztatásról szóló skéma második fejezetéhez a pápa által magyarázó jegyzeteket fűzessen. A pápa azonban ezt is kereken elutasította.

Linnerz szerint ezek a döntések, amelyek nem kevésbé „tekintélyiek” voltak, mint a harmadik ülésszak végén, csak éppen ellentétes irányban hatottak, világosan megmutatták, hogy olyan árnyalt és megfontolt gondolkodó, mint Montini, a saját útján halad és döntőbíróként áll a „pártok” fölött. Rouquette azonban a tekintélyi közbelépések mellett hangsúlyosan utal a pápa olyan közvetett beavatkozásaira is, amelyekre már a „kollegiális eszmecsere” kifejezést alkalmazhatjuk. Figyelemre méltónak mondja ebből a szempontból a pápa magatartását az ateizmus kérdésében is. „VI. Pál nem gátolta azt, hogy a püspökök egész sora sikraszálljon a harcos ateizmus újabb és erős elítéléséért, viszont ő állt a háttérben azoknak a beszédeknek, amelyek — mint Seper és König bíborosoké — teljességgel kilátástalanná tették egy ilyen irányú javaslat elfogadását.” Közvetett módon foglalt állást a pápa személyes barátja, Journet bíboros útján annak a javaslatnak ügyében is, hogy a házasság polgári felbontása esetén az ártatlan fél egyházi dispenzáció révén újabb házasságot köthessen. A vitát tehát

nem korlátozta a pápa, de kifejezésre juttatta saját nézetét.

Az előbbiekkal kapcsolatban — és befejezésként — térek ki arra a már említett cikksorozatra, amelyet *Alberto Cavallari* tollából közölt a *Corriere della Sera*. Ez tudvalevően Olaszország egyik legnagyobb napilapja, amely Milánóban jelenik meg. A cikksorozat főcíme: „A Vatikán, amely változik.” Cavallari, mint maga becsátotta előre, nem hívó ember. Neki támadt az az ötlete, hogy riportokban megelevenítse a Vatikánban végbemenő változásokat, a Vatikán pedig nem utasította el azt az egyedülálló és egészen érdekes alkalmat, hogy egy nem-hívó ember meglátásain keresztül bemutatassa önmagát. Így olyan ajtkó is megnyíltak Cavallari előtt, amelyek mindezeideig a katolikus újságírók számára is zárva voltak.

Amire még nem volt példa a pápák történetében, VI. Pál teljes órát töltött az újságíróval és minden kötöttség nélkül társalgott vele. Mi több, örömet fejezte ki a látogatás fölött, mert — mint mondta — olyan dolgokról is, amelyek az egyházat érintik, sokan és sokfelé nyilatkoznak anélkül, hogy megkérdeznék az egyházat: miként vélekedik ő maga ezekről? „Már pedig — tette hozzá mosolygva a pápa — helyénvaló lenne, ha a vallás vonatkozásaiban a mi nézeteinket is valamelyest figyelembe vennék.”

„Nagyon körül kell tekintenünk — jelentette ki a beszélgetés során a pápa —, ha ki akarjuk bogozni azoknak az éveknek értelmét, amelyekben élünk. Az egyház mindenesetre sokoldalú akar lenni, hogy jobban tükrözze a mai világot.” János pápa azért merítette bele az ekét a halott felületekbe, ahol a talaj a legkézenfekvőbb volt, hogy azt, ami el volt temetve, napvilágra hozza és megelevenítse. „Ez a szántás megrázkódtatásokat, fáradalmakat, problémákat von magával... Az ekét a földbe süllyeszteni a mi elődünk feladata volt, továbbbúvája a mi gyenge kezeinkre vár.” Cavallari megjegyzi, hogy ezeket a szavakat csak arra magyarázhatjuk, hogy VI. Páltól teljesen távol áll a letérés a johannista irányról.

„Sokan nem értik — folytatta a pápa —, hogy miért kíván az egyház

párbeszédbe lépni a világgal. Ezek azonban nem vették észre a tulajdonképpeni problémát. Ez a következő: az egyház kitárlukozik a világ felé és egy nagyrészt nem-hívó világot talál maga előtt. Emberek millióiról van szó, akiknek nincs már semmiféle vallásos hitük. Nekünk tehát találkozunk kell velük s azt mondanunk nekik: ilyenek vagyunk mi. Mondjátok meg: miért nem hisztek. miért harcoltok ellenünk? Ez az a párbeszéd, amelyet mi kívánunk." Ő nagyon is tisztában volt azzal — húzta alá a pápa —, hogy ez a párbeszéd és az egyháznak ez az új magatartása az egyházon belül is vitákra fog vezetni. A világ mindenesetre felfigyelt. A tulajdonképpeni probléma azonban az marad, amit már megjelölt: az egyház feladatai egy olyan világban, amely zömében elvesztette a hitet.

Nyilatkozott Cavallarinak a pápa bizalmas teológusa, Colombo püspök is. Kifejtette, hogy nem valami „törésről” van szó az egyház magatartásában, hanem lassú fejlődésről, amely ma érte el csúcát. Annak az új fázisnak, amely XXIII. Jánossal kezdődött, hat lényeges jegye van:

1. Az egyház a statikus fázisból a mozgás fázisába lépett át, amit az is mutat, hogy törekszik az egész vallóság megismerésére és kifejezésére.
2. Az egyház liturgikus reformot határozott el, hogy az imádkozás új fajtáján keresztül hívei észleljék és érzékeljék az új fázist.
3. Az egyház az eddigi bizalmatlanságot, amellyel a többi vallásokat és

vallasközösségeket szemlélte, az ökumenizmus révén bizalommal váltja fel.

4. Az egyház elindult abban az irányban, hogy a valóságos világot ne csak megértse konkrét formáiban, hanem bölcséletileg is megokolja, hogy miért nem idegen ez a konkrétum a vallásos gondolkodástól.

5. A valóságos világ új értékeléséből következik, hogy nem csupán az imának van vallási fontossága, miért is a kitárlukozásnak vonatkoznia kell olyan emberi ügyekre is, amilyen a béke, a háború és a mai kor társadalmi kérdései.

6. Az egyház elhatározta, hogy szemügyre veszi a vallásszabadság kérdését és mindazt, ami ebből adódik. A világi hatalmakkal való megállapodást nem tekinti többé eszköznek arra, hogy kiváltságos helyzetet teremtsen magának, hanem hogy biztosítsa a békés együttélést. Az egyház különbséget tesz egyház és állam között, s lemond arról a felfogásról, hogy a politikai hatalom eszköze lehet vallási érdekeknek.

Cavallari a két nyilatkozatot értelmezve helytelennek mondja azt a nézetet, mintha VI. Pál meglegednék „jelképes gesztusokkal”. Bizonyos, hogy vannak dolgok, amik nem elégítik ki teljesen a haladó áramlat képviselőit az egyházban. Colombo szerint azonban „az egyházban is van logika, amely megkívánja, hogy sok minden meghatározás nélkül maradjon, mert csak így ölthet idővel szilárd alakot”.

A KIS ÚT

Legutóbb, amikor már magam is megriadtam, hogy milyen mogorván és barátságtalanul viselkedem a munkahelyemen, többen is rám szóltak: „Ugyan mosolyogj már!” Ez azonban csak fokozta rossz hangulatomat, mert még inkább eszembe jutottak kellemetlenségeim. Egy pillanatig ugyan arra gondoltam, hogy megpróbálok mosolyogni, de éreztem, hogy csupán fintor lenne belőle...

Bizonyos, hogy arcunk sok kifejező játéka közül talán legbensőségesebb, vagyis leginkább egészen a miénk a mosoly. Általában úgy fogják fel, mint a boldogság jelét. Ez az oka annak a

hiedelemnek, hogy a mosoly vagy magától jön, és akkor független az ember akaratától, vagy erőltetett, és akkor már nem is ér semmit. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű.

Hányszor megfigyelhettük önmagunkon is, hogy mi történik velünk, ha nyomott hangulatban egy igazán derűs társaságba kerülünk. Egy mély sóhajlás, az arcizmok megfelelő beállítása, és percek múltán már magunk sem tudjuk, hogy igazában mikor is lett jókedvünk. Az arcizmoknak mosolyra való beállítása önmagában ugyan csak erőltetett fintort jelentett volna, de — miként ez kísérletileg sokszorosan kiderült — sokkal több lakozik benne. Az arcjátékunk ugyanis nem önmagában álló valami, hanem kifejezője valaminek, ami nem csupán az arcra, hanem az ember egész testére kihat, ha egyszer valahol megindul. Felületesen azt hihetnők, hogy föltétlenül valami kellemes, örvendeztető külső tényezőnek kell derűre hangolnia bennünket, vagy legalább is valami olyan lelki beállítottságra van szükségünk, ami mindent megszépít, s ha nem is örömteljesnek, de bizonyos fókig egy későbbi öröm előkészítőjének tüntet fel. Az igazság azonban az, hogy erre sincs szükségünk ahhoz, hogy szívből mosolyogni tudjunk. A döntő mozzanat az, hogy mosolyogni akarjunk, hogy derűsek akarjunk lenni, és pedig abból kiindulva, hogy ez a kedélyállapot fejezi ki az ember képességeinek legharmonikusabb testi-lelki együttesét s ez teremti meg a legkedvezőbb feltételeket ahhoz, hogy önmagunkat kibontakoztassuk és mások javát is előmozdítsuk. Ha pedig mindezt belátva akarunk mosolyogni és mosolygunk is, akkor máris azt a személyiséget alakítjuk magunkban, akit a szó legnemesebb értelmében a „szív emberének” nevezhetünk. S lehet-e vajon ennél szebb jelzővel illetni az embert?

Persze nem tudunk mindenkor mosolyogni. Vannak értetlen és balga történések, vannak keserű, keserítő és érzéketlen emberek, akik felé hiába mosolyognánk, úgy sem értenék. Vannak szorongatott, nehéz helyzetek, amelyekben a bánatunk vagy gyötrelmünk könnye lesz az egyedül helyénvaló. De kell, hogy mindezek csak átmeneti jelenségek legyenek, hiszen megint csak kivirul „az apró szirmú gyögyfű”, ahogyan *Rilke* nevezi azt a mosolyt, amely a szorongatottságból is magára ébreszti az embert. Az ébredő mosolyban az ember megint felfedezi, hogy mennyi minden néz rá

mosolyogva vissza a világból, és boldog csodálkozással látja meg mindenben „a dolgok mosolyát” (*P. Lépért*). Már nem is csupán „akar” mosolyogni, hanem önkéntelenül cselekszi ezt. A mosolygó ember azt tanúsítja, hogy szereti a világot, s tapasztalni fogja, hogy a világ is előbb-utóbb megszereti őt. Javára szolgál még az is, ami addig ellene volt. Ki ne tudná, hogy milyen feloldó erőt jelent, ha valaki egy bocsánatkérésre mosollyal válaszol? Orvosok állapították meg, hogy a derűs lelkületű, bizakodó beteg gyorsabban gyógyul, mint a kesergő.

Próbáljunk tehát mosolyogni, anél is inkább, mert az arcizom mosolyának nevezett mozgása olyannyira elszakíthatatlan összefüggésben van bizonyos agyalapi központokkal, hogy ezeknek serkentésével az örömteli állapotot minden derűs tartalom közlése nélkül is létre lehet hozni. Amikor mosolyra igazítjuk az arcunkat, megindul és tudatunk alatt észrevétlenül végbemegy az a folyamat, aminek eredményeképpen egész szervezetünkön eluralkodik a jó közérzés, ez pedig a testi és lelki jelenségek szoros kapcsolata révén máris a derűs kedélyállapotot váltja ki. Az arc kifejezésannak már kísérleti alapon is sikerült kimutatnia (*Ermiane*), hogy tetterősen önzetlen személyiségek éppen azokból az egyénekből lesznek, akiknek arcmozgását elsősorban az értelmük irányítja. Szép példa ez arra, hogy személyiségünk, mint a személy értelmes önvilágának kibontakoztatása, mennyire tudatosan alakítható: kellő edzéssel sokkalta értékesebbé válhat, mint aminőnek az örökölt testi adottságok nyomán indult. Ebben az edzésben rendkívül fontos szerepe van a mosolynak. *Paul Chauchard*, az idegéletten neves katolikus tudósa írja: „Elég felvennünk a mosoly testi beállítottságát, és ebből társítás, azaz feltételes reflexek révén a belső derű állapota már önmagától adódik.”

Igenis, tessék mosolyogni — feleljük olvasónknak. A valóban hívő keresztény ember egész életszemléletét az öröm és derű jellemzi. S ennek kell kifelé is megnyilvánulnia abban, hogy szívből mosolyogni tudunk.

Szomor Tamás

NAPLÓ

UDE PROFESSZOR HALÁLÁRA. Méltó, hogy mi is megemlékezzünk a katolikus egyháznak erről a 90 éves korában elhunyt kiváló papjáról, aki a szociális igazságosság és a világbéke törhetetlen harcosa volt egész életében. *Johannes Ude* 1875-ben született Ausztriában, ottani néptanító fiaként, s mint talpig jellemes, elvű ember egyenes úton haladt üldöztetéseken át a világhír és a Nobel-békedíjra való jelöltségig, amelyre 1964-ben nem kisebb személyiség ajánlotta, mint *Albert Schweitzer*.

Az osztrák és német teológusok közt már ismert tomista volt, amikor 1917-ben a bölcsélet és a spekulatív teológia rendes tanárává nevezték ki a grazi egyetemen. Akkor már — három évi katonalelkészi és szanitéc-szolgálat után — elegendő tapasztalatokkal rendelkezett ahhoz, hogy lássa, a háború nem egyéb, mint (XV. *Benedek* pápa kifejezésével élve) „dísztelen ember-mészárlás”. Harctéri élményeiből azt a meggyőződést szerezte, hogy Isten ötödik parancsolata abszolút érvényű és a háborúra is áll. Ezt a lelkiismereti meggyőződését katedrájáról is hirdette. A szenttamási bölcselők közül legelsők egyikeként fordult a magántulajdon kapitalista gyakorlata ellen. A harmincas években nagy nemzetközi vihar kerekedett a magyar dominikánustudós, *Horváth Sándor* németül megjelent könyve körül, amelynek magyar címe *A magántulajdon Aquinói Szent Tamás alapján*; a könyv szerzője elutasítja a magántulajdon abszolút voltát, állítja annak használati jellegét és közösségi rendeltetését. A vitában Ude professzor — aki közgazdaságtanból is doktorátust szerzett annakidején — a magyar szerző mellett foglalt állást.

Ma már fölösleges bolygatni, kik és miért, de 1937-ben nyugdíjba küldték; a dolgot részben magyarázza pacifizmusa is és az, hogy Ausztriát ekkor már csak egy év választotta el a hitlerista előzőnléstől. *Steiermark* volt a nemzetiszocializmustól leginkább megfertőzött tartomány; hegyei közt már titkos helyi SS és SA-alakulatok cserkésztek. Nem volt tehát olyan kicsiny dolog neki, mint *Grundlsee* község egyszerű papjának, rendületlenül továbbhirdetni igazságait, 1938-ban a német megszállás után, amikor az úgynevezett „*Kristallnacht*”, az ausztriai zsidóság elleni támadás bekövetkezett, Ude ezt írta *Steiermark* gauleiterének: „Hogy ne legyen büntárs az elmúlt napok eseményeiben, amelyek az igazságosságnak, az emberiség legegyszerűbb fogalmainak és az én keresztény-katolikus lelkiismeretemnek arcába vágunk, ki nyilvánítom: Elítélem a banditámódszereket, a zsinagógák megrohanását az egész birodalomban, tűzbeborításukat, lerombolásukat, meggyalázásukat.”

Elhurcolták ezért, a Gestapo kétszer is bebörtönözte és csodaszzerűen melekült meg a haláltól. Az volt ellene a vád, hogy „megsértette a hadsereget”. Szörnyű tapasztalatokat szerzett, de 1945 után egy internálótáborban, ahová volt SS-eket helyeztek büntetésből, mégis vállalta lelki gondozásukat. „Szereket, részvét és könyörület nélkül minden munkánk és harcunk hiábavaló” — mondotta. Nem a fanatikus beszél így, hanem az igazi keresztény, aki léte legbensőbb gyökereivel tartozik a kereszténységhez. Később világhíressé vált röpirata: *Krisztus vagy Antikrisztus — Krisztus vagy az atombomba*. Nyilvános SOS-kiáltás minden keresztényhez és nemkeresztényhez. A legelsők között volt, akik a katolicizmus gondolatvilágán belül állást foglaltak az atombomba ellen.

Levezetés révén szoros barátság fűzte *Albert Schweitzer*hez, az öserdők doktorához. Ude professzor mindvégig torzíthatatlanul megmaradt a maga katolikus hithűségében, de osztozott *Schweitzer*rel a humanista eszmények követésében. Ude 90. születésnapján *Schweitzer* — nem sokkal halála előtt — a következő levelet küldte neki:

„Kedves Barátom! Nem tudok belenyugodni, hogy kilencvenedik születésnapjára csak egy táviratot küldtem. Ezért írok utólagosan még levelet is. Gyakran gondolok Önre és szégyellem magam, amiért annnyival könnyebb volt nekem az emberiség és a béke eszményeiért föllépni, mint Önnek. Egyet s más gondolatban együtt éltem át Önnel a távolból s közben arra

gondoltam, hogy az Ön harcának különös jelentősége kell, hogy legyen az emberiség és a béke elővetelében. Nem mulaszthatom el, hogy ezt meg ne mondjam Önnek..."
(Ijjas Antal)

KAVARGÁS AZ ÚJ JEZSUITA GENERÁLIS KÖRÜL. *Pedro Arrupe* atya, a Jézus Társaság nemrég megválasztott generálisa váratlanul a világsajtó nyilvánosságának fénycsóvjába került. A nagy lapok vatikáni szakértői közül sokan megütköztek a generális zsinati felszólalásán, a *Ya* című spanyol lapnak adott nyilatkozata pedig olyan feltűnést keltett Hollandiában, hogy az ottani jezsuita tartományfőnök szükségesnek látta nyilvánosan bírálni generálisának azokat a kijelentéseit, amelyek a sajtó révén hozzá eljutottak. A jezsuita rend fegyelmről alkotott közfelfogás a tartományfőnök szavaiban a jezsuita renden belül páratlan fegyvelemsértést vélt felfedezni.

A Hamburgban megjelenő és a hazai sajtóban is gyakran idézett *Der Spiegel* ebből az alkalmából érdekesen rajzolja meg *Pedro Arrupe* rendfőnök portréját. Az 57 éves Arrupe az első generális, aki a rendalapító szűkebb házából, a baszk földről származik. Alacsony termete, kopaszága, hosszú orra és a népdalok iránt tanúsított szeretete is emlékeztet Loyolai Szent Ignácra. Arrupe eredetileg orvosnak készült és öt éves egyetemi tanulmány után Lourdesben határozta el, hogy pályát változtat. 1926-ban egy hónapot töltött Lourdesben és ezalatt három személy csodálatos gyógyulását jegyezték fel. Ezután Loyolába ment és ott töltötte el újonc éveit, majd bejelentette, hogy Japánban szeretne tevékenykedni. A generális engedélye és az útiköltség kiutalása azonban nyolc évig váratott magára. Első ízben 1930-ban fordult kérelemmel hozzá, majd egy év múlva másodszor is. De az engedély csak nem érkezett meg. Arrupe türelmesen folytatta tanulmányait — Spanyolországban, Belgiumban, Hollandiában és az Egyesült Államokban —, míg végül engedélyt kapott, hogy Japánba utazzék. 1938 szeptember 30-án szállt hajóra. Japánban misszionáriusként tevékenykedett, majd 1942-ben prefektus lett. 1945 augusztusa óta „*Hirosima jezsuitájának*” nevezik, mert szemtanúja volt az első atombomba robbanásának, később pedig a jezsuiták segélyakcióját vezette. 1954-ben lett a tartomány provinciálisa. Ez a tartomány évtizedeken át a német rendtagok működési területe volt, de ő fokozatosan kicserélte a németeket, és végül az alája rendelt 380 jezsuita már 28 nemzet fiatalból került ki.

A múlt év május elején a világ minden tájáról Rómába érkezett több mint 200 vezető páter, hogy megválassza az elhunyt J. B. Janssens generális utódát. A pápa a jezsuita kongregáció tagjait külön kihallgatáson fogadta és azt az óhaját fejezte ki, hogy a rend vegye programjába az ateizmus elleni küzdelmet. Parancs volt ez — mondta a *Spiegel*, amely itt mindjárt utal is a jezsuiták föltétlen pápahűségére és engedelmségére. XXIII. János — állítja a lap — soha sem beszélt erről, VI. Pál pápa viszont alighanem ennek akart kifejezést adni, amikor Arrupe első kihallgatásakor úgy fényképezette le magát vele, hogy a generális előtte térdepelt.

A jezsuita generális zsinati beszédét a szeptember 28-i ülésen mondta el. A 13. szkémához szólt hozzá s főleg az ateizmus kérdéssel foglalkozott. Az ateizmusnak — adta elő Arrupe — rövid idő alatt sikerült az emberiség nagy részét megnyernie magának, az egyház ellenben még kétezer év alatt mostanáig sem találta meg a hathatós eszközt a keresztény üzenet terjesztésére. 1961-től máig a katolikusok részesedése a világ népességében 18%-ról 16%-ra süllyedt. Mutatja ez, mennyire szükség van napjainkban a lelkipásztori módszerek határozott felülvizsgálására. Javasolta, hogy szakemberek mérjék fel az új körülményeket s ennek megfelelően dolgozzák ki az egyház akciójának alapvonalait. Utána a pápa a maga tekintélyi erejénél fogva össze ki a feladatokat, megszabva kinek-kinek a munkaterületét.

A sajtó — ideértve vezető katolikus lapokat is — igen vegyes érzelmekkel magyarázgatta a generális beszédét, különösen ezeket a kijelentéseit: „Tökéletesen kidolgozott stratégiája segítségével az ateizmus szinte korlátlan hatalmat gyakorol a nemzetközi szervezetekben, a pénzügyi világban és a hírközlésben, azaz a tévében, a filmben, a rádióban és a sajtóban.”... „Az ateista

gondolkodásmód és kultúra hovatovább megmérgezi a hívők, sőt a papok lel-
két is, mert az egyház kebelén belül az gyanakvást, forrongást ébreszt.” Bi-
zonyosság a beszéd igen különböző megítélésére, hogy például *Mario von Galli*,
aki pedig maga is jezsuita, a német rádióban valamiféle kereszteshadjárat-
felhíváshoz hasonlította; a nem katolikus *Teim* pedig azt írta, hogy „a beszéd
a hajdani római pápák bullájára emlékeztetett”.

Ezután hangzott el a generálisnak egy amerikai újságíró előtt tett nyi-
latkozata, amelyben a katolicizmust a Coca-Colához hasonlította, mondván,
hogy ez „semmiféleképpen sem kellemes ital”, de „kétségtelenül kiváló áru”.
Csak az a baj, hogy mi nem tudjuk, miként értékesítsük. Ilyen esetben az üz-
letemberek ugyancsak török is a fejüket. Ezt kellene cselekedniök a katolikus
egyházférfiaknak is. A *Ya* hasábjain közreadott újabb nyilatkozat tovább ke-
verte a zsinati beszéd keltette hullámokat.

Nyilván a holland katolikusok között mutatkozó bizonyos nyugtalanság
készíthette *Terpstra* atyát a hollandiai jezsuita tartomány főnökét arra, hogy
egy ottani katolikus kollégium volt diákjai előtt tartott beszédében nyíltan
bírálja saját generálisát. A párizsi *La Croix*, a világszerte ismert katolikus
napilap, november 3-i számának közlése szerint a többi között ezeket mondta:
„Már abból a visszahatásból is, amit Arrupe atya beszéde keltett a zsinati kö-
rökben, bizonyosra vehető, mennyire nem sikerült elérnie, hogy mindenki
osztózzék meggyőződésében. Én magam is zavarban vagyok kijelentéseinek
értelmét illetően, legalábbis ahogy a lapok révén tudomásomra jutottak. Önök
közül sokan úgy érzik, hogy azokban a szavakban, amelyeket az ateizmusról
szólva Arrupe atya használt, egyáltalában nem talált méltánylásra a nem-
hívó ember jóhiszeműsége. Ugyancsak egyetérték önökkel azoknak a kijelen-
téseknek a bírálatában is, amelyeket a *Ya* közleményéből kivethetően Arrupe
atya, úgy látszik, megtett. Ebben az interjúban Arrupe atya az egyházon belül
bármely formában megnyilatkozó bírálat merev ellenzőjének mutatkozott.
Biztosíthatom önöket, hogy Arrupe atya kijelentéseit nem tekintem rendel-
kezéseknek vagy a mi holland jezsuita tartományunk tevékenységére vonat-
kozó zsinórmértékeknek, és meg lennék lepve, ha itt akárcsak egy jezsuita tár-
sam is ekként fogná fel azokat.” Hasonló értelemben ismerteti a jezsuita tar-
tományfőnök beszédét a *Tablet* angol katolikus hetilap is november 6-i szá-
mában. Hozzáfűzi még, hogy a holland jezsuita tartományfőnök felszólalásá-
nak elvi részét ezekkel a szavakkal fejezte be: „Határozottan tudomásukra
kívántam hozni mindezt, mint szabadon kifejtett személyes véleményemet, és
úgy gondolom, hogy kimondásával hozzájárulok a szabad kifejezés mód és a
nyílt érintkezés légköréhez mind a rendben, mind pedig az egész egyházon
belül. Csak ilyen légkörben lehet, mint azt mindnyájan tudjuk, valódi tekin-
tély és igazi engedelmesség.”

Arrupe atya zsinati beszédével és nyilatkozataival foglalkozott *Robert
Rouquette* is, aki tudvalevően ugyancsak jezsuita és az *Etudes* nagyon is
haladó szellemű zsinati szakértője. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a gene-
ralis zsinati beszéde már amiatt is zavarba hozta a hírmagyarázókat, mert
beszédét eléggé rosszul lehetett érteni. A latin nyelv kevésbé alkalmas arra,
hogy a modern fogalmakat kifejezze, az a kényszerűség pedig, hogy a fel-
szólalónak 10 perc alatt kell kifejtenie nézeteit, egyébként is sok hátránnyal
jár egy olyan összetett és árnyalt kérdésben, amilyen az ateizmus. Latba esett
az a körülmény is, hogy a generális előzőleg igen hosszú időt töltött a távoli
Japánban, nem volt meg tehát az a lehetőség, hogy kellőképpen bepillant-
son a zsinati körök érzékeny világába. Arrupe igazi felfogását sokkal jobban
megismerhetjük — írja Rouquette —, ha elővesszük azt a két okmányt, ame-
lyek a Jézus Társaság legutóbbi általános kongregációján születtek és eliga-
zításuf szolgálnak mind a generálisnak, mind pedig az egyszerű rendtagok-
nak. Ezek az ateizmusról és a tanulmányi menetről szóló rendi dekrétumok.

Az ateizmust tárgyaló dekrétum Rouquette szerint megfelel annak a meg-
bízatásnak, amelyet a pápa adott a rendnek. Kiinduló tétele valóban az, hogy
magunk előtt látunk egy ateista társadalmat, amely legöntudatosabb tagjai
révén módszeresen dolgozik az istentagadás elterjesztésén. „Ne értsük azon-

ban ezt úgy, mint ahogy a mi szélsőséges integralistáink teszik — jelenti ki Rouquette —, akik valamiféle nemzetközi, ördögi, titkos és titkosan szervezett maffiát képzelnek el, amelyik kormányozza a világot." Egyszerűen csak egy kollektív szellemi magatartás felismeréséről van szó, amelynek forrásai távoliak és mélyek, amelyet egyének, csoportok és politikai rendszerek tartanak fenn, anélkül, hogy szükségszerűen valamilyen kapcsolat lenne az egyének és a csoportok közt. Az istentagadás tehát nem az már, mint a múlt századokban volt. Nem csupán egyesek tagadják Istent, hanem egész társadalmi csoportok, gyakran egész népek is. Minthogy pedig immár közösségi gondolkodással is szembetaláljuk magunkat, nem vitás, hogy ez a gondolkodás magukban a hívőkben is visszhangot kelt.

Arrupe generális voltaképpen észrevétele arra irányul — folytatja Rouquette —, hogy még nem elemeztük ki az ateizmusnak, mint szociológiai jelenségnek az okait és megnyilvánulási módjait. Ezért azt kívánja, hogy a teológusokon kívül az egész keresztény világ tudósai, és pedig szociológusok, történészek, antropológusok és a közösségi lélektan szakértői kutassák ki, miért olyan nehéz jelenleg hinni. Annál inkább szükség van erre, mert a hagyományos apológia gyakran hatástalan. Tudományos és pasztorális feladatok ezek — emeli ki Rouquette —, amelyeknek munkálásából teljességgel ki kell küszöbölni mindazt, ami valamiféle ideológiai háborúra és az ellentétek kiélezésére vezethetne, hiszen másként ez a tevékenység szembekerülne a vallás-szabadságról alkotott zsinati székével is. Ugyanígy ki kell küszöbölni a keresztelkedelmi reklámnak azokat a formáit, amelyek a feltételes reflexekre kívánnak hatni — s itt Rouquette kétségtől a generális már említett nyilatkozatára céloz —: a hitet nem úgy propagálja az ember, ahogy Coca Colát ad el, még akkor se, ha a reklámszakértők piacelemzésének van is valami hasonlatossága a szociológiai ankétával. Közben a hívőket is nevelni kell — szögezi le Rouquette —, meg kell tisztítani Istenről alkotott elképzeléseiket, elő kell mozdítani a személyes hitet, „a gyakorlati és szociális” felebaráti szeretetet, és fel kell sorakozni a pusztán emberi értékek mellett is. Ez utóbbi azért is nyomós teendő, mert a hívőknek találkozniuk kell a nem-hívőkkel, hogy köztük párbeszéd folyhasson.

A jezsuita generális körül felmerült viták, amelyek a világsajtó érdeklődését magukra vonták, mindenesetre figyelemre méltóan bizonyítják, hogy a zsinat milyen szellemi erjedést indított meg a katolikus egyházban. Öröndetesen igazolja azt is, hogy az őszinte, nyílt beszéd, még ha bírálat van is benne, nagyonis lehetséges immár az egyházban. (Szigeti Endre)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Tudományos Akadémiánk Irodalomtörténeti Intézetének nagy vállalkozása, *A magyar irodalom története* mind jobban közeledik a modern korhoz; nemrégiben megjelent második kötetével már át is lépte századunk küszöbét.¹

Beosztásáról és koncepciójáról legtömörebben úgy tájékoztathatnám az olvasót, ha idézem bevezető fejezetének néhány megállapítását és mondatát. Eszerint a kötetben tárgyalt korszak — 1849 és 1905 közt — a nemzeti-polgárosult irodalom kibontakozásának, majd differenciálódásának kora. Az irodalmi fejlődést a társadalom határozza meg, tehát a korszaké szorosan kapcsolatos „a kapitalizmus hazai kibontakozásával, a magyar polgári osztály végleges kialakulásával”. A társadalmi folyamat ellentmondásos körülmények közt megy végbe: rányomja bélyegét a Világos utáni önkényuralom, majd a kiegyezés után a sajátos, felemás magyar feudálkapitalizmus. Rányomja természetesen az irodalomra is. „Ez is az oka annak, hogy a legfejlettebb európai irodalmakban kivirágzott realizmus nálunk bizonyos késéssel jelent meg” — mondja a bevezető. Az „ez is az oka” fogalmazás persze nem elég világos; és ami a realizmus késését illeti: erre még majd visszatérek; egyelőre csak annyit: az orosz realizmus azt a — gondolom, nem alaptalan — gyanút kelti

¹ A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Szerkesztette Sötér István. Akadémiai Kiadó, 1963.

bennem, hogy elmaradt realizmus és fennmaradt feudálkapitalizmus köz-
egyértelműen egyenlőségi jelet nem tehetünk.

De ha késik is a realizmus, „a Világost követő félévszázad a 20. századi magyar irodalom virágzásának előfeltételeit teremti meg.” Ebben a félévszázadban „az egész magyar irodalom lényegileg *nemzetivé és polgárosulttá válik*”; első két-három évtizedében azonban az irodalmi tudatban még fontos tényező a nemzetiségre-polgárosulásra való *törekvés*; ezért kell, mondja a bevezető, behatóan tárgyalni az egymással kapcsolódó nemzeti és polgárosodási törekvéseket. A kötet beosztása tehát a következőképpen alakul: „A *nemzeti-polgárosult irodalom kibontakozását* 1849-től körülbelül 1867-ig tárgyalja, a főkorszak alkorszakaként. Korszakunk második alfejezeteként a *nemzeti-polgárosult irodalom differenciálódásának első szakaszát*, a kiegyezés utáni évtizedet tárgyaljuk. A *nemzeti-polgárosult irodalom differenciálódásának második szakasza* az utolsó negyedszázadban alakul ki; ez az időköz egyszersmind korszakunk záró szakasza is. A fejlődés e hármas ütemének megfelelően tagozódik tehát kötetünk.”

Valóban a fejlődés három, jól kivethető íze szerint? Tehát valóban önként adódik az anyagból ez a beosztás? Vagy ez is olyan mesterséges „korszakolás”, aminél oly gyakran találkozhatunk az irodalomtörténetekben? Ne vitassuk ezt a kérdést. Egy antológiát valahol le kell zárni; egy fejlődést valahogy tagolni kell; egy „korszakot” valahogy be kell osztani. És minden antológia-szerkesztőt mindig felelősségre vonnak, miért éppen ott hagyta abba, ahol abbahagyta, s miért nem tíz évvel előbb, vagy öt évvel később. Sokkal többet korholtak mint antológia-szerkesztőt, „önkényességemért”, valamiféle más önkényesség hívei, semhogy önkényességgel akarnám vádolni e félszázadnyi irodalomtörténeti korszak „alkorszakolását”. Elfogadom úgy, ahogyan van; végtére is ez a legkevésbé fontos kérdés.

Folytatom hát, még mindig a bevezetés nyomán. Az első alkorszak, a kiegyezésig, olyan irányzatok további útjával foglalkozik, melyek már a reformkorban jelentkeztek. Ezek: a népies-nemzeti (Erdélyi János, Arany János); a liberális-nemesi (Kemény Zsigmond és köre); a romantikus (Jókai). Gyula amolyan kiegyenlítő az első kettő közt; Madách, mint rendhagyó jelenség, inkább a másodikhoz tartozik. — A második alkorszak nem bontható ilyen világosan irányzatokra: itt a differenciálódási törekvésekre irányul a figyelem, ezért itt a kötet inkább pályaképek rajzolására törekszik. — A harmadik korszakban a régiekhez világirodalmi irányzatok társulnak; de ennél is fontosabbnak tekinti az irodalomtörténet „a magyar irodalom egyes műfajain belül végbemenő nagy megújulási folyamatokat”.

Azt hiszem, már ebből a vázlatos ismertetésből is kiderül, hogy a kötetnek végülis nincs koncepciója, illetve egyszerre három is van, a fölvetett három alkorszaknak megfelelően. Nincs egységes irodalomszemlélete; ami nagyobb baj: nem szemléli egységesen az irodalom élő *folyamatát*. Ebből a szempontból az első korszak, a kiegyezésig terjedő „jól járt”, mert megvolt az alapvetése, Horváth János óta alighanem az első igazi, jelentős új „koncepció” irodalomtörténetírásunkban: Sőtér István két esztendővel ezelőtt megjelent nagyszabású munkája a Világos utáni irodalomról, a *Nemzet és haladás*. De már a kiegyezés utáni korra nem sok eligazítást adhatott a „differenciálódás” vezérszava, hasonlóan alapos, átfogó monográfia, hasonlóan következetes koncepció híján; ezt a kötet bizonyos rezignációval tudomásul veszi, és beéri a puszta pályakép-sorozattal. Igaz, hogy a pályaképek többségükben nagyon jók; de azért ez, az első korszakhoz képest, mégis valamiféle szétesés, atomizálódás; tanácstalanság is.

A harmadik korszak aztán megint új szempontot hoz: a műfajok megújulását. Azt is felemásan érvényesíti, a pályakép-rajzolással vegyíti, s így aztán nem túl sokat tudunk meg arról, hogy a műfajok — mint műfajok — valóban megújulnak-e, és hogyan újulnak meg. Érthető hát, ha az Irodalomtörténeti Társaság vitaestjén, mely ezzel a negyedik kötettel foglalkozott, ketten „referensek”, Keresztúry Dező és jómagam, szinte egyértelműen állapítot-

tuk meg, hogy a mű részleteiben, pályaképeiben jó, de mint „konceptió” bizonytalan, felemás, következetlen.

Illetve van is koncepciója, meg nincs is. Első részének van, a többinek nincs; legalábbis nincs olyan, amilyennek lennie kellene. Azt hiszem, egy kicsit túlságosan is a szemlélet tengelyébe került az a bizonyos „nép-nemzeti komplexus”; jobban figyeltek annak bomlására, mint a bomlásban az új megjelenésére, kialakulására. Vajon miért? Lehet, talán azért is, mert egy kicsit túl „tudományosan” kezelték az irodalmat, túl kipreparáltan, túl kevésbé az élet talajába ágyazva; elvontabban és elméletiben, mintsem kellett volna. Mint a tudomány tárgyát, s nem mint az élet élő jelenségét.

A dolgokat „a társadalmi összefüggések figyelembe vételével” tárgyalja, olvasom az irodalomtörténetről a tájékoztató „fűl-szövegben”. Nos, egyik legfőbb kifogásom e negyedik kötet ellen éppen az, hogy nem látom benne a *valóságos* társadalmi összefüggéseket. Időnkint kapok egy-egy szakasz élen bizonyos sommás történelmi tájékoztatót, de szükségszerűen oly vázlatosat és agyengítőmítettet, hogy sokkal okosabb nem leszek vele. A reális, tapintható, élő összefüggések helyett pedig bonyolult fejtegetéseket kapok az összefüggések elvont képleteiről. „Mindig az irodalom belső fejlődése”, igéri a fűl-szöveg. De éppen ezt érzem kevésnek, riasztóan kevésnek: az irodalom belső fejlődésének, életének ábrázolását. Milyenek voltak ebben a fél évszázadban az irodalom „életformái”? Hogyan éltek az írók? Hogyan hatott az irodalom a közönségre, hogyan a közönség az irodalomra? Hogyan az egyes művészetek egymásra? Megvallom, néha — nem az egyes lazán egymás mellé akasztott portrékban, hanem a mű egészében — az az érzésem, hogy ez az irodalomtörténet (illetve ez a kötet) tulajdonképpen nem is az irodalomról szól, az irodalom életéről, mozgásáról, belső fejlődéséről, organikus változásairól, hanem mindennek valamiféle elvont, elméleti tükrözéséről, már-már szellemtörténetéről. Majdnem irodalomtörténet az irodalom fölött.

Persze az irodalomtörténészek is hivatkozhatnak mentségeikre. Az említett vitában is szó esett róluk. Elsősorban arról, hogy nincsenek megfelelő „irodalomszociológiai előmunkálatok”, s hogy a tizenkilencedik század reális magyar társadalomtörténete voltaképpen föltáratlan. S ez valóban igaz. De ki akadályozza meg az irodalomtörténészt, ha egy-egy korról vagy jelenséggel foglalkozik, hogy nekiálljon s ő maga tárja föl, ami föltáratlan? Ha a történettudomány vagy társadalomtörténet elmulaszt egy föladatot, az még nem igazolja az irodalomtörténészt, ha a maga területén ugyanazt a föladatot ő is elmulasztja.

Irodalomtörténet az irodalom fölött, mondtam; néhol valamiféle önnemző irodalomtörténet, tehetném hozzá. Magamagát nemzi tovább, ahelyett, hogy a való irodalom nemzené őt. Olyan autonóm néha, hogy még az irodalommal szemben is sikerült kivívnia autonómiáját. Másképp: nem annyira irodalomban gondolkodik, mint inkább elméletben, a saját elméletében. Egy kicsit a valóság fölött; egy kicsit megfedkezve a köznapi valóságról: az irodalom, az irodalmi élet köznapi valóságáról. Megpróbálom ezt egy példán megmutatni; s ezzel egyben, ígéretemhez híven, a realizmus kérdéseire is visszatérek. Nem döntően súlyos dologról van szó; de jellemző. S ha már az irodalomtörténet, talán elvből, mellőzi a „jellemző, kis tényeket”, legalább mi legyünk ezúttal egy kicsit „Taine-isták”.

Tehát — szószertint ismétlem itt azt, amit az Irodalomtörténeti Társaság vitaestjén mondtam, és szószertint ugyanúgy, ahogy mondtam — lássuk a példát. Azt olvasom egy helyütt az irodalomtörténetben, hogy Arany epikája előkészíti a magyar realista regény kialakulását, csakúgy, mint Puskin az orosz, Mickiewicz a lengyelet.

Mickiewicz művét, amennyire fordításokból lehet, úgy-ahogy ismerem, a lengyel realista regény kialakulását nem; így ahhoz, előkészít-e a *Pan Tadeusz* Sienkiewiczre, ha ugyan realistának mondhatjuk (egy kissé olyasformán, ahogy egyesek Jókait igyekeznek olykor realistára festeni), vagy Reymontra, esetleg Witlinre, nem tudok hozzászólni. (Tudom viszont, hogy az *Ősök* bizonyos módon és fokig „előkészít” Lautréamont-ra, a *Maldoror énekei*-re, vagyis a

realizmus szöges ellentétére.) Hasonlóképpen sokkal járatlanabb vagyok az orosz irodalom történetében, semhogy ki tudnám bogozni a Puskitól való-
ságosan, tapinthatóan Turgenyevig, Tolsztojig vezető szálakat. Nyilván van-
nak; ezt már csak az irodalomtörténet tekintélye alapján is elhiszem. (Bár bő-
kezűen osztogatott világirodalmi párhuzamai néha egy kicsit meglepnek.)

Elhiszem tehát, az orosz habozás nélkül, a lengyelt egy kicsit habozva.
De hogy Arany epikája a magyar realista regény kialakulását segítette volna,
azt már semmiképpen sem hiszem el.

Illetve az első pillanatban még habozom. Ez a „realizmus” fogalom, iker-
testvéreként az „irányzatok”-nak, annyiszor kerül elé, hogy a végén már
azt sem tudom róla, fiú-e vagy lány. (Nem az egyetlen tisztázatlan tartalmú
fogalom!) Habozom tehát egy percre: nem Keményről van-e szó, mint realis-
táró! Nem. Pár lap múltán kiderül, hogy — Móriczról. Dehát hogyan függ
össze — nem valami absztrakt konstrukció síkján, hanem valóságosan, fog-
hatólag, tapinthatólag — Móricz regényírása Arany epikájával? Hogyan le-
het elfelejteni, mint vélekedett Móricz Aranyról? Hogyan teremthetett Arany
epikája (és melyik) talajt a magyar realista regénynek? Az az Arany, és az az
epika, amely mindinkább izolálódik, „számon kívül marad”, kiesik az irodalom
eleven áramlatából?

Nem az lenne-e ezzel szemben az igazi probléma, hogy Arany János, a
Toldi írója miért bonyolódik bele a *Toldi Szerelme* keserves, bár szép útvesztő-
jébe, miért merül bele a hun trilógia csodálatos történelmi éjszakájába;
miért nem nyúl az epikus Arany a jelenhez, vagy legalább a közelműlthöz,
akkor, mikor a lírikus Arany épp abban táplálkozik; miért nem írja meg
Arany a magyar *Pan Tadeusz*-t, amire pedig az első *Toldi*, *Az elveszett al-
kotmány* és *A nagyidai cigányok* szinte predestinálja?

Ha Arany „elmulasztott” valamit, épp ezt mulasztotta el: azt a realizmust,
amely a tizenkilencedik század realista regényírásában valósult meg. Nem ké-
szítette elő a magyar realista regényt, és a móriczi magyar realizmus aligha-
nem a világon semmit sem köszönhet Arany epikájának.

S itt fölbulkban egy nagy „miért?” Miért nem fordulnak Aranyék, Kemény
Zsigmondék a nemzeti irodalom kialakítása érdekében a nemzeti jelenhez?
Miért kezd itt és ebben oly határozottan különbözni a magyar irodalom az
orosztól? Az irodalomtörténet vitathatatlan igazsággal állapítja meg, hogy Pus-
kin meg Gogol a nemzeti élet jelenének tudatosítása s ábrázolása által válik
nemzetivé. Ők, az oroszok, már jó korán olyan ábrázolási művészetet teremte-
nek, mely a kor lényeges jelenségeiről szóló irodalom kialakulását teszi le-
hetővé.

Mi volt régen a helyzet nálunk? Miért nem alakult ki, párhuzamosan, ná-
lunk is a kor lényeges jelenségeiről szóló irodalom? Válaszul semmilyen el-
méletre sincs szükség; felelnek a tények.

Nálunk 48-ban forradalom volt; a forradalmat nemzeti szabadságharc kö-
vette. A szabadságharcot legázolták; rá terror következett, hol brutálisan, hol
rafináltabban. Tényeinek és módszereinek ismeretében képzeljük el azt az
Arany János-i adottságokkal rendelkező magyar prózáíró, aki nem esett el a
szabadságharcban, nem csukták börtönbe, nem vitték idegenbe katonáskodni.
Otthon ül. és írja a maga nagy realista regényét, melyben a nemzeti élet je-
lenét tudatosítja, vagyis azt, ami hazájában és népével, esetleg csak osztá-
lyával 1840 és 50 között történt. A művet megírja, gogoli méreteken és erő-
vel, aztán elviszi a kiadóhoz. A kiadó, gyanútlan naivsággal, betérjeszti a
cenzor elé.

Ezek után egy év múlva megjelenik a nagy magyar realista regény, és tu-
datosítja nemzeti jelenünket? Egyáltalán nem. Ellenben másnap letartóztat-
ják a rebellis író, a kiadót pedig végérvényesen rendre és okosságra intik.
(Jellemző, hogy e „tudatosítás” kísérletei csak később, a viszonyok bizonyos
enyhülése, azaz 67 után jelentkeznek.)

Mindez kevésbé fantasztikus, mint gondolnánk. A nagy, tudatosító magyar
realista regényt nem írták meg — (mindössze egy remekműnek vehető kisre-
gényt írtak, nem minden óvatosság nélkül, a *Régi udvarház utolsó gazdájá-t*)

— az írókat és kiadókat azonban eléggé megrendszabályozták, és sokkal ártatlanabb dolgok megjelenését is megakadályozták. Aki beszélni akart, annak legfőljebb a történelem utalásos, sokszorosán áttételes nyelvén lehetett beszélnie, ha a cenzor észre nem vette.

Most jelent meg Barta János kiváló, nagyon fontos, sok kényes kérdést tisztázó könyve, az *Elmény és forma*; ebben van egy igen alapos és okos tanulmány, *Irodalom és realizmus* címmel. Többek között azt olvashatjuk benne, hogy a tizenkilencedik századi nagy realizmus „a jelent személi és elemzi úgy, mintha történelem volna”. Nos, nem kell különösebben dús képzelet annak elgondolásához, hogyan járt volna az a naiv magyar író, aki az abszolutizmus éveiben azt a bizonyos komplex történelmi szemléletet a jelenre irányította volna.

Tovább megyek, s még mindig a gyakorlati valóságban. Egy valóban realista szándékú és „világképű”, balzaci vagy stendhali vagy gogoli regény nálunk, akkor, egyszerűen közbotrányba fulladt volna: ha a cenzúra netán enged, agyonverik ölmosbottal. Mert a realista szemlélet, a realista író világosan látta volna ugyanazt, amit Vajda oly világosan látott és elmondott remek röpirataiban; az akkori magyar közönségnek pedig ez nyilván olybá tűnt volna, mint holmi hazaárulás. Ha akadt volna „magyar realista regényíró”: kutyaszorítóba került, lehetetlenné vált volna. A realista regény tipikus belső vonala ugyanis a „polgárosulás útja”; a polgárosulás pedig, ha valóban alakult volna, épp az elnyomó hatalom intézkedései nyomán, tehát egyúttal bizonyos nemzeti érdekek, vagy vélt érdekek ellenére alakult volna. Ennek a regénynek ilyesformán mindenestül, mondanivalójában, irányában, ábrázolásában, megoldásában szöges ellentétbe kellett volna kerülnie minden „Új földesúr”-szerű illuzionista optimizmussal. Hogy ízekre szaggatták volna! Hogy szétfűzták volna, kétfelől is: Gyulai alighanem ugyanúgy, mint a Vajda emlegette óáziai magyarkodók!

Nem volt kellően fejlett kapitalizmusunk; az oroszoknak sem volt. Nem volt kellő polgárságunk; az oroszoknak sem volt. Az oroszoknak mégis volt Gogoluk és Turgenyevük és Tolsztojuk. Nekünk ehelyett Világosunk volt, meg ami utána következett. Aligha pusztá véletlen, hogy a lengyeleknek sem volt a nyugati, meg az orosz irodalommal egyidejű „nagy realizmusuk”. Náluk sem volt szabad nemzeti élet; náluk is önkény és elnyomás volt.

Egy irodalom életerős kibontakozásának sok gátló körülménye lehet. A leghatásosabbak egyike, mint a cári meg a Világos utáni tanúsítja, a cenzúra. S ez nem föltétlenül jelenti a kész munka megjelenésének megakadályozását; van másodlagos hatása is, és ez talán még végzetesebb: csírájában fojtja meg a művet. Vagy még csírája előtt nemlétre kárhoztatja, mint valami különlegesen hatékony fogamzásgátló szer.

Hogy negyvenkilenc után írónk „költői eszközei” mennyiben voltak elég-telenek annak a bizonyos realizmusnak, realista regénynek a megteremtésére, azt nem tudom. Lehet, hogy valóban elégtelenek voltak. De lehet, hogy egyszerűen ki sem próbálhatták őket. Mindenesetre el tudom képzelni, hogy ha Eötvösnek elégséges eszközei voltak jelentős realizmushoz 48 előtt, lettek volna neki, vagy másnak 49 után is, ha egyáltalán lehetett volna életveszély nélkül azokban az időkben „úgy szemlélni és elemezni a jelent, mintha történelem volna”, vagy más szavakkal, a nemzeti jelent irodalmi ábrázolásban tudatosítani (és nem problémátlaná idealizálni, mint Jókai tette). A jelen, a közelmúlt olyan politikai kérdés volt, amelyekhez nem lehetett realista igényvel hozzányúlni, legfőljebb *Új földesúr* módra; a közelmúlt és jelen ábrázolása, elemzése, történeti szemlélete nélkül pedig realista igényű nem-történelmi regényt írni egyszerűen lehetetlen...

Ezen az egyetlen példán próbáltam megmutatni — most is, az Irodalom-történeti Társaság említett ülésén is — mennyivel „foghatóbb” magyarázatokat nyerhetünk, ha az elmélet síkjáról leszállunk a konkrét valóságba, abba, amelyben a maguk idejében az írók és a művészek éltek. De persze voltak — és vannak — egyéb megjegyzéseim is. Néha az volt a kötet olvasásakor az érzésem, hogy fél, esetleg negyed lépéssel hátrébb van bizonyos dolgokban an-

nál, ahol ma tartunk. Ez ugyan természetes. Egy ilyesfajta irodalomtörténet ne legyen avantgardista (egy másfajta, Szerb Antalé annak idején az volt); és egy ekkora műnek készülési ideje is van, azalatt pedig sok minden történhetik az irodalomban és a gondolkodásban. Nem tudom, például, vajon a realizmus egyébként sem egyértelműen használt fogalmát nem értelmezi-e a kötet itt-ott kissé mechanikusan, másutt a kelleténél homályosabban. Nem tudom, ismét csak például, vajon a szimbolizmus szemléletében kellőképpen hasznosították-e (egváltalan már hasznosíthatták-e) a téves és erőszakolt Révai—Bóka-féle elméletnek Komlós Aladár által történt legutóbbi helyreigazítását. Nem tudom, nem óvakodtak-e kelleténél jobban attól, amit stílustörténeti szemléletnek nevezhetnénk (illetve, sajnos, tudom, hogy nagyon is óvakodtak). Nem tudom, mi szükség kitűnő tudósoktól ugyan, de ilyen terjedelemben óhatatlanul semmitmondó, szinte lexikoncikkszerű írásokat közölni a korszak zenéjéről, képzőművészetéről, árnyéka nélkül az irodalommal való kapcsolatoknak, ahelyett hogy épp az esetleges — bőséges — kapcsolatokra, rokonságokra, párhuzamokra mutattak volna rá ott, ahol ez szükséges és indokolt, és úgy, ahogyan szükséges és indokolt. (Mint ahogy, kivételképp, a szecesszióval kapcsolatban meg is történik.)

Aztán: miért van a kötetben annyi ismétlés? Miért kell ugyanazt újra meg újra elmondani, és néha elmondani ugyanabban a cikkben, pár lappal odébb, szinte szósz szerint ugyanúgy?

Nem beszélek olyan, esszébe illő, esszében jól ható, de irodalomtörténetben azért kissé kockázatos, mert fölöttébb vitatható ötletekről, mint például Arany epikájának a wagneri Gesamtkunstal való párhuzamba hozása; vagy mint az a nem is egyszer előkerülő megjegyzés, miszerint Jókai valamiféleképp a huszadik századi regény csodakultuszának előzménye. Nem beszélek némely ellentmondásokról, például arról, hogy van, aki szereti Aranyt és van aki nem, ami ízlés dolga; de az olvasónak mégsem szabadna kiéreznie a műből, hogy az egyik szerző szereti Aranyt, a másik nem. Vagy nem beszélek olyan heves ellenkezéseimről, mint amit az a megjegyzés kelt bennem, hogy Arany a régi eszközökkel rögzíti az új valóságot, pályája végén, az *Őszikék*-ben; mikor legizgalmasabbnak épp azt éreztem mindig az öreg Aranyban, hogy az új valóság, új élmények hatására *eszközeiben* is megújul, már-már preszimbolista lesz. Másutt céloz ilyesmire is a kötet; de miért nem hangolták össze a nézeteket?

Nem beszélek végül itt — eleget, elég élesen beszéltem róla az említett vitaesten — a kötet helyenkint emészthetetlen stílusáról. Mintha némely munkatárs egyenesen fogadalmat tett volna rá, hogy csúnyán fog írni, érthetetlen mondatokban, valami nehézkes, lompos, nemlétező magyar nyelven — és épp az irodalomról!

Az olvasó azonban tévedne, ha e sok ellenvetés és kifogás után azt gondolná, hogy az irodalomtörténet negyedik kötete rossz. Mint mondtam, és mondtuk: mint koncepció, vitatható, felemás; mint arckép-csarnok, jó, helyenkint nagyon jó. Egészében jelentős tett, nagy eredmény. Hibáinál és hiányainál jóval több az érdeme. S ezek közül nem a legkisebb, hogy értékelésében, a dolgok „helyükre tevésében” teljesen megbízható. Ki ne emlékeznék még Kemény Zsigmond egykori kiátkozására irodalmunkból, Arany trónfosztására, vagy Madách dühös degradálására? Nos, ez a kötet odaállítja a helyére mindegyiküket. Odaállítja helyükre, érdemük szerint, a náluk kisebbeket is; olyanokat is, akiket divat volt egy időben hallatlanra venni, vagy semminek tartani. Csengeryre utalhatok, vagy Tompára. Aztán voltak földuszasztott nagyságok; ezeket okosan, és mindig kellő méltanyossággal. „leeresztik” valódi mértékükre. Így Tolnai Lajost például. Voltak, akikről az irodalomtörténetek egyszerűen tudomást sem vettek: ezek is megkapják itt, ami megilleti őket. Toldy Istvánt említhetem, vagy Asbóth Jánost.

Azt mondtam a vitában: meg vagyok győződve hozzászólásom fölösleges voltáról. Ha egy ház elkészült, mondtam, ha egyesek önhatalmúlag be is költöztek, már legföljebb csak arról lehet szó, átvesszi-e az építető, vagy nem. Nos, ez a ház kész, s ezt át is vették már: hiába teszünk javaslatokat az át-

alakítására. Garanciális javításokra egyelőre nincs mód; új kiadás e húszezer példányban megjelent munkából úgysem készül egyhamar. Mire a Társaság elnöke, a vitát vezető Komlós Aladár megjegyezte: remélhető, hogy ellenkezőleg, hamarosan mód nyílik majd e „javításokra”, egy új kiadásban.

Nos, milyen „javítást” kívánnék, szeretnék a leginkább? Egy kicsit körültekintőbb szerkesztést, az ismétlések kellő kigyomlálásával? Igen. Egy kicsit bővebb könyvészetet, mint Keresztúry Dezső? Talán. „Irodalomszociológiai” pótlást? Föltétlenül.

De leginkább alighanem azt szeretném, ha a tudósok ebben a nyilván nagyközönségnek is szánt műben egy kicsit jobban figyelembe vennék a nagyközönség igényeit, meg a magyar nyelv kívánalmait. Ha egy kicsit kevésbé tudományos hermetizmussal és nehézséggel, egy kicsit „magyarosabban, szabatosabban, világosabban” írnának. Attól a tudomány még tudomány maradna. Sőt: annál inkább tudomány, minél világosabb. (Rónay György)

SZINHÁZI KRÓNIKA. A Katona József Színház játsza Tennessee Williams: „Az ifjúság édes madara” című drámáját. A darabot film formájában is adták nálunk és lapunkban részletesen foglalkoztunk is a filmmel. A dráma mélység és művészi minőség tekintetében egyaránt elmarad a Madách Színház színpadán már két éve futó „Vágy villamosa” mögött, ami ugyanennek a szerzőnek alkotása. Az emberi lélekről és egy erőszakos, eldurvult társadalomról egyformán hitelesen vall ott Tennessee Williams, nem úgy, mint ebben a kissé klisé ízű darabban. Ott egyéniségeket, élő alakokat, küszködő, valódi embereket láttunk, itt inkább típusok vonulnak fel, akik még a tetejébe nem is túlságosan érdekesek.

Az öregedő színésznőt annyian és annyiszor megírták már, hogy nehéz ezen a téren újat teremteni. A főhős, ez a jellegtelen és jellemtelen fiatalember, aki a fonnyadó diva mellett a selyemfű szerepét tölti be, aligha alkalmas arra, hogy fölkelte érdeklődésünket, akár egyéninek, akár tipikusnak fogjuk föl sorsát. Még legtöbbet (a nyilván jelképesnek szánt) neve mond, úgy hívják: hogy: Chance. Ami a szótár szerint esélyt, lehetőséget jelent, Amerikában azonban jóval többet. Bűvszó, varázsigé ez ott, vagy ha úgy tetszik, a marsallbot, amit mindenki a zsebében hord. „Chance”-e mindenkinek van, és akinek sikerül nyakon ragadnia, az egyik napról a másikra a Fordok és Rockefellerek nyomába léphet. Ha az író ezt a társadalmi törvényt (amely mögött a sok valódi lehetőség mellett, sok társadalmi igazságtalanság és a kevésbé élelmek iránti szeretetlen közöny is megbúvik) veszi célba, érdeklődéssel figyel-nénk, hogyan leplezi le fonákságait, esetleges tragikus következményeit. A darabbeli Chance azonban nem valami társadalmi szuggesztív vagy téves köz-hiedelem áldozata, hanem egyszerűen lusta, cinikus és hiú. Azonkívül akarat-gyenge és enervált is a tetejében. Valóban aligha alkalmas a jelenleginél külön-b foglalkozásra. Filmszínész is az öregedő sztár pénzén és protekciójával szeretne lenni, és nem azért, mert valóban művészi hivatást érez, hanem azért, hogy fölébe kerekedjék azoknak, akik vitték valamire és most lenézik. Főleg szerelmének családja, Finlay szenátorék. Chance-t az sem teszi rokonszenve-sebbé, hogy azok, akik szemben állnak vele, az öregebb és ifjabb Finlay, és az utóbbinak barátai, a legellenszenvesebb erőszak, fajgyűlölet és korrupció megtestesítői.

Chance gyermekkorá óta szereti Finlay szenátor lányát és a sikeresebb életről szőtt irreális álmaiba őt is bekapcsolja. A lány neve, Heavenly, szintén jelképes, azt jelenti: mennyei. Ez a darabban csak passzív szerepet játszó tünemény, kissé Grimm-mese szerűen született bele ebbe a csupa aljasság, csupa gonoszság családba. Alig szólal meg, inkább csak hallunk róla. És Tennessee Williams még csak meg sem kíséri, hogy legalább az ő személyében föl-villantson valami tisztább, nemesebb alternatívát. Még a legtisztább hangot párszavas szerepében az a szektás fiatalember üti meg, aki vállalva a félhokra vetetés kockázatát, a gyűléseken újra meg újra Finlay szemébe vágja aljasságát. Ez a fű azonban az író szerint (és a rendező szerint is) gyagyás.

Igy hát nincs más hátra, el kell fogadnunk az egyetlen tanulságot, amit az író levon a történetből (a nyomtatott szöveg rendezői utasításában is), nevezetesen, hogy legnagyobb ellenségünk az idő, ami elhervasztja a legvárásosabb női és férfiúi szépséget is. Az „ifjúság édes madara” elszáll visszahívhatatlanul. Sovány kis tanulságocska, valljuk be őszintén.

A Katona József Színház és Marton Endre rendező parádés szereposztással sietett a darab segítségére. A jó szándék azonban mit sem változtatott a tényen, hogy Chance szerepének Sinkovits Imrére bízása szereposztási tévedés. Ez a férfias hangú és külsejű színész minden tehetségének latbavetésével sem tudja hitelessé tenni az egyéniségétől annyira távol álló, fehér selyem pizsmás szépfü figuráját. Annál kitűnőbb, és szinte a szövegénél is többet nyújtó Mezei Mária, az öregedő filmsztár, Alexandra del Lago szerepében. Mikor az utolsó felvonásban filmkritikusnő barátnőjétől megtudja, hogy utolsó filmje (amelyről azt hitte, szégyenletes bukás) a szezon legnagyobb sikere, szinte a szemünk láttára virul ki. Finlay szenátor brutális alakját Básti Lajos állítja színpadra emlékezetesen. Említsre érdemes még Makay Margit a Chance-t a Finlay családban egyedül támogató Nonnie néni csupaszív szerepében. A fordítás Örkény István gördülékeny munkája. (Dorombay Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. A székesfehérvári „Nyolcak”-kiállítás. Az 1965-ös év egyik legszebb kiállítására került sor a közelmúltban a székesfehérvári képtárban, ahol Passuth Krisztina és Kovalovszky Márta kitűnő rendezésében a „Nyolcak” és az „aktivisták” művészeinek fellelhető legjava munkáit mutat-ták be.

A „Nyolcak” csoportja 1910 körül alakult meg, olyan fiatal magyar festők-ből, akik — túl kívánva lépni az impresszionizmuson és a nagybányai plein-air piktúrán — szenvedélyes érdeklődéssel fordultak Cézanne művészetének építőményessége, valamint a „Fauve”-ok és a kubisták munkássága felé. Hogy ez a nyolc művész mire törekedett, ezt a csoport egyik kiváló tagja, Márfy Ödön 1956. január 7-én kelt, e sorok írójához küldött levelében így világította meg: „Ez a művészcsoport hátatfordított a magyar festészetben ebben az időben divó hangulatfestészetnek; az örök művészi törvényeknek alárendelt festészet után áhítottunk. Talán úgy lehetne megfogalmazni e művészek közös (vagy rokon) törekvéseit, hogy szigorú elvek szerint igyekeztek felépíteni képeiket, — a kompozíció, a konstrukció, a formák, a rajz, a lényeg kihangsúlyozásával... A francia festők voltak ránk a legnagyobb hatással. Egyikünk sem követte őket, ellenben felfigyeltünk a francia művészek — Cézanne, Van Gogh, Matisse, Picasso, Braque, Rouault — géniuszára, amely utat mutatott nekünk.”

A „Nyolcak”-csoport rövid fennállás után felbomlott; az első világháború utolsó éveiben azután a „Ma” című folyóirat és szerkesztője: Kassák Lajos körül jegecesedett ki egy másik tömörülés, a „Nyolcak” szellemi örököseinek tekinthető „aktivisták”-é. Az ő munkásságukra a konstruktivista és expresszionista törekvések hatottak döntően.

Mind a „Nyolcak”, mind az „aktivisták” politikailag a baloldalon állottak, s majdnem kivétel nélkül résztvettek az 1918/19-es forradalmi eseményekben. Így azután a Horthy-korszak művészetpolitikája „destruktív” és „nemzetiellen” művészekként kezelte őket. Sajnálatos módon az 1950 körüli esztendőben sem kapott igazságos értékelést e két művészcsoport; az esztétikai szimplifikálásnak ebben az időszakában a „burzsoá formalizmus”, a „dekadencia” és a „művészi öncélúság” bélyegét ütötték rájuk. Az előítéletek sokáig szívósan tartották magukat; Pataky Dénes művészettörténész még 1960-ban is így írt a „Nyolcak” és az „aktivisták” alkotóiról: „útjuk üres modorosságba vezetett...”

A székesfehérvári kiállítás mintegy rehabilitálása a „Nyolcak” és az „aktivisták” művészetének. Az összegyűjtött anyag legnagyobb része élő, fakulatlan, erőt és dinamizmust sugárzó, ma is izgalmat kiváltó műalkotás. „Min-den, amit valaha csináltam, a jelennek szolt, és remélem, mindig is a jelenben fog maradni” — mondotta Picasso. A „Nyolcak” és az „aktivisták” konven-cióktól és finomkodástól mentes, korunk egyetemes művészetével lépést tartó.

bátor és hiteles művészete is — úgy véljük — „mindig a jelenben fog maradni.”

A kiállítás részletes ismertetésére nincsen terünk. Hadd említsünk meg mégis néhány kimagasló művet, így *Czigány* Dezső önarcképét feszülettel és egy másik önarcképét bíbournoki ornátusban, *Czóbel* Béla nyergesújfalusi tájképét, *Tihanyi* Lajos „Csendélet teáskannával, sárga drapériával” című művét, *Márfy* egy fekvő női aktját és portréját Kosztolányi Dezsőnérol, *Kernstok* 1912-es kompozícióját nyargaló lovakkal és a Keresztelő Szent János című képhez készült tusráját, *Uitz* Bélától Hevesy Iván esztéta portréját és egy varró női figurát, *Kmetty* szép rajzát: „Férfi almával”.

* * *

Szentendrei kiállítás. A szentendrei múzeumban idén is megrendezték szokásos őszi kiállításukat a városka művészei. A tárlatnak külön jelentőséget adott az, hogy több ismert nevű szentendrei festőnek és szobrásznak ez évben jubileuma volt: Szamosi-Sóós Vilmos szobrász 80-ik, Gráber Margit, Bánovszky Miklós és Ilosvai-Varga István 70-ik, Barcsay Jenő és Onódi Béla pedig 65-ik életéhez érkezett el.

A kiállított művek között *Czóbel* Bélától, a határainkon túl is sokra értékelt idős mestertől három újabb alkotás szerepel: egy nyújtózkodó fiatal leányt ábrázoló festmény, egy virágcsendélet és egy tájkép; e művek a mester hatévtezede munkásságának három fő témakörét képviselik, előkelő színvonalon, ha híjával is a régi *Czóbel* drámai hevületének, sodró lendületének. *Kmetty* János kisméretű alkotásai megközelítőleg sem oly markánsak, mint a mester 1920 körüli emlékezetes munkái; *Kmetty* mai piktúráját megfáradás, önismétlés jellemzi, „A festő” című önarckép azonban még az egykori kitűnő mestert idézi. *Barcsay* Jenőtől egy reprezentatív figurális mű szerepel; a románkori freskók és mozaikok jödtlenségét, méltóságteljességét, ünnepélyes egyszerűségét juttatja eszünkbe e magvas mű. *Főnyi* Géza képe ízléses, kultúralt; kár, hogy a művész életművén végigtekintve, az önálló egyéniségnek kevés nyomát találjuk. *Főnyi* munkásságát inkább pár — a művészt megigéző — nagy mesterhez és irányzathoz való hasonulás jellemzi. *Szántó* Piroska „Tavaszi fa” és „Fekete angyal” című képei, valamint lobogó színességű kerti részlete érzelmi telítettségükkel, — hol játékos, hol elégikus, hol misztikus, de mindenkor szuggesztív hangulatukkal tűnnek ki. *Deim* Pál két munkája közül kiváltképpen a „Szentendrei kereszt” tetszett; odaadó, koncentrált, komoly szándékú művészi munka eredménye. *Miháltz* Pálnak, akit a közelmúltban tüntettek ki „érdemes művész” címmel, választékos, halk művészetéből egy szép pasztellkép ad izelítőt. *Modok* Mária, ez a szerény művész, akinek (sajnálatos és érthetetlen módon) igen régen nem volt Budapesten önálló kiállítása, négy kis képével a tárlat első művészei között áll; „Öböl” című apró képe múzeumi rangú. *Korniss* Dezsőnek a szentendrei tárlattal egyidőben Székesfehérvárott volt nagyobb kiállítása; valószínűleg ezért jutott ide mindössze egy munkája: az „Angyalok” című zománcfestmény, amely azonban egymagában is igazolja *Korniss* egyik kritikusanak véleményét e művészet „íz-ig-vérig huszadik századi” arculatáról, *Korniss* „mesteri tudásáról” és „a középkori festőkkel rokon áhítatáról”.

* * *

Csók István-émlékkiállítás. Születési centenáriuma alkalmából a Nemzeti Galéria nagy kiállítással emlékezett meg az elmúlt évtizedek egyik legünnepelebb magyar festőjéről: *Csók* Istvánról (1865—1961). Csóknak annakidején itthon is, külföldön is fényes sikerei voltak, a század elején a firenzei Uffizi is felkérte őt önaromása elküldésére, képei magas árákon cseréltek gazdát, munkásságát számos díj és diploma jutalmazta. Az emlékkiállítás termein végig haladva azt kellett azonban — sajnálkozva — megállapítanunk, hogy a könyörtelen Idő jócskán eljárt Csóknak csupán kellemes ízeket nyújtani kívánó festői szemlélete és nemegyszer édeskés koloritja felett. Ha arra gondolunk,

hogy Csók kortársai Rippl-Rónai, Csontváry, Ferenczy Károly, Nagy Balogh, Gulácsy, Mednyánszky voltak, akkor mesterünk bőséges életművének zömét a magyar festészet második vonalába kell utalnunk. Szerencsére azonban néhány Csók-mű ma is friss, „jól tartja magát”, — így a fiatalkori „Úrvacsora” (amelyből — mint *Perneczky Géza* nemrégiben egy cikkében megjegyezte — „a tiszta áhitat sugárzik”), az „Amalfi”, egy-két férfiportré, az „Honi soit qui mal y pense” egy kicsi változata vagy a „Tél a tavaszban” című tájkép, amelyről joggal írta annakidején *Péter András*, hogy „azon kevés számú magyar festmények közé tartozik, amelyek törekvéseikben és kvalitásaikban a francia impresszionisták: *Sisley*, *Pissarro* elveivel és nivójával mutatnak rokonságot.” E művek mindenkor megbecsült darabjai lesznek festészetünknek. A kiállítás anyagából azonban mindenekelőtt az a fekvő női akt emelkedik ki, amely a Steiner-gyűjteményben van, s a katalógusban a 82-es szám alatt szerepelt. Ez a kép a „Fauve”-ok legkülönb munkáit juttatja eszünkbe. De ezt a magasságot Csók nem tudta tartani. Nem képességei voltak szűkösek, hanem művészi éthosza volt kevésbé szilárd, alkotói hivatástudata volt kevésbé emelkedett, mint legjobb európai és magyar kortársaié, akik ellenállóképesebbek voltak a műkereskedelem és a nagypolgári szalonok kíváncsimaival szemben, s akik Adyval vallották: „A tolakodó Gráciát ellöktem, 'En nem bűvészeknek, de mindenek jöttek...'” (D. I.)

ZENEI JEGYZETEK. (*Igor Markevitch hangversenyeiről. A Budapesti Kórus jubileumára.*) Legutóbbi számolónkban a Budapesti Zenei Hetek kiemelkedő hangversenyeit méltattuk. Akkor még nem is sejtettük, hogy ezeket messze felülmúlja majd *Igor Markevitch* bámulatos művészete, s elsősorban az ő hangversenyéről kell elmondanunk, hogy egyszeri, nagy élménnyel ajándékozta meg a közönséget.

Erkel Színházi hangversenyén Haydn A teremtés című oratóriumát vezényelte. A koncertnek egyéni varázst adott, hogy csemballón is vendégünk kísérté az előadást, s ilyesformán sikerült az oratóriumtanulstusz eredeti tökéletességében visszaidéznie. Vezénylése sajátos, de bámulatosan szuggesztív, s mindig olyan elemeket sikerül kiemelnie a mű zenei szövetéből, melyek az egészet a reveláció erejével hatják át. A teremtés valamennyi eddigi előadásán például kissé papírizúnak tűnt a mű bevezetésének haydni programja: a káosz gomolygó zürzavarából kiemelkedő fény és rend eszménye. *Markevitch* már az első taktusban érzékeltette ezt, s a kórus ünnepélyesen felzendülő éneke valóban az alakatlan zürzavart megszüntető rend és fény himnusza lett. Hasonlóan csodálatos volt a harmadik napot lezáró hatalmas kórustétel, mely a természet szépségének és Isten teremtő erejének és szándékának csodálatos magasztalása és kára.

Markevitch talán ott alkotta a legnagyobbat, ahol *Haydn* legégetőbb stílári kérdését, a klasszicizmus túllépését is érzékeltetni tudta. „*Haydn*ban bizonyára megérlelődött ekkoriban — olvassuk az egyik róla szóló tanulmányban —, hogy a klasszikus művészet igénye tarthatatlan, sem megismételni, sem folytatni nem tudná magát.” És éppen az utolsó nagy művekben: az oratóriumokban és a vonósnégyesekben tapogatódzik új irányban, s némelyikben — messze megelőzve a zene fejlődését — rálel valami sajátos bájra, naiv-népies hangra, mely közel egy évszázad múlva gyakorol majd döntő és soha el nem múló hatást az európai muzsika fejlődésének történetében. A stílusirányzatok fejlődésének olyan vorgabotúje volt ez, mely majd *Beethoven*nél, korábban pedig *Mozart* Varázsfuvolájában is ott zeng, de igazi tökéletességében *Haydn* világában szólal meg először. Talán erre céloz önéletrajzában is, amikor így ír: „Senki nem zavart, eredetiv kellett válnom hát”. S ez az eredetiségre való törekvés éppen A teremtésben szülte meg a hagyományos és az új szinte tökéletes szintézisét. Történelmi pillanat volt ez, mert lezárt egy korszakot, de ugyanakkor újtárra indított egy újat, melynek csúcspontján *Beethoven* démoni szenvedélyeket kavará művészete izzik. Aki tehát igazán jól akarja megszólaltatni *Haydn* nagy oratóriumait, annak nemcsak egy stílushoz kell hívnek maradnia, hanem egy egész korszakéhoz is. *Markevitch* pedig ebben is maradandót és nagyot tudott alkotni... (Az *Allami Hangversenyzenekar* ezúttal

igen jól, néhol nagyon szépen muzsikált, a szólisták közül pedig elsősorban László Margitot, és Illosfalvy Róbertet kell kiemelniünk. Faragó András a szünet után talált magára.)

Igor Markevitch második hangversenyén ugyancsak összefoglaló nagy művek tolmácsolására vállalkozott. Brahms Altrapszódíája és Ravel Daphnis és Chloëja mellett Sztravinszkij Zsoltárszimfóniáját és Kodály Psalmus Hungaricusát vezényelte.

A Zsoltárszimfónia a Bostoni Filharmónikusok vezető karnagya, Kusszevickij ösztönzésére született, a zenekar fennállásának ötvenéves jubileumára. Aligha hitte volna valaki, hogy Sztravinszkij erre az alkalomra komponálja majd azt a művét, mely fiatalkori Pater nostere után a század egyik legcsodálatosabb transzcendentális ihletésű zenei alkotása lett, egyben pedig Sztravinszkij „nagy” alkotóperiódusának visszatérését ígérte.

„Halld meg uram az én könyörgésemet” — idézi az első tétel a 39. zsoltárt. 1930-at írtunk ekkor, s az első világháborút még alig túlélte világot a gazdasági válság béklyózza meg ismét. Európa felett ott virraszt az új veszedelem, ezért különösen aktuális lehetett a második tétel alapanyagát adó 40. zsoltár néhány versszaka: „Várván vártam az Urat”. Ez a két tétel a mű legmegrendítőbb része. A befejező, 150. zsoltárra épülő tétel („Dicsérjétek az Urat”) valamint konvencionálisabb, bár a jellegzetes — Sztravinszkij fiatalkori műveit idéző — „barbár” nyolcadismétlések a tétel első lezárását is felejthetetlené teszik. — Sztravinszkij rengeteg stílusformát halmozott egybe ebben a művében. Nyilván azzal a szándékkal, hogy a magasztos téma aláfestéséül az összes századok zenei invencióját felhasználja. Markevitch ezeket az egymásra halmozott rétegeket mesteri szintézisbe emelte, s emlékezetesen szép élményt adott hallgatóinak.

A kiváló karmester magyarországi szereplésének legnagyobb meglepetése kétségkívül a Psalmus Hungaricus tolmácsolása volt. Gyakran megszoktuk, hogy a külszágokból érkező vendégeink udvariasságból meg-megszólatatnak egy-egy magyar művet, előadásuk színvonala azonban sokszor messze elmarad a megszokottól. Markevitchnél szó sem volt ilyesmiről. (A Psalmus különben is állandó darabja repertoárjának). Ezt a művet, akárcsak a Zsoltárszimfóniát, egy korszak zenei hangulatának illusztrálására választotta, és talán ez a szándék tette hangversenyét kissé „zenetörténetivé”. (Annak idején, a mű bemutatásának alkalmából méltatások is zenetörténeti jelentőséget tulajdonítottak Kodály zsoltárának. „Nagy mesterek egyszerűsége jellemzi ezt az alkotást, és ez az egyszerűség nem mondvacsinált..., hanem mélyen és emberien őszinte” — írta például a Népszava.) S emelte tolmácsolásának jelentőségét az a csodálatos beleérzés, mellyel a Psalmust valahová Palestrina és Bach világának közvetlen szomszédságába emelte, tehát oda, ahonnan a kodályi művészet a népzene-től is megihletve kisarjad. Ezt az egyszeri karmester-teljesítményt méltányolta a közönség, amikor hatalmas lelkesedéssel ünnepelte a szerzőt és az est karmesterét, akit mihamarább szeretnénk ismét Budapesten hallani.

A két zenekari est főszereplője tulajdonképpen a Budapesti Kórus volt. Ez a kiváló egyesület most ismét nagyszerűen szerepelt. Évről évre, újra és újra ennek a kórusnak a nagyszerű produkcióit kell méltatnunk, valahányszor nagyszerű oratórium-előadásról számolunk be. Érdeme ez elsősorban Forrai Miklósnak, az együttes népszerű vezető karnagyának, de érdeme az egész együttesnek, amely hangversenyein birtokba veszi a zeneirodalom legnagyobb alkotásait, s újraalkotva egyre magasabb színvonalon szolgáltatja meg őket. Az utóbbi években időleges visszaesést tapasztaltunk munkájukban, most azonban — a szopránszólam felfrissítésével minden eddigi teljesítményüket felülmúlva új magaslatozok felé indultak.

A Budapesti Kórus ebben a hangversenyévadban ünnepli fennállásának negyedszázados jubileumát. Elődei — a Palestrina Kórus és a Budapesti Cecilia Kórus — az acapella és oratórium éneklésben is iskolát teremtettek. (S ilyen szempontból a Lichtenberg Emil vezette Budapesti Ének- és Zeneegyesület is ebbe a sorba tartozik.) Ezt az alapot fejlesztette és fejleszti tovább szüntelen

munkával és megújuló lelkesedéssel a Budapesti Kórus. Az új magyar kórus-irodalom rengeteget köszönhet működésének. Elsőnek mutatta be Kodály Missa brevisét, Farkas Ferenc Cantus Pannonicusát, Liszt Prometheusát, Sugár Rezső Hunyadiját, a külföldi szerzők közül pedig például Honegger Jeanne d'Arc-ját, Walton Belsazarját, Csajkovszkij és Prokofjev kantátáit.

Érdemes ezen a szép évfordulón Kodály Zoltánnak a kórus fennállásának huszadik esztendeje alkalmából elmondott szép szavait feleleveníteni. Ezek alighanem a kórus jövőendő útját is elhatározóan irányítják majd. „Húsz esztendő nem nagy idő egy kórus életében — mondotta Kodály —, de a Budapesti Kórus húsz éve duplán számít három okból: először a különködő magyart mindig nehéz volt 'harmóniás énekre' kaphatni. Aztán a lefolyt évtizedek mozgalmi nemigen kedveztek a karéneklés ügyének. Végül, a munka, amit e húsz év alatt végzett, negyven évre sem lett volna kevés. Ha így folytatja, megéri nemskára a százados évfordulót, mit is szívből kívánunk.”

S most e százados — igaz még csak negyedszázados — évfordulón hadd köszöntsük úgy a Budapesti Kórust, mint a Bartók és Kodály megjelölte út leghívebb folytatóját és a zeneirodalom legnagyobb alkotásainak hű sáfárát. Amire vállalkoztak — nagyon nehéz. Amit teljesítettek — nagyon sok. De ennél is több, amit mi köszönhetünk szereplésüknek... (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Gaál István első alkotásával, a *Sodrásban*-nal méltán hívta fel magára a figyelmet. Olyasmiket látott és láttatott, amiket csupán a művészi ihlet tárhat fel — a külső és belső világ, a környezet és az emberi lélek titokzatos összefüggéseit. Ebben volt első játékfilmjének meggyőző ereje és éppen ez halványodott el második művében, a *Zöldárban*.

Egy sokgyermekes parasztszalád Benjaminja, Ostoros Marci Pestre jön, hogy az orvosi egyetemen tanuljon. A „személyi kultusz” idejének tanulmányi politikája azonban másként dönt: a fiatalembert áthelyezik francia szakosnak a bölcsészkarra. Marci eleinte berzenkedik, ám csakhamar beilleszkedik a rábízott feladatkörbe s kitűnően tanul. Barátságot köt egy felsőéves hallgatóval, a bölcsészkar DISZ-titkárával, kinek felesége „földije”. Ezt a barátságot az sem zavarja, hogy a DISZ-titkár, Ács Laci maga is ludas az áthelyezési ügyben. Marci beleszeret egy kolleganőjébe, ám hamarosan kiderül, hogy a lány egy tanársegéd szeretője. Ács Laci egy taggyűlésen kizárhatja a lányt erkölcs-telen életmódjáért, akit emiatt az egyetemről is eltávolítanak, Marci ezt még valahogy elviselné, de mikor Lacit minden indoklás nélkül letartóztatják, betelik a pohár. Lelki válsága hazaúzi falujába. Gyökértelenül teng-leng egy darabig, csak miután belátja, hogy otthon sem mennek jobban a dolgok, s hogy családja mekkora áldozatot vállalt az ő taníttatásáért, határozza el magát a visszatérésre.

Zavaros história, ami az akkori idők roppant zűrzavarát kívánja érzékel-tetni. Azokat a nehéz éveket, amikor mindenki csak a fejét kapkodta, mert a fenn dülő viharokból sűrűn cikázó villámsapások szeszélyesen sújtottak közénk életüket, egzisztenciákat égetve el szinte pillanatok alatt. És éppen ebben az alapállásban, a film vezérfonalában van a rendező-író legnagyobb tévedése... Bármily kiszámíthatatlanok voltak ugyanis a felülről jövő csapások, mi azért emberi életet éltünk a rettegés árnyékában is, cselekedeteinket emberi logika irányította. Éppen ezért voltunk annyira védtelenek. Kapkodtuk a fejünket, de tettünk a dolgunkat, szeretünk és szenvedtünk. A külső történetek más lelki folyamatokat váltottak ki belőlünk, mint amilyent a rendező ábrázol. Sematikus világ volt ez, de az emberek akkor is lelkes lények voltak, nem pedig eleven papiros-figurák.

Ostoros Marci, a nagy család legkisebbje, vallásos édesanya, konzervatív gondolkodású környezet neveltje, akinek politikai érdeklődése, meggyőződése alig több a jóindulatú tekintélytisztelőnél, akinek rokonszenvét csupán a kultúra és a civilizáció hozzáférhetősége váltja ki s aki minden idegszálával orvos akar lenni, barátságot köt azzal, aki ideológiai megfontolásból, a meg némi önzésből oly rideg racionalizmussal nyúl bele életébe, szakítja el vágyai netovábbjától. Ennyi negatívumot pedig csupán az ellensúlyoz, hogy a DISZ-titkár felesége földije, meg az, hogy Ács Laci „rendes fiú”, amit sűrűn emlegetnek.

de amit a filmen semmi sem igazol... Ez a barát később úgy viselkedik, mintha gyengéd szálak fűznék Marci szerelméhez, s mintha bosszúból ítelné el a nyilvánosság előtt, azért, mert a lány mindkettőjüket megcsalta. Mikor azután Ács Lacit letartóztatják —, hogy miért, ez mindvégig titok marad —, Marci mélységesen megrendül, csalódik. Hihető az ilyesmi, emberileg hiteles az ilyen beállítas? Aligha. A mindent előtő tohuva-bohut csupán egyetlen emberi gesztus enyhíti, az, hogy Marci teljes vagyonkájával támogatja a magára maradt feleséget, s hogy még ügyvédet is szerez.

Régi szabály, hogy a közönséget becsapni nem szabad. Lehet azt a megoldást választani, hogy a szereplők mindent eleve tudnak, ami a nézők előtt még érthetetlen, s lehet a fordítottját is, hogy a közönség a jólétesült s a szereplők a tudatlanok. Ám akármelyiket választja a drámaíró, egy ponton találkozni kell színpadnak-vászonnak a nézőtérrel, a megoldás pontján, amikor minden kiderül. A katarzis lehetőségének alapfeltétele ez... Ács Laci viselkedhet úgy, mintha maga is érdekelt volna a lány ügyében, ha ez a félreértés szándékolt, ha előreviszi a cselekményt, de úgy, hogy ez a gyanú mindvégig tisztázatlan maradjon s ráadásul értelmetlen is legyen, az már több mint hiba... Letartóztathatják a DISZ-titkárt anélkül, hogy a szereplő sejtene az okát s anélkül, hogy ezt valaha megtudná, de a közönségnek világosan tudnia kell a miert... A szimbolumoknak, jelzéseknek — bármily burkoltak legyenek is egyébként — csak akkor van hatásuk, akkor adnak megoldást, ha határozottan egyértelműek. Ostoros Marci kétszer is az esőbe tartja arcát, mert édesanyja mondása szerint az esővíz tisztít. Nos, a filmen nem derül ki, hogy a rendező ezt a tisztulást kinek, minek szánja. A külső körülményeknek? Marci lelkivilágának? Vagy mindkettőnek?

A *Sodrásban* vásznán minden belső rezdülésnek megvolt a képi megfelelője, a *Zöldár* kockái viszont elég gyakran üresen peregnék. Még az artisztikus jelenetek is csak önismerésnek hatnak — az uszodai, műtermi s folklorisztikus képekre gondolunk —, csupán az öreg parasztasszony újbóli szerepeltetése jelentős siker, annak ellenére, hogy az előző filmben néma szereplőként, *Mezey* Mária hangjával lényegesen többet nyújtott... *Zsipi* Istvánné nem színésznő, nem szerepet játszik, önmagát adja. Parasztasszony, öreg édesanyja, akinek arcára kemény vonásokat rótt a küzdelmes élet, ám minden mozdulatából emberi méltóság, lélekben gyökerező hatalmas, népi kultúra árad. Amint a kenyeret szegi, keresztet rajzol a gyermek homlokára, száját kockás zsebkendőjével megtörli az előkelő étteremben, ezekben az apró cselekedetekben annyi a természetesség, a hiteles élet, hogy eléggé gyatra szövegmondását is feledtetni tudja s igazi, maradandó élményt ajándékoz a nézőnek. Ki kell még emelnünk *Gaal* István vitathatatlan jószándékát, becsületességét, ami a legapróbb részletekig áthatja a filmet. Igen finom megkülönböztetést használ például a vallás, a babona s a népszokás cselekményeinek véleményét is mondó megjelenítésében.

Mindez azonban kevés ahhoz, hogy a filmet a sikeres alkotások közé sorolhassuk, habár az is igazságtalan volna, ha teljesen elmarasztalnók. Az az érzésünk, hogy a rendező túlsokat markolt, nagyon hiteles léggört akart rajzolni közben megelégedett arról, hogy a milióban emberek is élnek. Kár. Mert *Gaal* — ezt már első filmjénél bebizonyította — bele tud látni a belső világba, ha odairányítja lenséjét. Most azonban csak a felszínt pásztázta tekintete, pedig éppen a vázolt években több szorult életünkből a látható alá, mint amennyit a kamera egyetlen filmben felfogni képes. (*Bittei Lajos*)

HOZZÁSZÓLÁSOK A LITURGIKUS REFORMHOZ. Mostani, immár hatodik sorozatunkban négy levelet ismertetünk. Kettőt egyházi, kettőt világi személyektől kaptunk.

Czakó István szendrőládi plébános írja:

A Szentsatyra és a zsinat a liturgikus reform mellett döntöttek, amíg azonban a papság magáévá nem teszi s lélekben igenlő választ nem ad a kijelölt haladásra, addig a zsinati konstitúció frott malaszt marad. Gyakran hallani azt a kifogást, hogy a reform eddig csak zűrzavart teremtett. De nem minden

újnak természetes velejárója-e a zűrzavar? Micsoda zűrzavar keletkezett akkor, amikor a méterrendszert behozták! Hinnünk kell abban, hogy ezt a mostani vihart a Szentlelék kavarta s ő hoz majd ki belőle valami újat és nagyszerűt. Nem kell különösebb jóstehetség annak megmondásához, hogy a liturgikus reformok előbb vagy utóbb, de mégis megvalósulnak.

A legelső feladat az volna, hogy minden paptestvérünkkel és híveinkkel is megértessük az újítások szellemét is és nem pusztán a külsőseit. A szónoknak sincs ihlete a beszédhez. De ahogyan a jó prédikációhoz olvasással, nyugalommal, elmélkedéssel ihletet lehet szerezni, ilyen módon alakíthatjuk ki a megfelelő lelkiületet a liturgikus reformok megértéséhez és továbbadásához is. Igen fontos volna persze, hogy az egyházmegyei hatóságok avatott előadók meghívása által gondoskodjanak elsősorban a papság ezirányú továbbképzéséről. Olyan előadókra gondolok, akik egyrészt lelkesednek a reformokért, másrészt azonban nem a mindenáron mindent kicserélni lázában égnek s a zsinati rendelkezéseket nem használják ürügynek arra, hogy egyéni elképzeléseiket valósítsák meg. Nagyon szerencsés dolog lenne az új formák bemutatása is. Az ember szeret látni és hallani. A bemutatás nagyon indokoltnak látszik, hiszen Berlinben, ahol a liturgikus kongresszuson általában nem falusi plébánosok vettek részt, az új liturgia minden formáját bemutatták. A szentelés előtt álló papnövédeknek is bemutatják a szentmisét, pedig olvashatják a rubrikákat és számtalanszor résztvettek más szentmisén.

A reformot pozitívan, kell felfognunk. Természetes, hogy minden ország hierarchiája az új úton tapogatózva halad és nem minden intézkedés a leg-sikerültebb. De semmi félresikerült intézkedés vagy tapogatózás sem csorbítja azt az igazságot, hogy a reformra szükség volt, s ez a zsinat szellemében végrehajtott reform meg fogja hozni a maga gyümölcsét. Nem az a teendőnk, hogy az új reformmal kapcsolatos intézkedések kákáin csomót keressünk, hanem hogy a magunk területén valamennyien odaadón szolgáljuk az egyháznak ezt a nagy és szent ügyét.

* * *

Boros György olvasónk írja:

Mint egyszerű hívő szeretnék hozzászólni Vass Gyula dunakeszi plébános leveléhez, amelyet a *Vigília* szeptemberi számában közölt. Azt javasolja a plébános úr, hogy a szentlecke előtt a pap szólítsa meg a híveket és mintegy vezesse be az olvasást: „Hallgassátok meg Szent Pál apostol mai üzenetét a korinthusi leveléből.” Feleslegesnek tartja viszont a szöveg felolvasása után még hozzátenni: „Ez a szentlecke tanítása”. — Szerintem teljesen elegendő, ha a pap közli milyen ünnepen vagy alkalomból (pl. Szent X. Pius pápa ünnepén, vagy a halál évfordulóján) bemutatott szentmise szentleckéjét olvassa és az honnét való. A „mai üzenet” kifejezést ettől függetlenül sem tartom szerencsésnek, mert azt a mellékszét érzem, mintha a levélnek csak ez a felolvasásra kerülő része szólna a ma emberéhez. A szentlecke utáni mondatra viszont mindenképpen szükség van és ugyanúgy az evangélium után is. Nálunk, amíg ez nem volt meg, tehát 1964 adventjétől 1965 nagyböjtjéig, többször is előfordult, hogy a hívek egy-egy mondat után azt hitték, hogy a pap már befejezte, és válaszukkal idő előtt közbeszóltak. A szöveg figyelmes hallgatását is zavarta, hogy a választ, melyre minden előzetes jel nélkül bármely pillanatban szükség lehetett, az emlékezetben állandóan készen kellett tartani. Az állandó szövegű befejező mondat ezt a szellemileg ugrásra kész állapotot megszüntette. Végül, de nem utolsósorban, szükséges a zárómondat azért is, mert a szöveg nem mindig végződik úgy, hogy a „Hála legyen az Istennek” felelet közvetlenül illenék reá. Két esetre is emlékszem, amikor nagyon furcsán hatott. Az egyik karácsony másnapján volt, amikor a szentlecke Szent István első vértanú halálával végződött: „...Alighogy azt mondta, kilehelte lelkét.” „Hála legyen Istennek!” — hangzott erre elég félszegül a válasz. (Mi akkor még az *Új Emberben* közölt szöveg szerint válaszoltunk a mostani „Istennek legyen hála” helyett.) A másik eset Hetvenedvasárnap történt, amikor a szentlecke azzal

végződött, hogy „... És a legtöbbször mégsem telt kedve Istennek.” — „Hála legyen Istennek!” — feleltük, de még kényelmetlenebb érzéssel, mint az előbbi alkalommal. Ezek után azt hiszem érthető, hogy örültem a nagybőjt első vasárnapján nálunk is bevezetett zárómondatnak, és sajnálnám, ha azt megszüntetnék.

A plébános úr levelének a szép és világos magyarság érdekében írt részeit, különösen azt, hogy a liturgikusok vegyének maguk mellé „Aronokat”, akik a hivatalos szövegek megfogalmazásában segítségükre lennének. Örömmel olvastam. A „Dominus vobiscum” és „Et cum spiritu tuo” helyett azonban az „Ad-ion Isten” és „Fogadj Isten”-t semmiképpen sem tudnám helyeselni. Az „És a te lelkeddel” válasz nekem sem tetszik, természetesebb volna például: „És veled is!”

* * *

Ebele Ferenc nagykanizsai káplán írja:

Kérjük minél előbb az *Oratio fidelium* imáit. Esőért, jó időért például ebből imádkozhatnánk, és nem egy Miatyánkot vagy Üdvözlégyet csupán a mise végén. Addig, amíg egységes elsőáldozási és bérmlási könyvet nem kapunk kézhez, képtelenek vagyunk a gyermekeket a pontos liturgiai imára megtanítani. A felnőttek kezébe kellene adni a felsorolt könyvekkel egyidejűleg a szentmise *Ordináriumát*, egy kis füzetben. Ezek jelenleg minden ájtatos lelki-olvasmánynál fontosabbak. Ezenkívül szükségesnek tartom, hogy a hívek új teljes katekizmust és szentírást kaphassanak, beleértve az Oszövétséget is.

A szentmisén igyekezzünk mindenkit bevonni a közösségi akcióba. Ne imádkozzanak rózsafüzért vagy keresztútát. Ehhez persze szükségesek a már említett könyvek. Természetesen imakönyvekkel is el kell látnunk a híveket. Sokszor ez csak hanyagságon múlik, mert ma is lehet kapni imakönyveket. A liturgikus megújodásnak egyik fontos része az is, hogy a miseruhák, könyvek és a többi használati szerek tiszták, csinosak legyenek.

A keresztelési szertartás érjen véget az elbocsátással. Utána már semmit ne imádkozzunk. Amennyiben lehetséges, ünnepélyesen kereszteljünk. Ez főképp kis helyen valósítható meg. Lehetőleg mindig vasárnap kereszteljünk, és kívánjuk meg a keresztapa ottlétét is. Szükség esetén bérmlásson minden pap. Gyakorlatilag úgys a káplán megy a beteghez, akkor miért ne bérmláhatná meg? Hirdessük ki többször az új szentségi böjtöt, és lehetőleg csak szentmise keretében áldoztassunk. Nagy hanyagság, ha nem tartunk jegyesoktatást. Át kell beszélni ilyenkor a hitgizságokat, az erkölcsant és a szentségeket, különös tekintettel a házasságra. Könyvkiadásunk adós még egy modern jegyesoktatással, pedig néhány évvel ezelőtt többen is beadtuk a tervezetet az egyházmegyei hatóságokhoz. Amíg a Személyi Igazolványhoz hasonló Egyházi Igazolvány nem lát napvilágot, addig illuzórikus minden adatszolgáltatás. A hívó felmutatná az igazolványt és nem kellene keresztlevél, kereszt- és bérmaszülöi igazolás, házassági tanú-igazolás.

Beszéljünk a temetéseken, de csak 3—5 percig. Nem kell dicsérni a halotat. Témák: az örök élet hite, a vigasztaló halál, a figyelmeztető halál, a túlvilág, stb. Olyanok vannak ott, akiket a templomban sohasem látunk. És miért nem mondjuk mi a temetéseknél a Hiszekegyet, amikor ezt protestáns testvéreink is megteszik? Mi illenek ide inkább, mint az a mondat, hogy: „hiszem a testnek föltámadását és az örök életet?” Sokkal megfelelőbb befejezés ez, mint a Rituáléban lévő invokációk, vagy egy rózsafüzértized.

Ne sajnáljuk a templomtól a gyertyát. Szentségimádás alkalmával még a legkisebb faluban is meg kell azt tennünk, hogy 12 gyertya égjen az oltáron. Jó lenne, ha már végleg eltűnnének még a ludi szobroknál is az ízléstelen papírvirágok és villanyégők. Lehet és kell is díszíteni, de valódi virággal és rejtett fénnel. Ez vonatkozik az oltáron égő villanygyertyákra is. Sok hívó szemét zavarja a közvetlen égő. Egyébként általános szabály, hogy a templomban használt teljes fényerő 1/3-a a szentélyben legyen, különben sötétnek hat a szentély.

Adventben és nagybőjtben az orgona csak kísér. Magyarországon általános szokás ilyenkor is orgonálni. Merjük azonban betartani a rendelkezéseket, mert anélkül liturgikus megújulás nehezen képzelhető.

* * *

Szakáll Gyula dr. írja:

Még a zsinat megnyitása előtt az egyik osztrák faluban megbeszélést rendeztek a laikusok szerepéről és helyzetéről az egyházban. Két pap vitatkozott, a laikusok pedig ültek és hallgatták. Hasonlóan kissé groteszknak éreztem a liturgia megújításáról szóló eddigi vitákat a *Vigiliában*. Azt olvastam ugyanis Romano Guardininél, hogy a liturgia lényegénél fogva a népért van. A *Vigiliában* közötti hozzászólások között pedig emlékeztetem szerint mindezekig egyetlen laikus szerző sem szerepelt. Engedjék meg tehát, hogy hangot adjak a mi igényeinknek és várakozásainknak is.

Eloolvastam, természetesen csak magyarul, mind a *Mediator Dei* enciklikát, mind a liturgiával foglalkozó zsinati rendelkezéseket. Nekem egyik sem volt könnyű olvasmány, sőt az enciklika stílusa csaknem elriasztott attól, hogy végigolvassam. Annak viszont semmiképpen sem örülök, hogy több pap is, akiket megkérdeztem, egyáltalán nem olvasta el, sem az egyiket, sem a másikat. Már pedig ha papok sem olvassák ezeket, s nem szívják magukba azok szellemét, s vele együtt mindazt, ami igazán lényeges a liturgiában, akkor hogyan ismerjük föl maguk a hívek, hogy a liturgikus reform lényege a teológia és az élet, az isteni és az emberi élet mélyebb találkozása? Sajnos, ahogyan tapasztaltam, kevesen prédikálnak róla, kevesen magyarázzák a zsinat idevágó tanítását. Pedig csak így szűnnék meg az ellenkezés egyes új intézkedésekkel szemben. Édesanyám is berzenkedett eleinte, hogy az „újfajta misében” megzavarják az ő rózsafüzérimádságát, mi több, elveszik az áhitatát is. mert „nem hagyják nyugton” a mise alatt. Sikerült azonban rávennünk, hogy forgassa a vasárnapi misekönyvet, a szentlektét és evangéliumot pedig hallgassa figyelemmel. Annyira megtetszett neki, annyira új volt (!) a szentmise szövege, hogy most már a mise alatt sohasem mond rózsafüzért, és folyvást újabb felfedezéssel jön haza a vasárnapi miséről, ilyeneket mondva: „Miért nem tudtam én már ezt negyven évvel ezelőtt” — „miért nem mondták nekem ötven évvel ezelőtt”.

Hadd hívjam fel a figyelmet még egy problémára. Ha a misén való részvételről van szó, akkor miért nem lehet mással kezdeni, mint: „Az Anyaszent-egyház törvénykönyve előírja a vasárnapi misehallgatást”... és így tovább. Miért nem lehetne egyszer már pozitív, krisztusi tanításból kiindulni? A vasárnapi mise nem egyházfegyelmi kérdés, legalábbis nem elsősorban az, hanem életmegnyilvánulás, élettevékenység számunkra, keresztyények számára. A természetből vett hasonlattal élve, olyan mint a lélegzés vagy az evés. Amíg a test egészséges, addig megteszi ezt anélkül, hogy követelnék tőle. Ha pedig már előírják az embernek, mit és mennyit kell ennie, ott valami nincs rendben. Azért megyek misére, mert előírás? Nem, hanem azért, mert magától-értetődő számomra, akárcsak a légzés. Talán elég lenne az utolsó és nem az első helyen említeni, hogy az egyház a „betegek” miatt írja elő a kötelező megjelenést a vasárnapi misén.

Mellesleg emlitem meg azokat a hiányosságokat, amelyeket a templomok belső liturgikus berendezése nem egy helyen mutat. Utalok különösen a világításra, a hangszóró-berendezésre, a belső díszítésre. Ne sajnálják a plébánosok a pénzt a szakemberektől! Bőségesen megérül. Nem is szólva arról a sok-sok giccsről, amit némelyik templomban féltve őriznek. Ezen a téren, mintha túlságosan elnéznék a plébánosok, pedig a giccs olyan, mint a gennyes seb: radikálisan ki kell vágni! Tudom, hogy nehéz elszakadni a régi, meghitt szokásoktól, környezetettől — és nem is lehetünk az üres templom hívei. De kerüljük a hamisat, hazugot, az álgazságot. A templom legyen tartalmas, főszerelési szépek, „beszédesekek”.

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Többeknek. — Legutóbbi számunk vezető tanulmánya, Giovanni Casanova: *Das Gespräch zwischen Kirche und Welt — Die Evolution des Katholizismus* (Párbeszéd az egyház és a világ között — A katolicizmus fejlődése) című könyvének záró fejezete volt.

Jan Dobraczynski, jelen számunk elbeszélésének szerzője, a lengyel katolikus irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja. Az idén ünnepelte írói munkásságának harmincéves jubileumát. Írásaiban, amelyek hazájának határain túl is jól ismertek, (hűsz nyelvre fordították le őket), a szentség misztériumát igyekszik megfejteni. Bibliai regény-tetralógiája mellett (melyből a legnépszerűbb, a *Nikodémus levelei* magyarul is megjelent), mind történelmi regényeinek, mind pedig — főképpen újabban született — mai témájú regényeinek is ez a központi témája. Különösen érdekes, ahogy megkeresi a mai társadalom szentjeit s megkísérli bemutatni lelki életüket. Ez a feladat lebegett a szeme előtt a múlt évben megjelent *Akire nincs szükség* (Niepotrzebni, 1964) című regényében is, amelynek egyik legszebb részletét közöljük.

Latinszakos. — Az *Ite, missa est* fölhívást, amelyet a pap a mise végén mond vagy énekel, magyarra általában így fordították: „Menjetek, a misének vége.” Ez azonban sem nyelvtanilag, sem nyelvtörténetileg nem pontos fordítás. Eredetileg ez a mondat csupán elbocsátó fölhívás volt. A missa szó — ami a missio késő latin alakja — a kereszténység előtti és az ókeresztény nyelvhasználatban mindössze az egybegyűlteket elbocsátását jelentette. Századokkal később azután kialakult egy olyan vallásos értelmezés, amely szerint a missa szó küldetést jelent. E jámbor felfogás szerint a miséről szétszéledők Krisztus küldötteiként távoznak. Nyelvtanilag persze ehhez ott kellene állnia, hogy mire szól a küldetés. A missa szó azonban egyedül áll, jelző nélkül, éppen mert eredetileg csupán elbocsátást jelentett. Ettől függetlenül elterjedt teológiai vélemény, hogy a mise végén valójában mind a két dologra sor kerül: az elbocsátásra és küldetésre is. Ezt úgy kell érteni, hogy amikor a liturgikus istentiszteletnek vége szakad, elbocsátatunk a Krisztussal való szentségi áldozatközösségből, de nem bocsátatunk el a hozzá fűző kegyelmi közösségből, ami megmarad, sőt küldetünk arra, hogy ezt a kegyelmi közösséget a mindennapi életben megvalósítsuk. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a német nemzeti nyelvű liturgia az *Ite, missa est* helyére a „Menjetek békével” felhívást tette, ami persze egészen más, és sokkal távolabb áll az eredetitől, mint az eredeti értelemnek mégis csak leginkább megfelelő magyar fordítás. A német katolikus sajtóban vita is volt erről, de az új szövegezés védelmezői alapos érvekkel mutattak rá, hogy ez a valóban küldetést kifejező fölhívás nemcsak a századok folyamán bekövetkezett értelmváltozásnak felel meg, de valódi keresztény búcsúköszöntés, ami a mai ember számára alkalmasan helyettesíti az eredeti jelentésében valóban értelmetlenné vált mondatot.

F. T. Pécs. — Levélírónk ugyanabba a tévedésbe esik, amelybe egy másik olvasónk esett, akinek régebben egyszer a Gyümölcscsoltó Boldogasszony ünnepének kapcsán válaszoltunk. Szűz Mária szeplőtelen fogantatása nem azt jelenti, hogy Mária szűzen fogadta méhébe a megváltót, hanem azt, hogy ő maga fogantatásának első percétől mentes volt az eredeti bűntől. Krisztus kereszt-

áldozata az ő esetében előrevételeztetett. Ő tehát kezdettől fogva az isten-gyermekség megszentelő kegyelmi állapotában volt, abban az állapotban, amely az emberi nem az eredeti bűnnel elveszített, s amelynek visszaszerzésére Krisztus keresztségével nyitotta meg az utat. Ezt a hagyományos tanítást hirdette ki dogma formájában IX. Pius pápa 1854. december 8-án. Ugyanakkor rendelte el azt is, hogy a szeplőtelen fogantatás ünnepe mindig december 8-án legyen. Ez tehát aránylag új keletű ünnep, míg a Gyümölcscsoltó Boldogasszony, az angyali üdvözlés ünnepe, amelynek napját (március 25.) úgy állapították meg, hogy a karácsonytól visszszámítottak kilenc hónapot, az egyház leg-régibb ünnepei közé tartozik.

B. A. Debrecen. — Olvasónk észrevételt tesz azzal kapcsolatban, hogy hal-lotta, hogy egy diákmiséen kórusban imádkoztatták a gyermekekkel az „Édes Jézus neked élek, édes Jézus neked halok...” kezdetű verses imádságot. Olvasónk szerint ez az imádság édeskés, és imádkoztatása ellentétben áll azzal a liturgikus törekvással, hogy a misében a mise imádságait imádkozzuk. Nos ez a fohász valójában egyáltalán nem édeskés, és olvasónk figyelmét aligha kerülte el, hogy magyar változatának dallama is van, az áldozáskor szokták énekelni. Valamit azonban helyesen érzett meg olvasónk: nem az baj, hogy ez az imádság édeskés, hanem az, hogy éppen ellenkezőleg: túlságosan súlyos a mondanivalója. Engedje meg, hogy ebből az alkalomból Calvelli-Adornonak a vallás nyelvezetével kapcsolatos, figyelemreméltó kritikái megjegyzéseiből idézzünk: „Nemcsak elsatnyult és természetellenes imaformák csúsztak be a mindennapi közös imádkozásba — írja Calvelli-Adorno. — Itt vannak például nagy szentek imádságai, amelyek hosszú lelki gyakorlatozás után, a vallásos önfegyelem magas fokán vagy az elragadtatás ritka pillanataiban keletkeztek. Ha naponként állandóan imádkozzuk őket, a belső igazság szempontjából szinte veszélyesebbek, mint a silány giccs; ha takarékosan bánunk velük és a meg-felelő pillanatban imádkozzuk, felbecsülhetetlen az értékük. Az „Édes Jézus neked élek...” kezdetű vers, ha szavaló kórusban (esetleg mise végén, futtá-ban, hazamenet), imádkozzák rendszerint értéktelen. Micsoda követelmény, ha komolyan veszem. A szerzetesnek kellene imádkoznia a fogadalom letétele előtt, a papnak a szentelés előtt és a laikus hívőnek az élet bizonyos pillana-taiban, amikor teljes egészében átgondolta, hogy mit mond ki vele. Milyen kevesen mondhatjuk a kijelentő formában — nem az óhajtó formában —, hogy „neked élek” anélkül, hogy hazudnánk! Ha mindennapi könyörgést aka-runk csinálni belőle, a legtöbben közülünk becsületesen csak így imádkozhat-nának: „Add, Uram, hogy még halálom órája előtt eljuthassak odáig, hogy el-mondhatom: édes Jézus neked élek, édes Jézus neked halok, életemben halá-lomban tied vagyok.” Épp ily kevésbé alkalmas a mindennapos használatra az „Anima Christi” a „Krisztus lelke szentelj meg engem” kezdetű imádság. A misz-tikus Szent Ignác izzó szeretete szől ebből. Azok számára, akik megőrizték az efféle imádságokhoz szükséges, időhöz nem kötött nyelvérzékét, fenn kell tar-tani ezeket az imádságokat, de nem valók minden alkalomra és minden imád-kozonak. Esetleg össze lehetne gyűjteni őket „különleges imádságok” címmel, és rövid, közérthető magyarázatokkal ellátni őket, figyelmeztetve sajátosságaikra. Mi több, meg is kell védeni őket mindenféle túlzott józansággal és túlzott mo-dern tárgyilagossággal szemben. De nem valók mindennapi használatra.”